
LIBRARY

12/60
B

SCRIPTORES

RERUM GERMANICARUM

IN USUM SCHOLARUM

EX

MONUMENTIS GERMANIAE HISTORICIS
RECUSI.

DE UNITATE ECCLESIAE CONSERVANDA.

HANNOVERAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
1883.

WALTRAMI

UT VIDETUR

LIBER
DE UNITATE ECCLESIAE CONSERVANDA.

RECOGNOVIT W. SCHWENKENBECHER.

HANNOVERAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
1883.

HANNOVERAE, TYPIS CULEMANNORUM.

PRAEFATIO.

Exeunte anno 1519. *Ulricus Huttenus in bibliotheca Fuldensi librum quendam manuscriptum repperit, quem, ut erat pulveribus obsitus et vetustissimis characteribus conscriptus*[1], *ante multos annos huc delatum et Henrici IV. imperatoris aetate exortum esse, celeriter cognovit. Quo libro paulo accuratius Huttenus perlecto cum facile intellexisset, scriptum esse eum pro Henrico IV. et contra Gregorium VII. papam, summo gaudio affectus epistulam misit de hoc nobili invento ad Eobanum Hessum*[2]. *Ille autem liber sine titulo, sine praefatione et, id quod maxime dolemus, sine fine erat, cuius in fronte neque quid contineret neque quo auctore conscriptus esset, ullum indicium erat. Nihilominus, cum multi alii libri contra Gregorium VII. scripti a monachis Cluniacensibus delerentur et illi ipsi 'quinque libri de vita Henrichi' ab Hutteno inventi*[3] *interirent, quod secundo casu fortunae hic potissimum liber nobis servatus est, nos maxime gaudemus. Qui liber utrum ab auctore ipso scriptus fuerit an exemplar fuerit descriptum, dubium est. Id autem verisimile est, eum paulo postquam in lucem editus sit ab aliis clericis in exemplaria traductum esse et exemplaria in vulgus emanasse. Nam cum scriptor libro suo pugnaret contra papam et monachos Hirsaugienses, necessario id eius interfuit, ut animos Germanorum et causae imperatoris conciliaret et odio contra papam incenderet. Quod fieri non potuit nisi quam maxime et quam celerrime libro vulgato. Ergo si liber quem Huttenus repperit non ab auctore ipso scriptus erat, certe tamen vel exeunte saeculo XI. vel ineunte saeculo XII. descriptus erat. Iam vero de qua re in eo agatur, Huttenus*[4] *ipse his verbis docet: 'Est enim de unitate ecclesiae conservanda, de officio boni pastoris, de authoritate sacerdotali et imperii Romani dignitate conscriptus; tum schisma dete-*

1) Praefatio Hutteni p. 2. 2) Böcking, Opera Ulrici Hutteni I, p. 313.
3) Praefatio p. 9. 4) Ibidem p. 2.

statur, seditiones et discordias tollit, pacem praedicat et studium veritatis adserit atque omnia haec evangelica doctrina et apostolorum ac prophetarum fulcit testimoniis'. Quo tali scripto cum suo iure Huttenus speraret, fore ut multae inanes fabulae de auctoritate papae fictae refellerentur, ut virtus Henrici IV, quae incognita iacuisset et ab Italicis scriptoribus obscurata esset, e tenebris ad lucem revocaretur, ut doceretur, pugnam contra papam in Germania nihil novi inauditive esse, constituit hunc librum in lucem edere eumque typis exscribendum mandavit Ioanni Scheffero Moguntino. Itaque anno 1520. *in lucem emissus est cum titulo: 'De unitate ecclesiae conservanda et schismate, quod fuit inter Henrichum IV. imp. et Gregorium VII. Pont. Max. cuiusdam eius temporis liber, in vetustissima Fuldensi bibliotheca ab Hutteno inventus nuper'. Atque cum illis annis res sacrae restaurandae agerentur, Huttenus eum librum ad Ferdinandum principem misit, fratrem Caroli imperatoris, quia sperabat, fore ut sententiis in illo libro expositis permoveretur, ne resisteret causae Reformatorum.*

Liber autem manuscriptus non iam exstat, ac ne vestigium quidem restat, e quo appareat, quo ex manibus Hutteni delatus sit. Nuperrime Wilmans[1] *conatus est vestigia illius reperire, sed frustra. Atque quamquam bibliothecam Hutteni post eius mortem Eichstadium translatam esse Strauss*[2] *opinatur, tamen in nullo indice librorum manuscriptorum eius bibliothecae vestigium libri huius inveniri potest. Quod Huttenus de forma ac natura codicis dixit iam supra commemoravi. Num autem praeter codicem ab Hutteno in bibliotheca Fuldensi repertum alter codex alicubi exstiterit, dubium est. P. Ewald in dissertatione sua de Waltramo Numburgensi p.* 12—18. *vult, Aventinum ad annales Boicos conscribendos codice nostro, quem in bibliotheca St. Emmerami repperisset, usum esse. Atque quidem usum esse eum nostro libro negari non potest, cum afferat verba quaedam e capite* 19. *libri II. sumpta et cum quodam loco eundem rerum describendarum ordinem sequatur, qui nobis cap.* 28. *occurrit; sed hoc semper dubium erit, an editionem Hutteni typis exscriptam in manibus habuerit. Quae cum mense Martio anni* 1520. *typis exscripta sit neque Aventinus ante Iulium mensem anni* 1521. *quinque prioribus operis sui libris extremam manum imposuerit, non necessario sequitur, ut Aventino editio Hutteni ignota fuerit. Quas alias causas Ewald in dissertatione sua affert, quibus*

1) SS. XII, 148; cf. Böcking I. ind. p. 48. 2) 'Hutten' II, p. 324. 326.

demonstret, etiam in monasterio St. Emmerami alterum codicem libri nostri fuisse, tam leves sunt, ut me quidem adducere non possint, ut eum sequar. Nam, ut cetera missa faciamus, hoc quidem illi concedendum est, Georgium Fabricium in libro I. rerum Misnicarum p. 90, *cum de Bennonis episcopi paenitentia auctorem anonymum attulerit, 'qui illius temporis historiam pro imperatore scripserit, quem in aede divi Hemerami Aventinus Ratisbonae, in Fuldana bibliotheca Huttenus invenerit', rem ipsam iisdem verbis prosequi quibus Waltramus*[1] *de eadem re utatur. Num vero huic Fabricio maior sit fides habenda, quam verbis Henrici Schütz*[2], *qui dicit, Flacium Illyricum ipsum quoque apologiam Waltrami edidisse, dubium est. Ceterum neque Aventinus usquam profitetur, se codice illo usum esse, neque verisimile est, hunc codicem eodem modo ac Fuldensem evanuisse.*

Eodem saeculo, quo Huttenus librum nostrum apud Schefferum typis exscribendum curavit, edidit eum Simon Schardius in libro de iurisdictione, auctoritate et praeeminentia imperiali ac potestate ecclesiastica, deque iuribus regni et imperii, Basileae 1566. *Neque tamen haec editio critica est, sed redintegratio editionis principis. Quod idem dicendum est de editione, quam Freherus in sua collectione scriptorum rerum Germanicarum exeunte saeculo decimo sexto curavit. Struve in praefatione collectionis Freheri p.* 242. *dicit: 'Primus igitur hoc scriptum evulgavit Udalricus ab Hutten ex codice bibliothecae Fuldensis, praefixa ad Ferdinandum Austriae archiducem praefatione. Hunc secutus fuit noster Freherus, qui in sectiones quidem illud distinxit, numero tamen non adiecto, id quod demum fecit Goldastus, quem inde fuimus secuti. Ipsum autem Waltramum opus suum in capitula distinxisse, docemur in lib. II, cap.* 6, *ubi scribit:* iuxta quod in secundo huius libri capitulo dictum est. *An vero sectiones, quas cum Goldasto exhibemus, sint genuinae, licet omnino dubitare' etc. Hunc Freherum igitur secutus est Melchior Goldastus in Apologiis pro imperatore Henrico IV, Hanoviae* 1611. *Cum autem apud Schardium finis tituli hic esset: 'Cuiusdam eius temporis theologi, quem quidam Venerici Vercellensis esse existimant', Goldastus, postquam quaestionem de auctore eius libri satis accurate perlustrasse sibi visus est, perinde ac si omnia explorata certaque sint, scribit: 'Reverendissimi et illustrissimi principis Waltrami episcopi Numburgensis*

1) Waltr. II, 25. 2) Commentarius crit. de scriptis et scriptoribus histor. Ingolst. 1761. p. 540.

apologia'. Goldastus totam disputationem in tres libros divisit et libros in capita, in quorum capitulorum divisione secutus est, ut ipse dicit, sectiones editionis Freherianae, licet nonnunquam parum commode intercisas et ab integra sententia interruptas. Anno 1624, *cum scriptores rerum Germanicarum rariores fierent, a Wechelianis heredibus nova editio tomi primi Freheri adornata est. Et cum altera etiam collectionis Freherianae editio inter reliquas fere esset rarissima, publico consilio ratus tertiam editionem adornavit Struve Argentorati* 1717 [1]. — *Editionem principem secuti quae alii recte emendasse videntur recepimus, locis corruptis quantum potuimus, fontibus praesertim collatis, mederi studuimus, scribendi rationem mori saeculi XI. adaptavimus. Quod ad capitum divisionem attinet, plerumque secuti sumus Goldastum et Freherum. Cum autem, ut Goldastus quoque suo iure dicit, interdum sectiones capitum parum commode intercisae videantur et sermonis perpetuitatem interrumpant, interdum aliis locis orationem intercidimus, ubi autem Freherus et Goldastus initium capitis cuiusque esse voluerunt, numerum eorum in margine adiecimus.*

Quibus rebus expositis, nunc nobis explicandum est, quo tempore hanc apologiam scriptam esse putemus. Liber autem primus apologiae perpaucas, liber alter permultas res continet, e quibus colligi potest, quando totus liber scriptus sit. Nam quamquam auctor altero libro epistulam monachi cuiusdam Hirsaugiensis refellit, tamen multas res, quae in Saxonia, Thuringia, Hassia ab iis principibus et episcopis gerebantur, qui a Gregorii VII. partibus stabant, tam accurate narrat, ut multas ipse vidisse, multas audisse, multis rebus interfuisse videatur. Primus locus, e quo elucet, quo tempore apologia nostra scripta sit, est lib. I, c. 3, *ubi verba:* quem per totum tempus imminentis belli, quod iam per 17 annos gestum est, Deus mirabiliter custodivit, *nos docent, hoc scriptum esse exeunte anno* 1090. *Initum enim est hoc bellum anno* 1073, *cum nobis dicendum sit, illud coepisse ab oppugnatione arcis illius quae Harzburg vocatur et a conventu in vico Wormsleben. Deinde nobis occurrit lib. I, c.* 17, *ubi legimus:* quod cum per hos 14 annos aut eo amplius frequenter temptatum sit, ad effectum tamen pervenire non potuit. *Quae verba quid sibi velint, ex iis quae sequuntur apparet. Pertinent enim ad studium papae deponendi Henrici regis et Germanorum iurisiurandi solvendi. Primam epistulam, qua se iure excommunicasse regem et iuramentum Germanorum solvisse demonstrare conatur, et in qua provocat ad exempla Zachariae et Stephani papa-*

1) Cf. praef. Struvii in editionem 3. collectionis Freherianae.

rum, Gregorium VII. mense Augusto anni 1076. *scripsisse ad Herimannum episcopum Metensem constat*[1]. *Iam antea quidem (a. d.* 9. *Kal. Martias anni* 1076*) Gregorius Henricum regem excommunicaverat*[2], *et verisimile est, mense Iunio anni eiusdem epistulam ad episcopos et duces regni Germanici eum misisse, qua docere conatur, se suo iure Germanos a vinculo iuramenti absolvisse*[3], *sed in neutra earum affert exempla Zachariae aut Stephani. Si igitur incipientes a mense Augusto anni* 1076. *progredimur per* 14 *annos, pervenimus in finem anni* 1090.[4]

Sequitur alius locus, quo constitui potest, quando apologia scripta sit: lib. II, c. 17. *Hic legimus:* tunc quidem gesta sunt, quae superius dicta sunt vel de rebellione ac fuga Hildebrandi papae vel de consecratione Wigberti in pontificem sedis apostolicae vel ordinatione Henrichi regis, quando factus est imperator atque augustus iuxta dispositionem Romanae dignitatis. Ex illo tempore nunc est annus octavus, et ne adhuc quidem *etc. Res gestae, quarum hic locus facit mentionem, hunc temporum ordinem secutae sunt: a. d.* 11. *Kal. April. anni* 1084. *Wigberti consecratio fuit; prid. Kal. April. eiusdem anni Henricus ab eodem papa ordinatus est imperator; prid. Kal. Iulias anni* 1084. *fugit Gregorius cum Roberto Guiscardo ex urbe Roma. Ergo scripta sunt illa verba mense Iunio anni* 1092, *vel potius spatio temporis mense Martio et Iunio anni* 1092. *circumscripto. Denique respicienda sunt verba haec (lib. II, c.* 36*):* nunc autem aliter Mathilda illa instituta post octavum quoque annum, quo defunctus est Hildebrand familiaris eius, defendit pronissime *etc. Cum Gregorius VII. mortuus sit a. d.* 8. *Kal. Iun. anni* 1085, *efficitur, scripta esse haec verba medio anno* 1093. *Itaque videmus, totam apologiam conscriptam esse inde ab ultimis mensibus anni* 1090. *usque ad medium annum* 1093.

De qua re cum P. Ewald[5] *aliter sentiat eique Wattenbach*[6] *assentiatur, necessarium duco ad ea quae supra dixi nonnulla adicere. Ac putat ille quidem, si librum de unitate ecclesiae spatio temporis annis* 1091. *et* 1093. *circumscripto confectum esse iudicemus, propterea nos a vero aberraturos esse, quia nimis multos annos inter epistulam Gregorii, anno* 1081. *datam, et responsum, quod contineatur primo apologiae libro, interiectos esse statuamus. Neque enim verisimile esse, eum, qui studeret itemque posset verba Hildebrandi refutare, tam diu quievisse. At*

1) Cf. Jaffé II, p. 241. 2) l. c. p. 224. 3) Floto, 'Heinrich IV', II, p. 95. 4) Idem ostendit lib. II, c. 6, ubi iam legitur: *per hos* 14 *aut eo amplius annos proelia et seditiones agitis.* 5) L. c. p. 39 sqq. 6) 'Deutschlands Geschichtsquellen' ed. 4, t. II, p. 69.

exstat epistula monachi cuiusdam Hirsaugiensis post annum 1089. contra Clementem papam scripta, qua, cum esset acerbitatis plena, facile fieri potuit, ut apologiae auctor ad scribendum incitaretur. Itaque non necesse est arbitremur, eum iam Gregorii epistula compulsum esse, ut adversarius papae exsisteret. Accedit, quod ex illis locis libri I. de unitate eccl. (c. 3. 6. 12), quibus nos cogi Ewald putat, vivo Hildebrando librum scriptum esse statuere, nihil argumenti peti potest. Nam quod legitur: probet nunc ille Hildebrand, *inde non necessario efficitur, etiam vivo Hildebrando haec verba scripta esse. Sed ut nos quoque, ubi de scriptore aliquo iam dudum mortuo dicimus*[1], *praesenti tempore utimur, ita etiam de Hildebrando, quippe cuius mens in epistulis spiraret, illa verba facile dici potuerunt. Quid? quod ea non tam Hildebrandum ipsum quam eos respiciunt, qui eius partes sequebantur? Quod idem valet de verbis c. 6:* sed saepe dictus papa Hildebrand regem . . . . quaerit ita inhonorare, ut velit *etc. Nam hoc loco dicitur de epistula illa, cuius vis etiam tum vigebat, quamquam qui eam scripserat mortuus erat. Eodem modo explicanda sunt verba c. 3:* quaerit autem nunc aliquis pontificum deponere principem populorum. *Quae verba non aliter nisi per apostrophen, quam Graeci vocant, dicta sunt.*

Nunc transimus ad eam partem disputationis, in qua exponamus, quis librum de unitate ecclesiae conservanda scripserit. De qua re qui scripserunt tanta sunt in varietate ac dissensione, ut omnium eorum molestum sit dinumerare sententias. In hac enim re et hoc videndum est, ne quod non satis explorate cognitum sit statuamus sive defendamus, et hoc, ne conatu omnino desistamus perinde ac si de hac re neutram in partem certi quicquam constitui possit. Huttenus de scriptore apologiae nostrae nil diiudicat et generatim atque universe dicit[2]*: 'Exiluit confestim hic quisquis fuit, certe malus esse non potuit qui sic scripsit, exiluit et optimam causam optime tueri aggressus est'. Postquam etiam novissimis temporibus nonnulli de hac quaestione disputaverunt, id maxime rem causamque continet, utrum Waltramus*[3] *episcopus Numburgensis apologiam scripserit an monachus quidam Hersveldensis cuius nomen constitui non possit, vel potius, utrum is mona-*

1) Et ipse auctor ita ubique fere de Augustino, Gregorio Magno, aliis dixit. 2) Praef. p. 9. 3) Ita nomen scribitur Ann. S. Disib. 1090, SS. XVII, p. 9 sqq. Sed Ann. Pegav., SS. XVI, p. 242, eum Walrabanum (Walravanum), G. archiepp. Magd., SS. XIV, p. 406. Walrabonum dicunt, in diplomatibus vero Gualeramus vel Gwaleramus legitur (Lepsius, 'G. d. Bisch. v. Naumburg, p. 235. 236); ita ut forma Walramus praeferenda esse videatur. G. W.

chus Hersveldensis, qui librum de unitate ecclesiae conservanda scripserit, postea, sed priusquam finem scribendi faceret, episcopus Numburgensis factus sit necne. Nonnulli eorum qui hanc causam tractaverunt existimant, de scriptore libri nostri nihil amplius dici posse quam monachum eum fuisse Hersveldensem. Velut Helmsdörfer[1] *dicit, nihil aliud de scriptore nostro dici posse, nisi eum scripsisse anno* 1093. *et scripsisse in monasterio Hersveldensi, quod eluceat ex capitibus II,* 28. 31—33. *Idem fere sentit Berger in disputatione sua*[2], *qui vult, nihil de nomine auctoris dici posse, nisi eum monachum Hersveldiae fuisse. De quibus rebus quid ego sentiam, nunc breviter explicabo. Hoc inter omnes constat, scriptorem libri nostri monachum Hersveldensem fuisse. Nam e capitibus* 16. 28. 31. 32. *libri II. dilucide apparet, eum mense Augusto anni* 1086, quando porrexerunt in orientalem Franciam ad patrandum illud circa Wirziburg magnae occisionis scelus *(II,* 31*) Hersveldiae fuisse. Etiam exeunte anno* 1087, *cum Egbertus se supplicem imperatori dedidit et fidem promisit apud Hersveldiam, videtur scriptor libri nostri ibi fuisse. Num autem etiam postero tempore Hersveldiae fuerit, dubium est; fuisse ibi eum, certe non ex illis locis quos commemoravi colligi potest. Nam quod Helmsdörfer*[3] *dicit, verbis* sancta nostra *et* ad vivum nos tetigit *(c.* 28. *lib. II) nos impediri, quominus Waltramum episcopum Numburgensem id scripsisse statuamus, vix necesse est, quod refutetur. Nam si dico de rebus, quibus una cum aliis hominibus interfui, et quae mihi simul cum aliis acciderunt, uti possum verbis 'nos' et 'noster', quamquam longissime absum ab illo loco, quo haec facta sunt. Quamquam igitur nihil habemus, cur putemus, scriptorem apologiae nostrae proximis deinceps annis non Hersveldiae mansisse, tamen anno* 1091. *aliquid accidit, quo certissime eum adductum esse, ut illud coenobium relinqueret, nobis putandum sit: scilicet quod Fridericus Gosecensis abbas introductus est. Cum Kal. April. anni* 1089. *Guntherus episcopus Cicensis mortuus esset, Fridericus abbas Gosecensis electus est episcopus. Qui ut investituram imperialem assequeretur, contendit ad Henricum IV, qui tunc temporis Veronae erat. Qui ubi causam itineris eius audivit, aegre tulit, quod Fridericus sine permissione ac consensu suo electus esset, et dixit Cicensibus, quamquam pro hac temeritate iis poena solvenda esset, qua ausi essent contra decreta antecessorum suorum eligere episcopum, tamen, ne potestate potius quam*

1) 'Wilhelm v. Hirschau', 1874, p. 27. 2) 'Zur Kritik der Streitschrift de unitate ecclesiae conservanda', 1874, p. 3. 4. 3) l. c. p. 27.

gratia uti videretur, se electionem quidem factam ignoscere, sed irritam se fore censere. Cicenses, hoc responso imperatoris perturbati, tamen non destiterunt incepto, sed inde a 30. Nov. usque diem nat. Christi pro electo fideliter laborabant; atque regis sententiam importunitate sua mutassent, nisi eodem die festo legati monasterii Hersveldensis venissent et nuntiassent, abbatem Hartvigum obiisse[1]. *Rex igitur, hac honesta occasione accepta, omnibus viribus contendit, ut abbatem Fridericum praeficeret illi monasterio. Cui voluntati imperatoris denique, quamvis invitus, Fridericus obsecutus est, et 4. Non. Febr. Hersveldiae ab abbate Fuldensi introductus est*[2]. *Repudiato igitur Friderico, imperator Waltramum elegit episcopum, qui consecratus est ab Hartvigo archiepiscopo Magdeburgensi*[3]. *Cum Henricus imperator 4. Idus April. anni* 1090. *Veronae esset, nec, quin illud iter Fridericus Veronam susceperit, in dubium vocari possit, efficitur, ut Fridericus ad gubernacula coenobii Hersveldensis accesserit 4. Non. Febr. anni* 1091. *Atqui Fridericus, summo studio causam papae amplexus, eius dominationis acerrimus vindex exstitit. Nec mirum est, quod imperator noluit, episcopatu ecclesiae Numburgensis eum fungi, cuius avunculus socius fuisset illius coniurationis, cuius Lambertus*[4] *mentionem facit, et qui ipse abbatiam S. Georgii e manibus Rudolfi regis accepisset. Quibus omnibus consideratis quisquam putabit, apologiam de unitate ecclesiae conservanda in eodem coenobio, cuius gubernacula homo causae Gregorii VII. papae toto animo addictus teneret, scriptam et sub oculis eius annis* 1090—1093. *perfectam esse? Certe nemo. Ergo reliquit scriptor libri nostri Hersveldiam et se contulit in aliam terram. Et in Saxoniam quidem se contulit. Nam cum scriptor inde a l. II, c. 15. minus in refutandis verbis adversariorum quam in accurate tradendis et depingendis iis rebus versetur, quae gestae sunt ab episcopis Hartvigo Magdeburgensi et Burcardo Halberstadensi et marchione Egberto, qui omnes partes Gregorii VII. sequebantur, et cum multa accuratissime describat, eum haud longe afuisse ab ea parte Germaniae, in qua haec facta sunt, opinamur.*

Quae cum ita sint, tamen si inde efficeremus, episcopum Waltramum Numburgensem apologiam scripsisse, profecto temere id colligeremus. Sed accedunt nonnullae causae, quibus adduci possumus, ut Waltramum apologiam

1) Non intellego, quid verba P. Ewaldi (Sybels H. Z. 34. p. 415) sibi velint, qui putat, scriptorem apologiae abbatem Hersveldensem fuisse. 2) Cf. Chron. Gosec. SS. X, p. 149. 3) Gesta archiepp. Magd., SS. XIV, p. 405; Paul Lange, Chron. Numburg. p. 345. 4) SS. V, p. 196.

scripsisse putemus. Si volumus, illum monachum Hersveldensem, qui scripsit librum nostrum, Waltramum fuisse, necesse est statuamus, eum imperatori Henrico iam antequam episcopus fieret notum fuisse. Hartvigum illum quidem abbatem Hersveldensem cum imperatore amicitia quadam iunctum fuisse, sine ulla dubitatione confirmaverim; neque vero solum abbatem, sed plurimos monachorum illius coenobii imperatori aut saltem coniugi eius notos fuisse, inde apparet, quod Lambertus[1] *narrat, Bertham reginam pridie Idus Febr. anni* 1074. *in coenobio Herosveldensi filium peperisse; quem baptizatum esse ab Ezzone Altenburgensi episcopo et ab abbate et aliis plerisque fratribus Hersveldensis coenobii de sacro fonte susceptum esse. In quo numero etiam scriptorem libri nostri fuisse ut putemus, adducimur eo, quod praeter ceteros quadam auctoritate floruisse videtur. Nec mirum. Qui enim tanta acie et celeritate ingenii causam imperatoris agit, qui mente omnia fere scripta patrum ecclesiasticorum comprehendit, cuius animo obversantur omnia eorum verba, quae ad rem Henrici defendendam pertinent, eum inter monachos illius coenobii principem locum tenuisse, nonne naturae consentaneum est? Quam nostram sententiam verbis apologiae ipsius confirmari videmus, cum legamus (II,* 16. 31*), eum cum aliis ad Herimannum regem missum esse, ut ei supplicaret, ne exercitus Saxonum coenobium devastaret.*

Iam vero ad alteram causam explicandam transeamus. Notum est, illo tempore cum Hartvigus archiepiscopus Magdeburgensis cum Herimanno et Burcardo episcopis ad Danos fugissent, in locum depulsi ab imperatore 3. *Idus Iulias anni* 1085. *Hartvigum, qui usque ad illud tempus abbatiae coenobii Hersveldensis praefuerat, suffectum esse. Cum autem anno* 1088, *mortuo Burcardo episcopo Halberstadensi, Hartvigus ille fugatus in gratiam imperatoris rediisset, Hartvigus Hersveldensis ab imperatore iussus est episcopatu se abdicare. Itaque huic nihil aliud reliquum erat, nisi ut Hersveldiam rediret. At quanta in ea re erat acerbitas! Quantam inde in imperatorem redundasse invidiam putas! Nec mirum, quod non ille solus, sed cuncti quibus praeerat monachi irascebantur imperatori, quippe qui tam leviter decretorum concilii Moguntini (Maii a.* 1085*) oblitus esset. Atque vero etiam imperatorem meminisse putaverim, se male gratiam reddidisse Hartvigo pro magnis eius in ipsum meritis et iniurias attulisse omnibus illis hominibus sibi addictis, qui post synodum Moguntinam*

1) SS. V, p. 206. 207.

omnibus viribus contenderant, ut unitas adversariorum Henrici rescinderetur (De unit. eccl. II, 28). Atqui huius iniuriae sarciendae imperatori facta esse potestas vivo Hartvigo non videtur. Qua re cum imperator exeunte anno 1090. *certior factus esset, mortuum esse Hartvigum abbatem, ei in mentem hoc venisse contenderim, sese mortuo illi aliquantum debere, sibi eas iniurias resarciendas esse, quas ingrato animo monachis illius coenobii intulisset. Quam facile igitur fieri potuit, ut, quo noluit Fridericum Gosecensem fungi, episcopatum Numburgensis ecclesiae traderet scriptori libri nostri, monacho eius coenobii, cuius abbati gratias non potuerat reddere vivo, ei monacho illius monasterii, qui quidem librum suum nondum in lucem ediderat, sed qui et acie ingenii et studii fervore, quo causam Henrici susceperat, certe praeter omnes fratres suos florebat, ei monacho, quem suspicamur coenobio Hersveldensi praefuisse illis annis, per quos Hartvigus archiepiscopus Magdeburgensis erat, et qui, sicut anno* 1086. *ad regem Herimannum missus erat (II, c.* 16*), ita legationi Veronam missa efortasse praefectus erat.*

Praeter has quas commemoravi causas mihi occurrunt nullae, quibus adducar, ut Waltramum episcopum Numburgensem apologiam scripsisse contendam. Nunc autem quaerimus, num quid sit, quod nos impediat dicere, Waltramum scriptorem libri nostri esse. Est quidem nihil. Nam Waltramus fuit episcopus Numburgensis inde a mense Februario anni 1091 *(ut supra vidimus) usque ad annum* 1111.[1] *Deinde notum est, Waltramum summo studio partes Henrici imperatoris secutum esse. Nam exstat eius epistula quaedam ad comitem Ludovicum Salium*[2]*, qua eum invitat, ut causam imperatoris amplectatur et papae deserat. Eodem libro de Anselmo archiepiscopo Canterburiensi narratur:* Ad Waltramum quoque Numburgensem episcopum de processione Spiritus sancti scripsit epistulam, in cuius capite ipsum Waltramum episcopum, fautorem Henrici, vehementer redarguit *etc. Cuius epistulae initium severis verbis plenisque castigationis scriptum hoc est:* Scienti breviter loquor. Si certus essem, prudentiam vestram non favere successori Iulii Caesaris et Neronis et Iuliani Apostatae contra successorem et vicarium Petri apostoli, libentissime vos ut amicissimum et reveren-

1) V. Chron. Citiz. p. 178; Schöttgen et Kreysig, Diplomataria et scriptores histor. Germaniae medii aevii II, p. 154—156 C; Jaffé V. p. 557. 2) Annales S. Disib., SS. XVII, p. 10.

dum episcopum salutarem[1]. *Lepsius*[2] *putat, Waltramum consuluisse Anselmum de erroribus ecclesiae Graecae et ex eo quaesivisse, nonne tunc accommodatum esset tempus tollendo schismati quod ecclesiae Romanae cum Graeca intercesserat. Cui sententiae si adstipulamur, sequitur, ut Waltramus non solum unitati ecclesiae Romanae, sed etiam paci inter utramque ecclesiam restituendae maxime operam dederit. Nam Waltramum epistula sua ad comitem Ludovicum data nihil aliud appetivisse, nisi ut unitas in ecclesia Romana restitueretur, ex ipsis eius epistulae verbis elucet. Nonne enim in ea nobis occurrunt verba Waltrami, quibus comitem ad pacem ecclesiae servandam compellit? ut:* omni regno utilis est concordia *et alio loco:* Tu igitur, gloriosissime princeps, attendens, quomodo Deus pacis est et non dissensionis, quod ex te est, pacem cum omnibus habeas. *Iam vero ad alias similitudines. Quo utitur sermone et genere dicendi, quem tenet modum disputandi et disserendi in epistula ad Ludovicum missa Waltramus, easdem res sequitur scriptor libri qui est de unitate ecclesiae conservanda. Deinde, ut omnium qui tunc erant hominum doctorum disputationes auctoritatem Scripturae Sacrae sequebantur, atque ex ea argumenta gravissima petebant, ita neque Waltramus in illa epistula neque scriptor apologiae nostrae quicquam divinitus ratum habent, quod non ductum sit ex librorum sacrorum sententia; sed mirum est, quod ex locis novem, quos Waltramus ex Scriptura Sacra affert, non minus quinque in libro de unitate eccl. cons. invenimus: Rom.* 13, 1—2; *Rom.* 10, 3; 1. *Ioh.* 4, 16; 1. *Ioh.* 3, 15; *Gal.* 1, 8. *Denique, ut Waltramus in illa epistula dicit, quod Hildebrandus, Rudolphus, Herimannus, Eggebertus, innumeri principes, qui Dei ordinationi in Henrico imperatore restitissent, tam foede periissent, divino quodam iudicio factum esse, ita legimus in libro nostro (lib. II, c.* 35*):* Neque enim diu circa Egbertum marchionem ultio divina cessavit, *et (lib. I, c.* 3*):* quorum unus *(Rudolphus)* in proelio cecidit, alter *(Herimannus)* in expugnatione unius castelli miserabiliter occubuit. *Item scriptor apologiae nostrae (lib. II, c.* 7*), ut Hildebrandus in exsilio diem supremum obiret, iustitia divina constitutum fuisse putat et de Sergio successore eius dicit (II,* 17*):* cuius scilicet honoris rapinam non diu impunitus tenuit, quoniam interiit, ex quo scilicet divino iudicio manifestum est, qualis etiam ipse fuerit.

1) S. Anselmi Opera ed. Gerberon, Parisiis 1721. p. 135. 2) 'Geschichte der Bischöfe des Hochstifts Naumburg vor der Reformation', 1846, p. 31.

Waltramo praepositus erat Hartvigus archiepiscopus, qui a Gregorio papa stetit. Is ordinavit Waltramum. Deinde nobis narratur[1], *coenobio Pegaviensi a comite Wigberto exstructo et anno* 1095. *perfecto, Hartvigum archiepiscopum* 7. *Kal. Aug.* 1096. *Pegaviam venisse et, cooperantibus ei tribus episcopis Albuino Merseburgensi, Walrabano Cizensi, Ezelino Havelbergensi, coenobium consecrasse. Nonnulli homines docti hac in re offenderunt eaque potissimum permoti sunt, ut librum de unitate eccl. cons. Waltramo episcopo Numburgensi abnuerent. Neque enim fieri potuisse putant, ut hic episcopus Hartvigum, quippe qui ei praefuisset, eum ordinasset, cum eo una apud Wigbertum comitem fuisset, nonnullis locis libri sui pseudoepiscopum (II,* 35*) atque etiam stultum pastorem (II,* 25*) cum quadam contumelia appellaret. Talia facere non solum impudentis, sed etiam imprudentis esse, cum his verbis vim et auctoritatem suae ipsius ordinationis tolleret. At fuit tunc temporis ne una quidem provincia, in qua omnes episcopi idem sentirent et non praeclarum illud Terentii vere dictum esse probarent: 'quot homines tot sententiae'. Accedit, quod scriptoris apologiae nostrae inimicitia contra papam omnesque qui ab eo starent certe non magis nota omnibus fuit, quam Waltrami, qui se adversarium papae epistulis ad Ludovicum comitem (*1094*) et ad Anselmum (*1098*) datis exhibuit. Nam, cum Waltramus ab Hartvigo initio anni* 1091. *ordinatus atque liber qui est de unitate eccl. cons. non ante annum* 1093. *in vulgus editus sit, certe non hoc libro aut scriptoris infesto animo impeditum esse Hartvigum intellegimus, quominus episcopum ordinaret.*

De vita Waltrami episcopi nihil amplius notum est, quod ad id quod nos quaerimus, num scriptor esse potuerit libri nostri, pertineat; nisi hoc unum huc spectat, quod supremo aetatis suae tempore ad partes papae transiit[2]. Glorificat Deum in me catholica ecclesia, quoniam in nostra mutatione divinae bonitatis apparet gratia. Gratia Dei sum id quod sum; ex Saulo Paulus; ex adversario Romanae ecclesiae intimus Paschali papae, acceptissimus cardinalium consecretarius; et in omnibus in hac parte prosperos spero successus. Ioseph in domo Pharaonis, ego in palatio Henrici imperatoris. *Ignoramus, quo anno haec epistula ad Anselmum missa sit, sed id certe constat, hanc studii ac voluntatis in Waltramo commutationem, cuius illa epistula testis est, non ante mortem Henrici IV. et concilium Gua-*

1) Ann. Pegav. ad a. 1096, SS. XVI, p. 245. 2) S. Anselmi Opera p. 137—140.

*stallae (*1106*) esse factam. In quo concilio cum omnes episcopi, qui temporibus discidii sive schismatis ordinati erant, auctoritate papae confirmarentur, qui quidem non per fraudem introducti vel scelerati vel simonistae essent, non mirum est, quod is, qui tanto studio ac desiderio unitatem ecclesiae appetivisset, statu rerum mutato, ad papam animo inclinavit.*

Haec quae de vita Waltrami nobis litteris tradita sunt, si cum iis rebus comparamus quas de scriptore huius apologiae ex eius ipsius libro audimus, si quaerimus, utrum Waltramus librum scripserit necne, res nobis ita diiudicanda est: Multa sunt quibus adducamur, ut Waltramum librum qui est de unitate eccl. cons. scripsisse arbitremur, nihil est quo impediamur, quominus hoc statuamus. Sed causa non exstat, qua cogamur dicere, Waltramum illum librum scripsisse, nec umquam exstabit, nisi forte alius codex reperietur, qui habeat nomen auctoris. Cum igitur res gravior sit, quam ut levi coniectura pendatur meliusque in re dubia peccetur in eam partem, quae est cautior, quam quae est audacior, etiam nos litem quasi sub iudice relinquimus. Attamen hoc nobis sumimus, tam veri simile esse, Waltramum scriptorem libri nostri fuisse, ut ei gloriam, quam sibi apologia conscripta paravit et qua usque ad hunc diem nullo repugnante fructus est, praereptam nolimus. Atque quidem Hersveldiae usque ad cap. 14. *libri II, inde ab hoc capite Numburgi scripsit. Nam insunt in cap.* 15. *libri II. nonnulla, quae indicio sunt, satis longum intervallum temporis interiectum esse inter hoc caput et capita quae sequuntur. Hoc enim capite, cuius in initio idem verbum Augustini locum habet, quod nobis c.* 1. *lib. I. occurrit, multa repetuntur quae supra dicta erant, comprehenduntur quae singillatim antea exposita erant. Accedit quod caput* 17. *libri I. scriptum est ante finem anni* 1090, *cap.* 17. *libri II, tempore duorum fere annorum interiecto, anno* 1092. *Quae intermissio a scribendo facta esse videtur itinere Numburgum suscepto.*

Liber vero e tribus partibus constat, quarum prima refutationem epistulae ab Hildebrando ad Herimannum episcopum Metensem missae continet, in quarum altera impugnatur epistula monachi cuiusdam Hirsaugiensis contra Clementem III. papam, in quarum tertia, quae non ad finem ducta est, agitur de vi sacramentorum.

1. *Postquam Henricus IV. paenitentia Canossae acta anathemate se solvit, papa, qui nihil aliud spectabat, nisi ut Germaniam in duo regna divideret divisaeque imperium assequeretur, conventum agere in hac terra constituit, in*

*qua de causa regis et principum decerneret. Cum autem Saxones metuerent, ne in illo conventu consilia caperentur, quibus opes Henrici nimium crescerent, papa coactus est conatu suo desistere. Itaque de integro inter Henricum et Saxones bellum exortum et utrimque ad arma concursum est. Brevi autem Saxones, dubia fortuna belli populationum pleni defessi, de pacis conditionibus cum rege agere coeperunt. Quae pax quod composita esset quamquam papa aegre tulit, animusque eius odio incendebatur in regem, eo quod legati in synodo (*11. *Febr.* 1079*) de iniuriis querebantur, quae amicis papae in Germania allatae essent, et quamquam tunc temporis voluntas ac studium eius ad Rudolfum regem inclinabat, tamen non destitit cum Henrico agere de conventu in Germania habendo; nec dubium est, quin, si uterque rex decretis illius concilii se subiunxisset, papa totam Germaniam in duo regna divisurus fuerit. Cum autem etiam is conventus, quem in oppido Wirziburg agi papa voluerat, ad irritum caderet, id quod legati papae alius vitio regis alius culpa Saxonum factum esse dicebant, papa intellexit, si ea via insidiosa et ancipiti pergeret, se omni auctoritate, quam apud Germanos usque tunc habuisset, destitutum fore. Itaque cum, rege Henrico apud Flarchheim victo, Saxones papae eiusque doloso ancipitique modo agendi omnes miserias belli et discordiae tribuerent, ille coactus aut ad regis aut ad Saxonum causam se applicare, pro rerum statu partes Saxonum sequi decrevit. Quo facto, de integro Henricum (*7. *Mart.* 1080*) anathematizavit, cuius anathematis initium spectat illud quod* 21. *Febr.* 1076. *dictum erat*[1]. *Iam anno* 1076. *papae permagni intererat, in instanti pugna non solum in Italia socios habere, sed studuit etiam Germaniae episcopos et principes sibi conciliare. Et contigit ei, quod optaverat. Nam, cum Saxones audirent, regem denuo anathematizatum esse, maxime permovebantur. Iam ad alios Gregorius ipse epistulas dedit, et a synodo nuntiis missis ad Udonem Treverensem, Theodericum Virdunensem, Herimannum Metensem, eos precatus est, ut redirent in ecclesiam*[2]. *Tunc Herimannus, quippe qui iam Wormatiae (*24. *Ian.* 1076*) anxie dubitasset ei decreto assentiri, quo Hildebrandus iussus erat pontificatu se abdicare*[3], *litteris acceptis, infestissimus regis adversarius exstitit. Aliis episcopis Germaniae diem vinculorum Petri (*1. *Aug.) constituit Gregorius, usque ad quam vellet illi sibi adiungerent. Sed cum non omnibus posset iniungere servitutem et oboedientiam, epistulam illam scripsit:*

1) Jaffé II, p. 398. 222. 2) Ibid. p. 226. 3) Ibid. p. 453.

Audivimus quosdam[1]. *In numero fidelissimorum tunc erant Rudolfus, Welfus, Bertholdus duces et Gebehardus, Adalbero, Altmannus episcopi, qui inter se consenserant, omnibus modis regi repugnandum esse. Quibus iam illo tempore se adiunxerat Herimannus Metensis. Huc spectant duae epistulae aestate anni* 1076. *conscriptae, in quibus Gregorius dicit, se maxime gaudere, quod illi principes omnibus viribus contenderent, ut regem ad oboedientiam perducerent, et in quibus concessit, ut ii absolverentur, quos, regis partibus relictis, vitae usque illuc actae paeniteret. Cum autem multi opinarentur, regem ipsum, si paenitentiam ageret, absolvi posse a quolibet episcopo Germaniae, scripsit (*25. *Aug.* 1076*) papa ad Herimannum Metensem epistulam, qua ne id fieret prohibere studuit*[2]. *Qua epistula papa neminem absolvere posse regem, nisi cui ipse ius ac potestatem dedisset, docuit iussitque sibi nuntiari, si paenitentia ac dolor regis apparerent, ut mittere posset cum quibus principes constituerent, quibus condicionibus fieri posset absolutio regis. Inde igitur apparet, iam illo tempore, cum rex a papa primum (Febr.* 1076*) anathematizatus esset, amicitiam quandam intercessisse inter papam et Herimannum Metensem, per quem omnes ceteros episcopos Germaniae ad se traducere et ad suam voluntatem perducere studuit. Nec mirum est, quod papa, cum rerum statu, quem supra exposui, coactus esset regem anathemate ligare (*7. *Mart.* 1081*), de integro epistulam ad Herimannum dedit, et ut 'corroboraret per hoc animos partium suarum, quatinus tuto relinquerent regem suum (De unitate eccl. cons. I,* 2*) et ut fidem labefactatam Herimanni confirmaret' (l. c. I,* 4*), qui tam diu in aula regis morabatur, quam inter Saxones et regem de condicionibus pacis agebatur et qui dubius fuisse videtur, num papa haberet ius regis imperio privandi. Nam etsi constat, ex omnibus maxime episcopos et Metensem et Passaviensem id egisse, ut animum Hildebrandi sibi conciliarent et ad causam Saxonum suscipiendam perducerent, tamen Herimannum sua sponte et ultro optasse, ut sententia sua dubia argumentis confirmaretur e verbis Gregorii ipsius colligi potest:* Quod autem postulasti, te quasi nostris scriptis iuvari ac praemuniri contra illorum insaniam *etc.*[3] *Itaque Gregorius praeclaram illam epistulam (*15. *Mart.* 1081*) scripsit, quae illi epistulae persimilis est nec quicquam aliud continet nisi accuratius et*

1) Jaffé II, p. 535. 2) Ibid. p. 238, 241. 3) Ibid., p. 453.

longius expositum argumentum superioris epistulae. Cuius refutatio primi libri est argumentum.

Videamus nunc praeclarissimos scriptores illius aetatis, qui in magno illo discidio inter regem ac papam ab illo stabant, quorum alii idem quod Waltramus dicunt, alii quod Waltramus disputat novis causis et argumentis corroborant. Ac princeps quidem omnium commemorandus est Wenricus Treverensis in epistula Theoderici Virdunensis episcopi ad Gregorium papam, qui in multis rebus aliter ac Waltramus disputat. Deinde Petrus Crassus, qui in scripto suo demonstrat, Gregorium papam ius hereditarium institutionibus Romanis sanctum violasse et eo quod excommunicaverit regem Henricum omnem ordinem legibus constitutum evertere conari. Iam Henricus rex ipse in epistula ad Gregorium[1] *ius suum tueri ac defendere ab arrogantia papae conatur et docet, potentiam suam a nullo nisi a Deo e manibus suis eripi posse. Idem queritur in epistula ad episcopum A. de iniuria*[2] *quae insit in excommunicatione anno* 1076. *dicta. Sequuntur cardinales schismatici*[3]*, qui potissimum verba Gregorii I:* si quis vero regum, sacerdotum *etc.*[4] *ad Henricum regem pertinere posse negant, Sigebertus Gemblacensis in epistula contra Paschalem papam*[5]*, qui nixus exemplo Sedechiae iuramenta solvi posse negat, Wido Osnabrugensis*[6]*, qui Gregorium papam periurii insimulat, Wido Ferrariensis*[7]*. — Ut autem Waltramus capp.* 5. *et* 6. *scribit, in hac re maxime Hildebrandum iniuste egisse, quod contra canonum decreta accusationem in regem accepisset eumque excommunicasset, sic etiam ceteri scriptores, quos commemoravi, de hac re cum eo consentiunt.*

2. *Altero libro Waltramus epistulam monachi cuiusdam, cuius nomen ignoramus, refutat. Haec grandis (c.* 6*) epistula, quae contra Clementem papam (c.* 2*) et contra regiam potestatem (c.* 37*) pro defensione Gregorii (c.* 6*) scripta erat, venit ex schola monachorum de Hirsaugia (c.* 37*). Respondetur in hac epistula ad omnia, quae in Wigberti epistula inveniuntur,* sed quis sit, *ait,* ad quem scribat, textus scripturae non indicat, cum nec proprii nominis, nec eius ad quem scribitur epistola vocabuli mentionem aliquam scriptor fecerit *(III,* 2*). Epistula autem Clementis,*

1) Bruno de bello Saxonico c. 67; Jaffé V, p. 102. 2) Jaffé V, p. 107. 108. 3) Sudendorf, Registrum II, p. 61—67. 4) Jaffé II, p. 456; De unitate eccl. cons. I, 11. 5) Jaffé V, p. 213. 6) Ibid. p. 342—345. 7) SS. XII, p. 171.

ad quam ab illo anonymo respondetur, scripta est anno 1089, *in qua agitur de synodo habita Romae* 1089. *et quae exstat ap. Ph. Jaffé V, p.* 145.[1]

Inde a capite 16. *libri II, relicta re proposita, quippe ad quam disputatio solis capitibus* 22. 24. 25. *redeat, Waltramus non tam epistulam impugnat, quam enarrat omnes res ab iis in Saxonia gestas, qui causam Gregorii non solum defendendam susceperant, sed etiam principes eius partium exstiterant. Quibus omnibus rebus describendis quamquam id solum agit Waltramus, ut demonstret, suam atque suorum causam iustam esse, adversariorum iniustam, tamen omnes res, quae intra annos* 1080—1090. *gerebantur, tam accurate et tam incorrupto iudicio memoriae tradit, ut omnibus eius verbis fidem habere possimus, nec facile inveniamus, unde melius de illis annis doceamur. Longum et non necessarium est, hoc loco exponere, quae de singulis locis dicenda sunt, nam singula in suo quaeque loco commemoravi et in annotationibus dixi. Satis sit hic dicere, Waltramum maxima fide scribere, nisi quod de Hartvigo archiepiscopo Magdeburgensi, nimio odio incensus et eius morum sinceritate parum confisus, nonnulla tradit, quae et secum ipsa et cum omnibus aliis scriptoribus illius aetatis*

1) Nam (c. 22) nobis occurrunt tres loci in illa epistula, ad quos ab anonymo apud Waltramum respondetur. Scriptum enim legimus (Jaffé V, p. 150): *illam synagogam satanae ad reddendam impietatis suae rationem litteris et nuntiis ad synodum convocavimus;* et apud Waltramum (II, 2) verba anonymi: *Sed non praetermittendum, quod Wigbertus se servum servorum Dei nominat mentiendo, sanctam vero matrem ecclesiam . . . satanae synagogam appellat.* Item in epistula Clementis legimus (Jaffé V, p. 147): *Dicunt enim* (adversarii), *sacramentum corporis et sanguinis domini nostri Iesu Christi, consecrationes chrismatis, immo quaecumque ad episcopale et sacerdotale officium pertinent, ab iis qui sectae eorum non communicant celebrata, nulla prorsus esse sacramenta et nihil aliud suscipientibus nisi damnationem conferre;* et infra (p. 148): . . . *quibus manifeste declaratur, non solum apud nos, verum etiam apud schismaticos et haereticos haec omnia esse rata nec ulla unquam ratione iteranda;* et infra (p. 150) affert Clemens verba Augustini: *ita ergo nec foris sicut nec intus quisquam, qui ex parte diaboli est, potest vel in se vel in quoquam maculare sacramentum, quod Christi est.* Huc spectat quod apud Waltramum (II, 4) scriptum invenimus: *Sciendum autem, quod Wigbertus arguit catholicos asserere, illa quae fiunt extra ecclesiam sacramenta non esse nec aliquam damnationem cuiquam conferre . . . . assumitque in testimonium assertionis suae Augustini sententiam.* Denique affert adversarius Clementis apud Waltramum (II, 12) verba Wigberti: *tam in Italico quam Theutonico regno fieri rapinas, incendia, destructiones ecclesiarum, gemitus et suspiria orphanorum et viduarum.* Eadem verba nobis occurrunt in epistula Clementis (Jaffé V, p. 151).

pugnant. Quod autem in hac re mali inest, id compensatur eo quod Waltramus summa probabilitate etiam de iis rebus scribit, de quibus aliunde nihil certi audivimus.

Sed historicum genus scribendi non amplius pertinet quam usque ad medium caput 37. *Ab hoc loco pugnat Waltramus contra monachos Hirsaugienses. Haec refutatio non tantum continet, quantum hominem, qui, quantis malis aetas premeretur, bene intellexerit, scripturum esse putares.*

3. *Tertio libro, cuius finis aut perditus aut numquam perfectus est, Waltramus de vi sacramentorum disputans, inprimis Augustini sententiis nixus, umquam sacramenta vim suam amittere negat.*

Sed haec hactenus. Satis enim exposuisse mihi videor, quis libri auctor esse et quem finem argumentum libri sequi videretur. Priusquam autem hanc novam editionem in lucem prodire iubeo, meum esse puto, ei gratias agere, qui aliquantum adiuvit ad rem perficiendam. Nam Dr. K. Francke, vir doctissimus, ut quaeque pars huius editionis typis exscripta erat, eam corrigebat, nec solum nonnullos locos e scriptis patrum ecclesiasticorum allatos comparavit, quos, cum mihi non omnes libri praesto essent, non inveneram, sed etiam in textu emendando aliqua bene admonuit.

W. SCHWENKENBECHER.

DE UNITATE ECCLESIAE CONSERVANDA[a].

LIBER I.

1. *Nemo ascendit in caelum, nisi qui descendit de caelo, filius hominis, qui est in caelo.* Per haec sancti euangelii verba commendat Dominus unitatem ecclesiae, quae per caritatem concordans membrorum unitate colligit se in caelum in ipso Redemptore, qui est caput ecclesiae. Sic enim ipse orat ad Patrem pro fidelibus suis, quos predestinavit concordes fore in vinculo caritatis et pacis: *Rogo,* inquiens, *ut omnes unum sint, sicut tu pater in me et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint, et dilectio, qua dilexisti me, in ipsis sit et ego in iis.* Unde sanctus Augustinus in ipsius euangelii expositione[1]: *In uno,* inquit, *estote, unum estote, unus estote.* Et: *Vae illis, qui oderunt unitatem ecclesiae, presumentes in hominibus partes facere.* Utinam voluerint hoc attendere, qui partes in hominibus fecerunt, ut faciunt scindentes unitatem ecclesiae, quale flagitium scismatis constat gravius esse quam scelus idolatriae, quoniam legitur in Veteri Testamento idolatria gladio punita esse, scisma autem hiatu terrae. Quapropter necessarium duximus scribere aliqua de statu huius temporis ecclesiae, quia, quisquis senserit se esse intra materna viscera ipsius ecclesiae, non poterit ei, quando doluerit, non condolere. Diu enim est, quod in regno Romani imperii bella ubique et seditiones aguntur, quod filii a matris ecclesiae gremio distrahuntur; et cum superet in plurimis discordia, vix in paucis remansit concordia, per quam unitur et consistit Christi ecclesia, quoniam inde dicuntur scismata, quod divisa sunt corda, cum scriptum sit, quod multitudinis credentium fuerit cor unum et anima una. Sed huius discordiae fomes et nutrimentum

Ioh. 3,13. — Ioh. 17,21. 26. — Num. 16,30—33. — Act. 4,32.

a) et schismate, quod fuit inter Henricum quartum, imp. Rom. et Gregorium septimum pont. max. cuiusdam eius temporis theologi liber, ab Hutteno inventus *add.* 1.

1) Augustini in Iohannis euang. c. 3. tractat. 12, Opera ed. Bened., Paris. 1680, III, 2, p. 387.

fuisse Gregorius papa, qui et Hildibrant, videtur aliquibus, quod nos nec affirmamus nec renuimus, sed huius rei secretum divino iudicio relinquimus, quia nunc ibi constitutus est post corporis huius depositionem, ubi sub iudice Deo recepit iuxta meriti sui qualitatem. Tamen dicturi sumus pauca de scriptis illius, ut, his ea qua oportet diligentia perspectis, teneatur modus defensionis partium ipsius, quoniam, sicut scribit[1] sanctus Cyprianus episcopus, unitatem qui non tenet, non tenet Patris et Filii fidem, vitam non tenet et salutem.

2. Igitur Romana ecclesia mater est omnium ecclesiarum, quae faciunt unam catholicam ecclesiam, et dignitas Romani nominis caput vel domina dicitur populorum, qui pertinent ad ipsam Romam, quae cum sit libera, facit etiam, ut sint liberi quotquot sunt sub civilitate sua. Hinc sanctus Gregorius scribens ad Phocam imperatorem[2]: *Reformetur,* inquit, *iam singulis sub iugo pii imperii libertas sua, quoniam hoc inter reges gentium et rei publicae*[a] *distat, quod reges gentium domini servorum sunt, imperatores vero rei publicae domini liberorum.* Sed Constantinopolis, quae nova Roma dicitur, tunc erat sedes imperatoriae dignitatis, hoc ita ordinante industria et religione Constantini imperatoris, ut vetus Roma optineret primatum apostolici honoris et nova retineret principatum regiae maiestatis, ut sic mater et filia concordarent in unitatem christianae fidei et religionis. Postquam autem degeneraverunt novae illius Romae imperatores, facti vel heretici vel hereticorum defensores sive etiam catholicae ecclesiae persecutores, tunc mater quasi scribere coepit filiae libellum repudii, et alios filios nobilitate simul et virtute prestantiores adquisivit sibi, ut Galliae et Germaniae populi sint et filii et cives sui, atque reges earum imperatores sint rei publicae et Romanae ecclesiae patricii. Unde legitur[3], Stephanum papam venisse ad regem Pippinum et postulasse patrocinium eius contra Haistulfum regem Longobardorum ac ipsius patrocinii gratia decrevisse, quemlibet deinceps regem Francorum patricium esse Romanorum, sicut verbi causa legitur in chirographis de Carolo scriptum: *Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum ac patricius Romanorum.* Hic est Carolus, qui primus ex Francorum regibus imperator est ordinatus, quod ut fieret, per illius temporis pontificem Romanum invitus est adductus; cuius etiam pater Pippinus, de quo supra dictum est, cum esset maior domus in regno Francorum, hoc est praefectus palatii, et ad eum

a) imperatores *add. Greg.*

1) Cypriani opera ed. Hartel, Vindob. 1868, III, 1, p. 215, 9. 2) Greg. ep. XIII, 34 (ed. Ewald), 3) Cf. Ann. Einh. a. 801.

spectaret summa regiae potestatis et officii, electus est primus ex praefectis palatii in regem atque ordinatus est per beati Bonifacii Moguntini archiepiscopi benedictionem[1], prius super hoc experto Zachariae papae iudicio, quia consensus et auctoritas Romani pontificis necessaria huic videbatur negotio. Missus est enim ad eum venerabilis vitae Burchardus Wirziburgensis ecclesiae episcopus cum aliis ad hanc legationem idoneis nuntiis, qui ex mandatis principum interrogarent eius sententiae oraculum et acciperent responsum, quomodo possent reformare regnum Francorum in pristinae dignitatis statum, quod multo iam tempore non haberet regii honoris privilegium, illum vero qui rex diceretur nihil amplius habere nisi quoddam vani nominis simulacrum, cum nec opes nec potentia nec aliqua dispositio regni apud illum esset, sed apud maiorem domus, quicumque palatio preesset; proinde iustum et idoneum sibi videri, ut ab Hilderico totius regiae dignitatis et potentiae iam ex hereditaria successione privato transferretur regium nomen ad Pippinum, tunc temporis praefectum palatii, qui pro nobilitate sua atque virtute dignus fuisset, quatinus ipse, qui domi et militiae regni gubernacula fortiter procuraret, cum labore pariter et officio nomen regis convenienter susciperet. Quorum postulationem cum aequam atque utilem Zacharias papa iudicasset, ad ea quae postulabant consensit, atque eiusdem consensus sententiam postea Stephanus papa confirmavit, et Pippinus factus est rex communi suffragio principum[2], atque Hildericus ex vano nomine regis promeruit tonsuratus coronam monasticae religionis et habitum[3]. Quod si ita est, immo quia ita est, videtur supradictus papa Gregorius, qui et Hildibrant, immerito hanc notam imposuisse vel Zachariae vel Stephano, religiosis pontificibus Romanae ecclesiae, ut ipsi sola auctoritate sua Hildericum a regno deponerent et absolverent omnes Francigenas a iuramento fidelitatis, quam illi fecissent, cum fortasse ei, qui huiusmodi erat iuxta quod supra dictum est, principes regni aliquod iuramentum dare indignum duxissent. Sic enim scripsit[4] inter alia plurima ad Herimannum Metensem episcopum, ut corroboraret per hoc animos partium suarum, quatinus tuto relinquerent regem suum, quasi ipse hoc exemplo potestatem haberet deponere eum. *Quidam*, inquit, *Romanus pontifex regem Francorum non tam pro suis iniquitatibus quam pro eo, quod tantae pote-*

1) Cf. Ann. Einh. a. 750. 2) Cf. Ann. Einh. a. 749. et Ann. Fuld. a. 751. et 752. 3) Cf. Ann. Fuld. a. 752. 4) Scil. in illa epistula, quam Idibus Martiis anni 1081. ad Herimannum misit (Registrum VIII, 21 ; Jaffé II, p. 458).

1*

stati non erat utilis, a regno deposuit et Pippinum, Caroli Magni imperatoris patrem, in eius loco substituit, omnes Francigenas a iuramento fidelitatis, quam illi fecerant, absolvit. Et longe supra[1]: *Ut de multis*, inquit, *pauca dica-*
Matth. 16, 18–19. *mus, quis ignorat vocem domini ac salvatoris nostri Iesu*
Christi in euangelio dicentis: 'Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevalebunt adversus eam, et tibi dabo claves regni caelorum, et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis, et quodcumque solveris super terram, et in caelis erit solutum'? Nunquid hic reges excepti sunt? aut non sunt de ovibus, quas Filius Dei beato Petro commisit?

3. Haec verba si caritas quae aedificat temperaret, discessio illorum, per quos regendus est mundus, iam facta non fuisset, quoniam, sicut scribit[2] sanctus Leo papa: *omnes res tutae esse non possunt, nisi quae ad divinam confessionem pertinent et regia et sacerdotalis defenderet*[a] *auctoritas.* Unde et Gelasius papa[3]: *Christus*, inquit, *memor fragilitatis humanae, quod suorum saluti congrueret, dispensatione magnifica temperaret*[b]*; sic actionibus propriis dignitatibusque distinctis officia potestatis utriusque discrevit, ut et christiani imperatores pro aeterna vita pontificibus indigerent et pontifices pro temporalium cursu rerum imperialibus dispositionibus uterentur ac sic modestia utriusque ordinis curaretur, ne utroque suffultus extolleretur.* Quae cum ita Deus disposuerit et haec duo, quibus principaliter hic mundus regatur, regalem scilicet potestatem et sacratam pontificum[c] auctoritatem[4] ordinaverit, quis contra haec ire temptabit, nisi qui Dei ordinationi resistit? Eo enim modo beatus apostolus Paulus ecclesiam Dei ordinat, ut nihil adversus principes et potestates saeculi gerens per quietem et tranquillitatem vitae opus iustitiae et
Rom. 13, 1. pietatis exerceat. *Omnis*, inquit, *anima potestatibus subli-*
mioribus subdita sit, ut quietam et tranquillam vitam aga-
1. Tim. 2, 2–3. *mus in omni pietate et castitate, quod bonum et acceptum*
est coram salvatore nostro Deo. Qui autem resistit potestati,
Rom. 13, 2. *Dei*, inquit, *ordinationi resistit.* Non hic de illis potestatibus
dicit, quae persecutiones inferunt fidei, quia ibi dicendum
Act 5, 29. est: *Deo obtemperare oportet magis quam hominibus*, sed
de istis communibus dicit, quae non sunt timori boni operis, sed mali, quibus utique qui resistit ipse sibi damnationem
Rom. 13, 3. 4. pro gestorum qualitate conquirit. *Vis autem*, ait, *non timere*

a) defendat *Leo.* b) quoniam . . . . temperavit *Gelas.* c) pontificium 1, *quod Schardius emendavit.*

1) l. c. p. 454. 2) Epistula Leonis ad Pulcheriam augustam, ap. Hinschium, Decretales Pseudo-Isidorianae, Lips. 1863, p. 603. 3) Epistulae Romanorum pontificum genuinae ed. Andr. Thiel, Brunsbergae 1868, I, p. 568. 4) l. c. I, p. 351.

potestatem? Bene fac et habebis laudem ex illa; Dei enim minister tibi in bonum; si autem male feceris, time; non enim sine causa gladium portat; Dei enim minister est, vindex in iram ei qui malum agit. Ex his certe apostoli verbis apparet, ordinasse Deum, non per antistites et ecclesiarum principes omnia crimina vindicari[1], sed ea quae excedunt districtionem ecclesiasticae lenitatis vindicari per Iudicem mundi. Sacerdotale[2] enim iudicium non habet nisi gladium spiritus, quod est verbum Dei, atque ideo, cum per ecclesiasticas regulas non potuerit hereticos coercere ecclesia Dei, adiuvatur, sicut ait beatus Leo papa, severis constitutionibus christianorum principum, quando ad spiritale nonnunquam recurrunt remedium qui timent corporale iudicium. Saepe autem contigit, reges aliquos vel imperatores fuisse hereticorum fautores atque defensores; sed quanto crudelior hostis ad nocendum, tanto perspicacior cura erat episcoporum pro expetenda pace ecclesiarum, quoniam iuxta Anastasii papae testimonium ille pro Christo fungitur legatione, qui pro pace precatur ecclesiae[3]. Quapropter idem Anastasius scribit ad Anastasium imperatorem hereticum et defensorem hereticorum[4]: *Gloriosissimo et clementissimo filio Anastasio augusto Anastasius episcopus. Exordium pontificatus mei primitus oblata populis pace pronuntio; consequenter pro fide catholica humilis pietati tuae precator occurro, in quorum primo divinum favorem propinquasse confido, quod consonantia in me augustissimi nominis non dubium praestat auxilium, ut sicut vocabulum pietatis tuae per universas gentes toto orbe praefulget, ita per ministerium meae humilitatis, sicut semper est, sedes beatissimi Petri in universali ecclesia assignatum a domino Deo teneat principatum.* Et Gelasius papa scribens permulta ad eundem Anastasium imperatorem pro pace ecclesiastica, sic ait inter cetera[5]: *Fili clementissime, rogo te pure, sincere, ut me in hac vita audias potius deprecantem, quam, quod absit, in divino iudicio sentias accusantem.* Sic certe, sic solebant Deo digni pontifices Romani suppliciter deprecari pro ecclesiastica pace, non quaerentes, immo numquam concipientes animo, aliquos de regibus sive imperatoribus deponere; et ideo pacem quaerentibus atque pacem offerentibus aderat Deus, remunerans humilitatem, patientiam et mansuetudinem eorum et vindicans se super hostibus eorum. Nam postquam ille etiam Anastasius imperator hereticus praesules ecclesiarum supplicantes audire contempsit, divino iudicio adustus fulmine interiit. Quaerit autem nunc aliquis pontificum deponere principem populorum, quod est excitare quasi incendium

1) Cf. Bruno de b. Sax. c. 67; et infra I, 11. et II, 1. 2) Cf. Cod. Udalrici 49, ed. Jaffé V, p. 107. et 108. 3) Thiel I, p. 616. 4) l. c. p. 615. et 616. 5) Hinschius p. 640.

ad destructionem ecclesiarum. Si enim ponamus verbi gratia, credentes Christo potestatibus saeculi subiectos non esse, non tradere tributa nec vectigalia pensitare, nulli eorum timorem vel honorem deferre, nonne per hoc rectorum et principum merito in semet ipsos arma converterent et persecutores quidem suos excusabiles, semet ipsos vero culpabiles facerent? Non enim iam fidei, sed contumaciae causa impugnari viderentur, et esset iis causa quidem mortis digna, meritum vero mortis indignum. Hoc ergo providens dicit apostolus, immo
Rom. 13, 7. 8. per apostolum sic ordinat Christus: *Reddite omnibus debitum: cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem; nemini quicquam debeatis, nisi ut invicem diligatis.* Et ipse rex regum et dominus dominantium Iesus Christus, dignatus secundum carnis dispensationem describi civis Romanus, regulam quam
Matth. 22, 21. constituit super his, dicens: *Reddite quae sunt caesaris caesari et quae sunt Dei Deo:* hanc, inquam, suae constitutionis regulam proprio confirmavit exemplo. Dixit enim ad Petrum, postquam ostenderat se a tributo liberum, utpote regis filium, et secundum carnem et secundum spi-
ibid. 17, 27. ritum: *Ut autem,* inquit, *non scandalizemus eos,* id est ne nos caesari contradicentes tumultuandi iis occasionem praebeamus, *vade ad mare et mitte hamum, et eum piscem qui primus ascenderit tolle et aperto ore eius invenies staterem; illum sumens, da iis pro me et te.* Quae cum ita sint a Deo disposita et scriptis et exemplis comprobata, nonne Dei ordinationi resistit, qui potestatibus resistit? quali
Gal. 1, 8. nec obaudiendum apostolus praecipit, *etiamsi angelus de caelo aliter quam euangelizatum est praedicaverit.* — *Quidam,* inquit[1], *Romanus pontifex regem Francorum non tam pro suis iniquitatibus, quam pro eo, quod tantae potestati non erat utilis, a regno deposuit.* Superius quidem dictum est, et vere iuxta fidem historiarum dictum est, Zachariam papam communi principum de regno Francorum legationi consensum praebuisse, qui decreverant, pro Hilderico, apud quem nulla vel regia potestas vel regia dignitas, sed solum regium nomen erat, dignam in regno personam constituere, et ut omnis exhinc occasio tumultus abesset, monasterio eum mancipare[2], pro eo quod videbatur fuisse dignior coronari tonsura monachi quam regio diademate. Sed nostri temporis rex et imperator, natus et nutritus in regno, quantum spectat ad humanum iudicium, dignus quidem videtur imperio cum ex propria virtute tum ex maiorum suorum merito et dignitate. Conferte nunc, si placet, illum exheredatum totius

1) Jaffé l. c. p. 458. 2) Cf. Ann. Einh. a. 750. et Ann. Fuld. a. 752.

regiae dignitatis ac regiae potestatis Hildericum cum hoc tali viro, cui, ut salva dixerim fide, non invenitur in toto Francorum regno aptior persona Romano imperio, quem per totum tempus imminentis belli, quod iam per 17 annos[1] gestum est, Deus mirabiliter custodivit, quem et in omnibus praeliis, quibus sexies[2] cum hostibus conflixit, ineffabili cf. II, 16.
modo protexit et eripuit. Hostes quippe eius erant, qui iuxta regium morem sacramento ei fidem aliquando promiserant, qui pro eo ad confirmandas supradicti papae Hildebrandi partes duos potius invasores regni quam reges, unum post unum, super se constituerant, quorum unus[3] in proelio cecidit, alter[4] in expugnatione unius castelli miserabiliter occubuit. Sic ille Romanus pontifex pacem confirmavit, quam Christus dedit fidelibus atque reliquit. *Pacem meam,* inquit, *do vobis,* Ioh. 14, 27.
pacem relinquo vobis. Et: *Beati pacifici, quoniam filii Dei* Matth. 5, 9.
vocabuntur.

4. Ecce autem erat inter haec Herimanno Metensi episcopo non modica cura[5] vel de obedientiae sententia vel de fidei suae observatione; noverat enim, se obedientiam debere Romano pontifici propter primatum sedis apostolicae, noverat etiam, se fidei, quam iuramento promiserat regi, debitorem fuisse, quorum alterutrum violare magni est periculi, et ideo reus esse videtur grandis piaculi, per quem facta est haec discessio inter rectores mundi. Sed ille Gregorius, qui et Hildibrant, securum quodammodo fecit praedictum episcopum et reliquos fautores partium suarum super iuratae fidei praevaricatione, scribens[6], ut supra dictum est, quendam pontificem Romanum omnes Francigenas a iuramento fidelitatis, quam Hilderico inutili, ut ipse etiam dicit, ad regni gubernacula regi promiserant, absolvisse, ut intelligatur, se quoque tali exemplo posse quos voluerit a sacramento debitae fidei absolvere; propter quod et hoc intulit, quod dominus beato Petri dicit: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedi-* Matth. 16, 18. 19.
ficabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevalebunt adversus eam, et tibi dabo claves regni caelorum, et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis. Verum etiam certum est, quod dominus beato Petro et in ipso sanctae ecclesiae dederit ius ligandi atque sol-

1) Cum bellum anno 1073. initum sit, haec verba anno 1090. scripta esse apparet. 2) Animo auctoris illa pericula obversata esse videntur, quibus rex defunctus est apud Hohenburg a. 1075; apud Mellrichstadt a. 1078; apud Flarcheim a. 1080; apud Hohenmölsen a. 1080; apud Pleichfeld a. 1086; apud Gleichen a. 1088. Eundem numerum atque ordinem proeliorum habent Annales S. Disibodi et Ottenburani. 3) Rudolfus. 4) Herimannus. 5) Quae verba quam vera sint, apparet ex initio epistulae illius (Jaffé l. c. p. 458). 6) Ibidem p. 458.

vendi, sed vincula peccatorum, non ut solveret sacramenta divinarum scripturarum, neque ut ligaret Dei verbum, quo-
2. Tim. 2, 9. niam, sicut ait apostolus, *verbum Dei non est alligatum.* Ergo praecipit Dominus per Moysen filiis Israel, immo filiis ecclesiae, ad quos magis pertinet repromissio Israel: *Non*
Exod. 20, 7. *assumes nomen Dei tui in vanum; nec enim habebit insontem Dominus eum, qui assumpserit nomen domini Dei sui in frustra.* Quis poterit solvere istam Domini sententiam, sive illam, qua loquitur per Ezechielem prophetam: *Qui*
Ezech. 17, 15, 19. *solvit pactum, nunquid effugiet? Vivo ego, dicit Dominus, quoniam iuramentum, quod sprevit, et pactum, quod praevaricatus est, ponam in caput eius.* Unde et in euangelio ipse Dominus et salvator ait, quod certe beatus Petrus sicut
Matth. 5, 18. 19. praedicavit sic a Domino accepit: *Amen dico vobis: donec transeat caelum et terra, iota unum aut unus apex non praeteribit a lege, donec omnia fiant. Qui autem unum de mandatis istis minimis solverit et docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno caelorum.* Hinc sanctus Augustinus in libro de sermone Domini in monte[1]: *Mandata,* inquit, *significantur per unum iota et per unum apicem. Qui ergo solverit et docuerit sic, id est secundum hoc quod solvit, non secundum hoc quod invenit et legitur, minimus vocabitur in regno caelorum, et fortasse ideo ait: non erit in regno caelorum, ubi nisi magni esse non possunt.* Ergo cum talis sit qui solverit unum de mandatis Domini minimis, qualis erit qui solverit unum de magnis sive de maximis Domini mandatis? Cum enim prohibuerit Dominus in euangelio iurare sive per terram sive per caelum aut per aliquid huiusmodi, nonne magnum, immo maximum peccatum est ei, si quis in vanum assumpserit nomen
Matth. 5, 33. 35. 37. domini Dei sui? *Audistis,* inquit, *quia dictum est antiquis, non peierabis, reddes autem Domino iusiurandum tuum. Ego autem dico vobis: non iurabis omnino neque per caelum, quia thronus Dei est, neque per terram, quia scabellum est pedum eius* et cetera. *Sit autem,* ait, *sermo vester: est, est, non, non; quod autem his abundantius est, a malo est.* Euangelica quidem perfectio iuramentum non recipit, sed omnis sermo christiani ita verus ac fidelis erit, quasi iuramentum quis dederit, et propterea, sicut exponit sanctus Augustinus, intelligitur praecepisse Dominum, ne iuretur, ne quisquam sicut bonum appetat iusiurandum et assiduitate iurandi per consuetudinem delabatur ad periurium. Proinde etiam sanctus Iacobus apostolus confirmans sententiam Domini
Iac. 5, 12. de ipso sacramento: *Ante omnia,* inquit, *fratres mei, nolite*

1) De sermone Domini in monte sec. Matth. I, 20. Opera III, 2, p. 173 D.

iurare neque per caelum, neque per terram, neque aliud quodcumque iuramentum; sit autem sermo vester: est, est, non, non, ut non sub iudicio decidatis. Cum autem aliquis iuraverit, considerandum est, non solum cui, sed per quem iuraverit, constrictus perinde divini attestatione nominis; atque ideo qui iuramentum contempserit, illum procul dubio despicit, per quem iuravit, illique iniuriam facit, cuius nomini credidit adversarius, immo non iam adversarius, sed amicus. Unde per supradictum prophetam Ezechielem comprobans Dominus iuramentum, quod fecerat Sedechias regi Babylonis et irritum fecerat, suum magis, quam alterius fuisse: *Morietur,* inquit, *in praevaricatione, qua despexit me.* Periuri quippe 'regnum Dei non possidebunt', sicut dicit apostolus, immo per apostolum Dominus, qui plane beato Petro et in ipso sanctae ecclesiae dedit ius ligandi atque solvendi, sed vincula peccatorum, non ut solveret sacramenta divinarum scripturarum. Quod ipse etiam confirmasse legitur sanctus Petrus in libro de ordinatione[1] sancti Clementis, ubi commendat haec diligenter observanda omnibus christianis: *Veruntamen illud,* inquiens, *est, quod prae ceteris omnibus vobis cupio in commune servari, ut concordiam teneatis, per quod solum potestis portum quietis intrare et civitatem Regis summi, quae pax nominatur. Clementem autem hunc episcopum vobis ordino et datam mihi a Domino potestatem ligandi et solvendi trado, ut de omnibus quaecunque decreverit in terris hoc decretum sit in caelis. Ligabit enim quod oportet ligari, et solvet quod expedit solvi*[2]*, tanquam qui ad liquidum ecclesiae regulam noverit*[3]. Ecce, qualem sanctus Petrus a Domino potestatem accepit ligandi atque solvendi, talem et ipse tradidit eius successori, scilicet in his, quae oportet ligari et quae expedit solvi, non ut solvat aliquis scripturam Domini, quae non potest ulla virtute convelli, 'quoniam firmum fundamentum Dei stat', sicut apostolus affirmat. Et propterea ipse sanctus Petrus de talibus instruens beatum Clementem et per eum omnes successores suos, repetit et dicit: *Tu,* inquiens, *ut dixi, quae oportet ligabis, et quae expedit solves.* Ex his certe omnibus manifestum est, supradictum papam Hildebrandum iniuste pariter et indigne imposuisse hanc notam vel Zachariae vel Stephano, religiosis utique pontificibus Romanae ecclesiae, ut alicuius horum exemplo vel ullius Sacrae Scripturae testimonio posset absolvere a iuramento, quo fidem iuraverant regi suo, vel principes vel milites rei publicae. *Qui enim solvit pactum, nunquid effugiet?*

Ezech. 17, 20. — cf. 1. Cor. 6, 9. 10. — 2. Tim. 2, 19. — Ezech. 17, 15 19.

1) Epistula Clementis ad Iacobum, ex Rufini interpretatione c. 13. Collectio patrum apostolicorum edid. Cotelerius, Antwerp. 1698.
2) Graece: δήσει γὰρ ὃ δεῖ δεθῆναι, καὶ λύσει ὃ δεῖ λυθῆναι. 3) l. c. c. 2.

Vivo ego, dicit Dominus, quoniam iuramentum, quod sprevit, et pactum, quod praevaricatus est, ponam in caput eius[1].

5. Sequitur in supradicta Hildibranti papae scriptura eiusmodi testimonium, quod legitur in libro de ordinatione sancti Clementis, beatum Petrum dixisse[2] ad populum, ut, si pontifex Romanus alicui offensus fuerit pro delictis suis, ceteri non debeant ei esse amici vel eum alloqui, alioqui unum esse ex illis, qui exterminare volunt ecclesiam Christi, quisquis amicus fuerit ei qui est huiusmodi. Certe non dixit hoc beatus Petrus de quolibet rege vel imperatore, sed per haec facit quemlibet de turba populi citius redire ad satisfactionem poenitentiae, quando viderit se destitutum esse amicorum suorum societate, colloquio et amore. Nam, ut quemlibet christianum regem praetermittamus, ecce quid pro impiissimo etiam Nerone scribit ipse sanctus Petrus:
1.Petr. 2,17. *Deum timete, regem honorificate,* scilicet ut in hoc timor Dei comprobetur, si quilibet rex honorificetur. *Carissimi,*
1. Petr. 2, 13—17. inquit, *subiecti estote omni humanae creaturae propter Deum, sive regi, quasi praecellenti, sive ducibus, tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum, quia sic voluntas Dei est, ut benefacientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam, quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiae libertatem, sed sicut servi Dei. Omnes honorate, fraternitatem diligite, Deum timete, regem honorificate.* Et beatus quidem apostolus Pau-
1. Tim. 2, 1—4. lus: *Obsecro,* inquit, *primo omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus et omnibus qui in sublimitate sunt, ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate; hoc enim bonum et acceptum est coram salvatore*
Rom. 13, 1. *nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire. Non enim potestas nisi a Deo;*
1.Petr. 2,14. *quae autem sunt, ordinata sunt a Deo, ad vindictam quidem malorum, laudem vero bonorum.* Et cetera quae dicta sunt supra. Sed alia nunc inscripta sunt decreta contra regem, immo contra Dei ordinationem, ut, si pontifex Romanus regi offensus fuerit pro delictis suis, ceteri non debeant ei esse amici, vel eum alloqui; alioqui unum esse ex illis, qui exterminare volunt ecclesiam Christi, quisquis amicus

1) Cf. cum toto hoc capite epistulam Theoderi Virdunensis ad Greg. VII. (Martene et Durand, Thesaurus novus, I, p. 219—227) et scriptum cardin. schismatic., epist. Sigeberti Gembl., utrumque Widonem, Petri Crassi scriptum. 2) Epistula Clementis ad Iacobum, Hinschius p. 36.

fuerit ei qui est huiusmodi. Haec[a] est inscriptio[1], quae similitudinem quandam videtur operata esse in agro dominico, iuxta quod dicit Dominus in euangelio, quoniam in divini medio seminis zizania superseminavit inimicus homo. Matth. 13, 25. Notum est enim his qui experti sunt, praecipue autem his qui divisionem ecclesiae doluerunt, qualiter multi non solum laicorum, sed episcoporum atque clericorum sive monachorum, habentes quidem zelum Dei, sed non secundum scien- Rom. 10, 2. tiam, sicut ait apostolus, suspenderunt se ac segregaverunt a communione totius orbis ecclesiarum, quotquot communicant nostri temporis regi Francorum et imperatori Romanorum, ipsique exientes[b. 2] a nobis, non nos ab ipsis, verentur nobis communicare vel in colloquio vel in pacis osculo vel in orationis studio. Proinde cum superior sermo satis demonstraverit, nimis esse contrarium divinae ordinationi pariterque ecclesiasticae paci, potestatibus non subiacere sublimioribus, de cetero quaeramus, si iusta fuerit illa offensio papae adversus regem, qualis certe divisit ecclesiae unitatem, pro cuius scilicet unitatis amore totum agimus, quicquid horum locuti fuerimus, non pro defensione partis alterius, quandoquidem partes in ecclesia nolit esse Deus, quoniam totum ecclesiae corpus, cuius caput est Christus, redemit ipse Christus, ideoque, ubi non est totum, quod dicitur catholica, hoc est universalis ecclesia, ibi non est Christi, sed malignantium ecclesia, quae divisa est in parte aliqua.

6. Ecce enim idem de quo agitur papa Hildebrant suscepit aliquando in accusatione regis scripta hostium suorum, et proinde excommunicavit eum, quandoquidem sacri canones constituant, non posse aliquos, qui ante hesternum diem aut nudiustertius inimici fuerunt, vel accusatores vel testes fieri, nec debere per scripta ullius accusationem suscipi, nec accusatorem absente adversario audiri. Sed rex profectus est in Italiam satisfacturus Romano pontifici pro culpis, quibus se excommunicaverat et quasi privatum regno iam effecerat, depositoque cultu regio et habitu supplicem se per omnia ac poenitentem obtulit[3], nec prius omni officio

a) Nec 1. b) exigentes 1.

1) Cf. verba c. 8: *quare hoc scripserit, et quare in agro dominico hoc seminaverit.* 2) Cf. c. 7: *quotquot communicant regi Francorum et imperatori Romanorum, ita ut exeuntes a nobis, non nos ab ipsis* etc. 3) Cf. c. 15. libri II; Ann. Lamberti, SS. V, p. 259. 260; Ann. Bertholdi, SS. V, p. 290; Bonithonis libr. ad am. VIII; Donizo, Vita Mathildis, SS. XII, p. 382; Epistulas Gregorii (epistul. collectae 17, Jaffé p. 543, et Registrum IV, 12); Ranke, 'Zur Kritik fränkisch-deutscher Reichsannalisten' p. 436—458.

humilitatis impenso destitit, donec in gratiam cum papa rediit et ad comprobandum ecclesiasticae reconciliationis testimonium sacram communionem corporis et sanguinis Domini de manu pontificis accepit, mensam cum eo adiit, ac deinde dimissus est in pace, qualem scilicet pacem Iudas simulavit, non qualem Christus reliquit. Aderat enim et legatio hostium suorum quaerentium omnibus modis interrumpere initum hoc reconciliationis pactum, quibus papa rescripsit talibus verbis: *Ne solliciti*, inquiens, *sitis, quoniam culpabiliorem eum reddo vobis*[1]. Certe culpabiliorem facere aliquem, praecipue autem regem, quem praecipit Petrus apostolus honorificare, hoc non est oves Christi pascere. Culpabiliorem, inquam, facere praecipue eum, quem poeniteat culpabilem existere, hoc non est sacerdotem Domini
Luc. 15, 7. esse, cum ipse in euangelio Dominus dicat, gaudium fieri in caelo super uno peccatore paenitentiam agente, quam super nonaginta novem iustis, qui non indigent poenitentia. Nunquid terribile[a] et illud sacramentum corporis Domini contemnitur, quo rex ad altare in testimonium ecclesiasticae reconciliationis communicatur? quod certe sacramentum pietatis signum quoque est unitatis et vinculum caritatis. Sed: *Ne solliciti,* inquit, *sitis, quia culpabiliorem eum reddo vobis.* Et si rex, qui per se ipsum culpabilis exstitit, per papam culpabilior redditur, quis eorum maioris culpae reus tenetur? Hoc, quaeso, considerate et tenete! Ecce autem proprie sunt regum quaedam ornamenta, sicut corona et purpura atque alia regni insignia, a quibus regem abstinere ad arbitrii sui tempus decrevit papa, huius scilicet intentionis gratia, ut sic aut contemptibilior esset ipsius regis in regno persona, donec roboraretur regnum, quod iam parabatur in electione alterius regis, dum fuerat ipse legitimus rex in Italia, aut si non permissus a se regalia resumeret ornamenta, certiorem perinde haberet exercendae circa eum causam excommunicationis, quod videtur non esse officium pietatis nec signum concordiae et unitatis[2]. Unde sanctus papa Gregorius scribit ita in homiliis et ita docet[3], ut ipsa hac ligandi et solvendi potestate se privet, qui hanc pro suis voluntati-

a) *fortasse legendum est:* Nonne terribile quod . . .; *Schardius emendavit:* Nunquid terribile, quod . . .

1) Fides horum verborum, quippe quae cum verbis aliorum scriptorum pugnent, a multis in dubium vocatur. 2) Has res auctor magis ita tradit, quomodo eas Germani arbitrabantur factas esse, quam quomodo re vera gestae sunt. Cf. Ann. Bertholdi, SS. V, p. 286; Ann. Lamberti, SS. V, p. 254. et 258; Registr. IV, 12a. 3) Gregorii opera ed. Bened., Paris. 1705, I, p. 1555.

bus et non pro subiectorum moribus exercet. Rex autem reversus de Italia invenit novum regem et hostes multiplicatos ex absentia sua, ex quorum manu abstulit cornu principatus sui, divina auxiliante gratia pariterque annitente pronissimo in se principum favore, quorum Deus tetigerat corda. Iam quidem exhibuerat Romano pontifici iuxta primatum Romanae ecclesiae debitum honorem et obedientiam perferendo humiliter excommunicationis sententiam, ut deinde satisfaciendo consequenter posset promereri reconciliationis gratiam. Sed cum ipse hoc ageret et totus in eo esset, ut eiusdem Romani pontificis adiutorio, qui ad hoc ordinatus est, ut sit princeps pacis, regnum pacificaret pariterque ecclesiam Christi in unitatem redigeret et ea quae dispersa sunt in unum congregaret, ecce in quem totam spem posuerat adversarium sentiebat, utpote qui non sibi vel suo regno, sed hostibus contra se consulebat opemque ferebat, ut eum aut expellerent aut omnino perderent, quale officium non est eorum, de quibus a Domino dicit propheta: Rom. 10, 15.
Quam speciosi, inquiens, *pedes euangelizantium pacem, euan-* Nah. 1, 15.
gelizantium bona. Igitur Christus pax est et hereditas eccle- Ies. 52, 7.
siae pax est, quoniam Hierusalem, quae sursum est et est mater omnium nostrum, visio pacis interpretatur, unde et nihil aliud patria nostra nisi pax vocatur. Qui autem contra pacem facit, adversus Christum et ecclesiam facit. *Qui enim,* Luc. 11, 23.
inquit, *mecum non est, adversum me est, et qui mecum non colligit, dispergit*, hoc est unitatem ecclesiae scindit, quoniam quidem nemo nisi intra unitatem ecclesiae salvari poterit[1]. Praeterea contra Christum quoque et ecclesiam facit, quicumque terminos patrum suorum transgressus fuerit, hoc est constitutiones canonum excesserit, qui constituunt et constituendo describunt, ut nemo rebus suis aut honore spoliatus possit accusari, vocari, iudicari sive damnari[2]. Quae cum ita sint et nec inter catholicos reputandi sunt qui sanctorum patrum canones spiritu Dei conditos et totius mundi reverentia consecratos transgressi fuerint, quomodo poterit rex iuxta minas supradicti papae Hildebrant iudicari vel damnari? cum nec inferior aliquis possit accusari vel vocari, quamdiu spoliatus est rebus suis vel aliqua parte honoris sui. Proinde magnum fit scandalum viris saecularibus, quando viderint, despici sacros canones ab ecclesiasticis dignitatibus, ideoque videtur hoc contigisse, ut congruus honor ac reverentia non exhibeatur episcopis, qui

1) Cf. Cypriani illud: *Habere non potest Deum patrem, qui ecclesiam non habet matrem*, sive illud: *extra ecclesiam nulla spes salutis.* 2) Epist. Iulii papae, Mansi II, p. 1185.

1.Petr. 2,17. superintendentes dicuntur ex Graeca locutione. *Deum,* inquit apostolus, *timete, regem honorificate.* Alioqui puta etiam de ipso principe sacerdotum eo modo sensisse regem, quo legimus scite locutum fuisse Domitium oratorem. *Cur ego,* inquit, *te habeam ut principem, cum tu me non habeas ut*
Matth. 7,12. *senatorem?* Et Dominus in euangelio: *Omnia, quae vultis ut faciant vobis homines, eadem et vos facite iis; haec enim* ait, *lex et prophetae.* Sed saepe dictus ac saepe dicendus papa Hildebrant regem, quem beatus Petrus apostolus praecipit honorificare, hunc ille quaerit ita inhonorare, ut velit omnes, si fieri possit, avertere ab eius communione. Huius rei gratia scripsit illud quoque capitulum ad confirmandos animos partium suarum, vel ad multiplicandos homines earundem partium, ut, si pontifex Romanus alicui offensus fuerit pro delictis suis, ceteri non debeant ei esse amici vel eum alloqui[1].

7. Hinc ducta est quaestio, de qua hucusque tractavimus, scilicet si iusta fuerit haec offensio circa regem vel digna Romano pontifici, vicario sancti Petri, qui dicitur a petra, quae est Christus, cum id actum sit ex inscriptione capituli illius, ut plurimi episcoporum, clericorum, monachorum et laicorum suspenderunt se ac segregaverunt a communione totius orbis ecclesiarum, quotquot communicant regi Francorum et imperatori Romanorum, ita ut exeuntes a nobis, non nos ab ipsis, vereantur nobis sociari vel in colloquio vel in pacis osculo vel in orationis studio. Sed pro eiusmodi scribit[2] sanctus papa Gregorius in libro de pastorali cura: *Cum rector,* inquiens, *se ad loquendum praeparat, sub quanto cautelae studio loquatur, attendat, ne, si inordinate ad loquendum rapitur, erroris vulnere audientium corda feriantur, et cum fortasse sapiens videri desiderat, unitatis compagem insipienter abscindat.* Ecce autem nostri temporis Gregorius papa, qui et Hildebrant, cum aliquando os suum aperuit, ecclesiam divisit et praeter ea quae dicta sunt supra propheticam ollam[3] ab aquilone in tantum accendit, ut per hos 17 aut eo amplius annos[4] ubique sint in regno Romani imperii bella et seditiones, ecclesiarum et monasteriorum incendia et destructiones, et ut sit episcopus adversus episcopum, clerus adversus clerum, populus adversus populum, immo filius adversus patrem et pater adversus filium et frater adversus fratrem. Hinc sanctus Cyprianus episcopus et martyr loquitur inter alia plurima de unitate ecclesiae: *Quam sibi,* inquiens[5], *pacem promittunt inimici*

1) Hinschius l. c. p. 36. 2) Gregorii opera II, p. 17. 3) Ezechiel 1, 4. 4) Haec verba a. 1090. scripta sint necesse est, cum bella et seditiones a. 1073. moveri coepta sint. 5) Cyprianus, De unitate eccles., opera III, 1, p. 222, 2.

fratrum? Quae sacrificia celebrare se credunt aemuli sacerdotum? Secum esse Christum, cum collecti fuerint, opinantur, qui extra ecclesiam colliguntur? Qui[1] *enim pacem Christi et concordiam rumpit, adversus Christum facit. Qui alibi praeter ecclesiam colligit, Christi ecclesiam spargit. Occidi*[2] *talis potest, coronari non potest, quia talibus, si etiam animas posuerint, non erit illa fidei corona, sed perfidiae poena. Unitatem enim,* inquit, *qui non tenet, non tenet legem, non tenet Patris et Filii fidem, vitam non tenet et salutem*[3]. Inter haec vide studium cf. c. 1.
et affectum istius boni pastoris, et quantum explicuerit iste sanctus Cyprianus intimae dilectionis circa miseriam eorum, quos vidit iacere in periculis, quos cernit lapsos esse in peccatis, quos intelligit decidisse a stabilitate fidei et christianae religionis, qui sic loquitur[4] in libro de lapsis: *Quid faciam, dilectissimi fratres, fluctuans vario mentis aestu? Quid, aut quomodo dicam? lacrimis magis quam verbis opus est ad exprimendum dolorem, quo corporis nostri deflenda est plaga, quo populi aliquando numerosi multiplex lamentanda est iactura. Quis enim sic durus ac ferreus, quis sic fraternae caritatis oblitus, qui inter suorum multiformes ruinas et lugubres ac multo squalore deformes reliquias constitutus siccos oculos tenere praevaleat, nec erumpente statim fletu prius gemitus suos lacrimis quam voce promat? Doleo, fratres, doleo vobiscum, nec mihi ad leniendos dolores meos integritas propria et sanitas privata blanditur, quando plus pastor in gregis sui vulnere vulneratur. Cum singulis pectus meum copulo moeroris et funeris pondera luctuosa participo. Cum plangentibus plango, cum deflentibus defleo, cum iacentibus iacere me credo, iaculis illius grassantis inimici mea simul membra percussa sunt, saevientes gladii per mea viscera transierunt. Immunis ac liber fuisse a persecutionis incursu non potest animus in prostratis fratribus, et me prostravit affectus.*

8. Haec beatus Cyprianus martyr loquitur, qui nimio pietatis affectu miseriis aliorum compatitur, qui super diversis ecclesiae periculis dolet ac tristatur, iuxta quod illius mulieris commota sunt viscera super filio suo, quem voluit ficta mater, sicut legitur in libro Regum, dividi Solomonis 1. Reg. 3, 16—18.
gladio, ne vel sibi viveret vel propriae matri, quod scilicet exemplum verus pacificus noster dominus Iesus Christus voluit contingere in figuram nostri, ut ex hoc discernantur filii alieni gladio spiritus, quod est verbum Dei. Sic enim sanctus Ambrosius docuisse legitur, ut, quando incerta sunt iudicia de falsis filiis ecclesiae, per spiritum discernantur, quem scilicet sanctum Ambrosium inducit praedictus papa Hildebrant in scriptura sua[5] dicens, eum excommunicasse Theodosium imperatorem pro culpa sua quadam, ut sic quoque statuat et confirmet partium suarum scismata. Sed

1) Cyprianus l. l. p. 215, 2. 2) Cf. ibidem p. 223. 3) Ibidem p. 215, 9. 4) Ibidem p. 239. 5) In epistula ad Herimannum missa (Jaffé l. c. p. 458).

ipse quoque sanctus Ambrosius ecclesiam non divisit, sed ea quae caesaris sunt caesari et quae Dei Deo reddenda esse docuit, qui Theodosium quidem imperatorem compulsum tumultu quorundam qui ei cohaerebant, vindicare Thessalonicensium scelus gravissimum, ecclesiastica coercuit disciplina; quem inter alia eruditionis verba alloquitur ita, sicut in ecclesiastica legitur[a] historia quae dicitur Tripertita[1]: *Coaequalium hominum et conservorum princeps es, o imperator, unus autem omnium est Dominus, rex omnium et creator, cuius nunc suscipe vinculum pro caede populi non praecedente iudicio perpetrata, quoniam medicina haec est sanitatis maxima. At imperator inquit: Tuum opus est et docere et medicamina temperare, meum vero oblata suscipere. Tunc Ambrosius admonuit, legem eum sancire in posterum, ut sententiae principum super animadversione differrentur ab executoribus in diem trigesimum, quo locus misericordiae vel, si res tulisset, poenitentiae non periret. Paruit imperator Theodosius et vinculum eius solvit Ambrosius. Qui etiam locorum differentiam in ecclesia tunc docuit, quando eidem imperatori post oblatum munus ad altare, iuxta quod in Constantinopolitana ecclesia solitus erat agere, sustinenti, intra cancellos sacrorum perceptionem mysteriorum remandavit per archidiaconum. O imperator, interiora loca tantum sacerdotibus sunt collata, quae ceteri nec ingredi nec contingere permittuntur; purpura namque imperatores facit, non sacerdotes. Et in hoc quoque mox egressus imperator paruit ipsamque communem cum ceteris exspectationem deinceps servavit admodum laetus, utpote enutritus divinis eruditionibus; quod vix tandem, sicut ipse ait, discere ei contigerit, quae differentia sit imperatoris et sacerdotis, et quod vix iam invenerit magistrum veritatis.* Ecce illa excommunicatio, quam utilis erat ecclesiae pariter atque ipsi imperatori Theodosio, quae nunc in ea, de qua agitur, scriptura prodendi scismatis ponitur exemplo, quo separentur principes vel milites rei publicae ab imperatoris sui consortio simul et obsequio. Neque enim tale aliquid temptaverat ille murus et turris validissima ecclesiae, Ambrosius, quando etiam pulsabatur pro studio hereticorum Valentiniani imperatoris et matris eius Iustinae minis atque verberibus. Unde et inter alia virtutum suarum insignia loquitur de eo digna memoriae scriptura[2]: *Venerandus*, inquiens, *Ambrosius pro catholicae fidei unitate, non cum ceteris, sed pro ceteris mori elegit; non enim cum pereuntibus perire voluit, sed ut salvarentur alii, ipse se periculo saepissime dedit. Et cum mandaretur ei ab imperatore tradi basilicam, respondit: 'Nec mihi', inquiens[2], 'fas est tradere, nec tibi accipere, imperator, expedit, igitur noli gravari, ut putes te in ea[b], quae divina sunt imperiale aliquod ius habere, noli te extollere, sed, si vis diutius imperare, esto subditus Deo, quoniam scriptum est: Quae Deo, Deo, quae caesari, caesari. Ad imperatorem, inquit, palatia pertinent, ad sacer-*

a) loquitur 1. b) te mea 1.

1) Historia tripertita IX, 30, Cassiodori Opera, Venet. 1729, I, p. 319. 320, cuius narrationem breviorem reddidit. 2) Quae sit nescimus; sed hanc rem ipse Ambrosius eisdem fere verbis narrat, ep. 20, Migne XVI, p. 999.

dotem ecclesiae. Satis indicant haec vel pauca de plurimis sancti Ambrosii dicta vel facta, qualis et quanta in ecclesiasticis rebus ac disciplinis debeat esse discretionis observantia, ne per negligentiam ipsius discretionis, matris omnium virtutum, aliqua oriantur scandala. Veruntamen: *Vae,* inquit, *homini* Matth. 18, 7.
illi, per quem scandalum venit. Magna quidem sunt scandala, hereses atque scismata, quae ostendit apostolus aut eadem esse aut aequalia. *Convenientibus,* inquit, *vobis in* 1. Cor. 11, 18. 19.
unum in ecclesia audio scissuras esse, et ex parte credo. Nam oportet hereses esse, ut et qui probati sunt manifesti fiant in vobis. Hinc et beatus Gregorius in 18. libro Moralium [1]: *Alii,* inquit, *prava de Deo sentiunt, alii recta de auctoritate tenent, sed unitatem cum fratribus non tenent, illi errore fidei, isti vero scismatis perpetratione divisi sunt.* Unde et in ipsa prima parte decalogi utrarumque partium culpae exprimuntur, cum divina voce dicitur: *Diliges dominum Deum tuum ex toto* Matth. 22, 37. et 39.
corde tuo et ex tota anima tua et ex tota mente tua, atque mox subditur: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum;* qui enim de Deo perversa sentit, liquet profecto, quia Deum non diligit. Qui vero de Deo recta sentiens a sanctae ecclesiae unitate divisus est, constat profecto, quia proximum non amat, quem habere socium recusat. *Et si quis dixerit, quo-* 1. Ioh. 4, 20.
niam: Diligo Deum, et fratrem suum oderit, mendax est, sicut sanctus Iohannes apostolus ait. Igitur magna sunt scandala, hereses et scismata, de quibus et dicitur in euangelio, quoniam: *Mittet Filius hominis angelos suos, et colli-* Matth. 13, 41.
gent de regno eius omnia scandala. Regnum Dei hoc est ecclesia Dei, angeli Dei hi sunt annuntiatores verbi Dei, quales fuerunt Ambrosius atque Innocentius, sacerdotes Dei, quorum unum introducit in scriptura sua saepe dictus papa Hildebrant excommunicasse Theodosium imperatorem, alterum vero Arcadium imperatorem. Quare hoc scripserit et quare in agro dominico hoc seminaverit, bene quidem intelligunt, quibus adhuc cum ceteris Christi fidelibus integra manet christiana fraternitas, quibus circa unitatem ecclesiae est sincera caritas, qua scilicet caritate concordat membrorum unitas. *Sicut enim in uno corpore,* ait apostolus, *multa* Rom. 12, 4—5.
membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent, ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra. Ergo nostri non est propositi, singulas illius papae sententias per totum describere, sed tantum [a] ea commemorare, quae videntur praecipue quidem

a) totum 1, *quod iam Schard. emendavit.*

1) Gregorius l. c. I, p. 574.

posse simplices fratrum animos ad studium scismatis confirmare, quae etiam possunt nos ipsos inde scribentes aut alios legentes in bonum aedificare, qui, dum convertimus studium nostrum ad cognitionem ecclesiasticae disciplinae, intelligimus sane per unctionem Sancti Spiritus, qui docet nos de omnibus, quomodo oporteat nos conversari in domo Dei, quae est ecclesia Dei viventis, columna et firmamentum veritatis.

9. Scriptum est enim[1], quod Innocentius papa Arcadium imperatorem excommunicaverit, eo quod in depositione sancti Iohannis episcopi consenserit; sed unde hoc assumptum sit, nos quidem adhuc incertum tenemus, sed hoc pro certo novimus, quod nec in gestis Romanorum pontificum invenitur, ubi gesta pariter eiusdem Innocentii describuntur, nec in libro decretorum eius reperitur, nec in Tripertita historia, ubi plus quam alibi legimus de illius depositionis sententia. Veruntamen episcopi qui ipsum Iohannem deposuerant catholici erant; unde Gelasius[2] papa in libro contra fautores Agathi, ubi scribit, quod apostolica sedes more maiorum, etiam sine ulla synodo praecedente, exsolvendi quos synodus iniqua damnaverat, et damnandi, nulla existente synodo, quos oportuit, haberet facultatem. *Sanctae,* inquit, *Romanae memoriae Iohannem Constantinopolitanum synodus etiam catholicorum praesulum certe damnaverat, quem sedes apostolica etiam sola, quia non consensit, absolvit.* Dicitur autem Arcadius imperator excommunicatus fuisse, eo quod consenserit in beati Iohannis episcopi depositionem. Sed quamvis pari
Rom. 1, 32. sententia constringat apostolus eos, qui faciunt et qui consentiunt facientibus, tamen iuxta humanam rationem levioris quodammodo culpae est qui consenserit, quam qui facit. Et cum illi praesules qui deposuerunt praedictum pontificem sint plane catholici iuxta sententiam sancti papae Gelasii, qualiter Arcadius imperator consentiens facientibus ipse meruit specialiter excommunicari vel damnari? Certe multa sunt Arcadii imperatoris privilegia quae recipit ecclesia, utpote sibi valde necessaria, sicut testatur liber christianorum imperatorum de fide catholica, ideoque non repellit eum a communione sua. Constituit[3] namque cum fratre suo Honorio, supplicante ecclesia, ut, *quaecunque a parentibus suis imperatoribus christianis statuta sunt diversis temporibus circa sacrosanctas ecclesias, maneant inviolata atque incorrupta.*

1) Spuria epistula Innocentii I. ap. Nicephorum Callistum, Hist. eccl. XIII, 34; Constant, epist. pont. Rom. App. p. 905. 2) Epistula Gelasii papae ad episcopos Dardaniae, Thiel l. c. I, p. 392. et 400. 3) Codex Theodosianus ed. Haenel, l. XVI, tit. II, lex 32.

nihilque a privilegiis immutetur, sed omnibus qui ecclesiis deserviunt tuitio deputetur. Si quis autem, inquit, *in hoc genus sacrilegii proruperit, ut in ecclesias catholicas irruens sacerdotibus et ministris vel ipsi divino cultui locoque aliquid importet iniuriae, si non poterit per procuratorem provinciae comprehendi, dignus videlicet talis capitali sententia puniri, sit cunctis non solum liberum, sed etiam laudabile, factam atrociter sacerdotibus aut ministris iniuriam veluti publicum crimen persequi.* Constituit[1] quoque, ecclesia teste, iuxta edictum priorum imperatorum, omnes quos clementiae suae regeret temperamentum in tali religione versari, quam divum Petrum apostolum tradidisse Romanis religio usque adhuc ab ipso insinuata declarat, ut scilicet secundum apostolicam disciplinam euangelicamque doctrinam Patris et Filii et Spiritus sancti unam Deitatem sub pari maiestate et sub pia Trinitate credamus, nihil dissonum profana divisione facientes, sed Trinitatis ordinem personarum assertione ac divinitatis unitatem catholica religione venerantes, reliquos autem, qui ab eorum quos commemoratio specialis expressit fidei communione dissentiunt, ut manifestos hereticos ab ecclesiis expelli, neque his penitus post haec optinendarum ecclesiarum pontificumque facultatem[a] permitti, ut verae ac nitidae[b] fidei sacerdotia casta permaneant; *nec post evidentem,* inquit, *praecepti nostri formam malignae locus detur astutiae.* Et iterum[2]: *Qui divinae,* ait, *legis sanctionem aut nesciendo confundunt aut negligendo violant et offendunt, sacrilegium committunt.* Constituit[3] etiam Arcadius cum fratre suo Honorio, ecclesia teste, ut, *si quis sacerdotum contra quietem publicam aliquid moliri fuerit deprehensus, secundum legem divae[c] memoriae Gratiani vitam agat centum milibus ab eorum coetibus separatus, a quorum est societate discretus.* Et post plurima ecclesiasticae disciplinae statuta: *Edictum,* inquit[4], *quod de unitate per Africanas regiones clementia nostra direxit, per diversa etiam loca proponi volumus, ut omnibus innotescat, Dei omnipotentis unam et veram fidem catholicam, quam recta credulitas confitetur, esse retinendam. Omnes autem,* inquit[5], *hereticos atque scismaticos et ceteros catholicae ecclesiae adversarios exterminari praecipimus, primo*

a) pontificium facultatemque *cod. Theod.* b) Nicenae *cod. Theod.* c) divinae m gratam 1; *emendavit Goldastus.*

1) Cod. Theod. lib. XVI, tit. I, l. 2. et 3. 2) Ibidem lib. XVI, tit. II, l. 25. 3) Ibidem l. 35. 4) Ibidem tit. XI, l. 2. 5) Ibidem tit. V, l. 6. 62. 64.

ab aspectu Romanae urbis, deinde ab omnibus ecclesiis, ut iis nihil ex moribus, nihil ex legibus sit commune cum catholicis, quoniam quod in religione divina prave committitur ad iniuriam omnibus refertur. Neque vero hereticorum, inquit[1], *dementia, sive scismaticorum pertinacia conetur*[a] *ulterius perpetrare quae repperit, neque iis illicita habere concilia sive profana usquam docere aut discere praecepta licitum sit, neque antistites eorundem audeant fidem, quam non habent, insinuare*[b] *nec ministros, cum ipsi non sint ministri Dei, creare. Quotiens autem,* inquit[2], *de religione agitur, episcopos convenit iudicare, in ceteris vero causis, quae ad usum publici iuris pertinent, legibus oportet optemperare.* Constituit[3] etiam idem Arcadius imperator cum fratre suo Honorio, aeque catholico imperatore, ecclesia supplicante, ut, *quicquid a divis principibus constitutum est, vel si quae singuli quique antistites pro causis ecclesiasticis impetrarant, sub poena sacrilegii aeternaliter conserventur.* Quorum unus antistes Romanus, scilicet Bonifacius, scripsit[4] inter cetera ad eundem Honorium verbis supplicibus: *Ipsa,* inquiens, *ecclesia devotionem tuam, christianissime imperator, meo quidem sermone, sed suo venerabili appellat affectu, quam Christus Deus noster, vestri fidus rector et gubernator imperii, uni desponsatam sibi et intactam virginem servat, ne in eam aliquos patiamini insidiantium procellarum fluctus illidi, et quietam faciem tempestatis insolitae tumore turbari, gloriosissime et tranquillissime imperator auguste,* et cetera, quibus idem papa precatur, ut a principe hoc quoque constituatur, quatinus in urbe Roma nunquam per ambitum antistes ordinetur[c]; cui inter alia rescripsit[5] imperator Honorius: *Illud,* inquiens. *pietati nostrae satis placuisse cognosce, quod sanctimonia vestra sollicita est de ecclesiarum aut populi perturbatione. Proinde volumus id ad cunctorum clericorum notitiam pervenire, ut sciant omnes, ab ambitionibus esse cessandum: ac si duo contra fas temeritate concertantes*[d] *fuerint ordinati, nullum ex his futurum penitus sacerdotem, sed illum solum in sede apostolica permansurum, quem ex numero clericorum nova ordinatione divinum iudicium et universitatis consensus elegerit. Unde id observandum est, ut omnes tranquillam mentem et pacificos animos ex serenitatis nostrae admonitione custodiant, nec aliquid seditiosis conspirationibus temptare conentur, cum certum sit, nulli partium sua studia profutura.*

10. Haec pauca de plurimis constitutionibus ecclesiasticis sive Honorii sive Arcadii imperatorum exempli gratia descripsi-

a) continetur 1; *emend. G.* b) minuere 1; *emend. Struvius.* c) ordinet 1, *quod iam G. emendavit.* d) *ita Hinsch.;* concertantium 1.

1) Ibidem tit. V, l. 24. 2) Ibidem tit. XI. 3) Ibidem t. II, l. 47. Haec lex a Valentiniano et Theodosio lata est. 4) Epistula decretorum papae Bonifacii ad Honorium augustum ap. Hinschium l. c. p. 554. 5) Ibidem.

mus, ut pariter recognoscamus, qualis et quam utilis fuerit ecclesiae Arcadius, qui nunc pro condendi scismatis studio inducitur fuisse excommunicatus sive damnatus, quandoquidem certis manifestum sit indiciis, beatum papam Innocentium, qui dicitur eum excommunicasse, ecclesiasticas iuxta disciplinam sacerdotum nosse pariter et observasse regulas, quarum una vel praecipua est de concordia regum atque sacerdotum; quia *omnes res,* inquit sanctus Leo papa [1], *tutae esse non possunt, nisi quae ad divinam confessionem pertinent et regia et sacerdotalis defendit auctoritas.* Ipse enim Innocentius scribit in 23. capitulo decretorum suorum de rei publicae etiam administratoribus: *Quaesitum est,* inquiens, *super his, qui post baptismum administraverunt et aut tormenta sola exercuerunt aut etiam capitalem sententiam protulerunt. De his,* inquit, *nihil legimus a maioribus definitum; meminerant enim, a Deo potestates has fuisse concessas, et propter vindictam noxiorum gladium fuisse permissum, et Dei ministrum esse datum in huiusmodi vindicem. Quomodo igitur reprehenderent factum, quod auctore Deo viderent esse concessum? De his ergo ita, ut hactenus servatum est, sic habemus, ne aut disciplinam evertere* [a] *aut contra auctoritatem Domini venire videamur. Ipsis autem in rationem reddendam gesta sua omnia servabuntur.* Notate autem diligentius haec beati Innocentii verba, quae vel sola videntur sufficere contra illius papae Hildebrandi scripta, quae ipse non praevidebat posse destrui per ipsa sanctorum patrum exempla, quibus contendebat firmare partium suarum studia. Dum enim docuit, regi Francorum contradicendum et non communicandum esse, cui potestas a Deo concessa est hereditaria successione, videtur Dei ordinationi restitisse, qui etiam ipsum Dei ministrum, cui gladius est permissus ad vindictam noxiorum, dum studuit gladio adversariorum deicere, non solum duplicavit gladium, iuxta quod in Ezeciele legitur, Ezech. 21, 14.
vel triplicavit, sed et multiplicavit, et non solum divisit populum christianum, sed et sacerdotia, ut multi sint episcopi in parte ista, plurimi autem in parte altera. Unde et supradictus papa Innocentius: *Si instituta,* inquit [3], *ecclesiastica, fratres, plena fuerint vigilantia ab omnibus Dei sacerdotibus observata, cessabit ambitio, conquiescet dissensio, hereses et scismata non emergent, locum non accipiet diabolus saeviendi, manebit unanimitas, iniquitas superata calcabitur, veritas spiritali fervore flagrabit, pax praedicata labiis cum voluntate animi concordabit, implebitur et dictum apostoli: Ut unanimes* Rom. 15, 5.
unum sentientes permaneamus in Christo, nihil per contentionem nobis Phil. 2, 2—4.
neque per inanem gloriam vindicantes, non hominibus, sed Deo nostro 1. Tim. 1, 17.
salvatori placentes, cui honor est et gloria in saecula saeculorum. Amen.

a) avertere *Hinsch.*

1) Leonis epistula ad Pulcheriam, Hinschius p. 603. 2) Decreta Innocentii papae ad Exsuperium Tolosanum episcopum, Hinschius p. 532. 3) Epistula Innocentii papae ad Victoricum Rotomagensem episc., Hinschius p. 531.

11. Atque iterum idem Innocentius papa: *Sit*[a] *certe in exemplum*, ait[1], *sollicitudo et tristitia fratrum, quam saepe pertulimus imperatore praesente, cum pro pace ecclesiarum saepe rogaremus, cupientes eos in nostra recipere viscera, qui requisiverunt sanitatem, ne diu membra ab unitate corporis haberentur aliena.* Qui etiam, ut supra dictum est, loquens de ministeriis potestatum: *Quomodo maiores*, inquit[2], *nostri reprehenderent factum, quod auctore Deo videretur esse concessum? De his ergo potestatibus, ut hactenus servatum est, sic habemus, ne aut disciplinam evertere aut contra auctoritatem Domini venire videamur, quibus certe in rationem reddendam gesta sua omnia servabuntur. Nullatenus enim*, inquit, *condemnari potest humano examine, quem Deus suo iudicio reservavit.* Ecce, quomodo talis ille apostolicus aliorumque simul apostolicorum virorum consensus errorem eorum, quotquot reprehendunt potestates a Deo ordinatas, destruxit: *Et si iterum quae destruxi*, inquit[3], *reaedifico, praevaricatorem me constituo.* Proinde lectoris prudentia pariter et diligentia attendat, si cum scriptura sancti huius Innocentii sermo Hildebrandi papae conveniat, qui eum dicit Arcadium imperatorem quasi iudicatum excommunicasse vel damnasse, qui etiam hoc addidit, scribens[4] pro regis Francorum deiectione, quod beatus Gregorius ita per scripturae suae decretum constituerit[5], ut, si quis regum, sacerdotum, iudicum atque saecularium personarum constitutionis suae paginam agnoscens contra eam venire temptaverit, potestatis honorisque sui dignitate careat. De quibus tandem regibus vult ut hoc intelligamus? cum nihil tale in scriptis illius eximii doctoris Gregorii adhuc legerimus, qui deferebat honorem cui debebat honorem, sicut docet apostolus, qui non resistebat nec resistendum docebat potestatibus, cum resistens aliquis resistat Dei ordinationi, qui praecipit reddere quae sunt caesaris caesari. De quibus, inquam, regibus vult, ut propositum illud capitulum intelligamus? nunquid de regibus Francorum, sive de imperatoribus Romanorum? Certe sanctissimus ille papa Gregorius appellat Romanos imperatores dominos suos et se servum eorum, reges autem Francorum filios suos ac se patrem eorum. Nam cum comperisset, simoniacam et neophytorum hereses longe lateque prorsus excrevisse, scripsit inter cetera regibus Francorum, sicut legitur[6] in tertio libro de vita ipsius Gregorii papae: *Paterno*

a) *ita Innoc.;* Sic 1.

1) Pontificum Romanorum epistulae genuinae cur. Schoenemann, Gottingae 1796, I, p. 509. 2) Hinschius p. 532. 3) Decreta Leonis papae, Hinschius p. 578. 4) Jaffé l. c. p. 458. 5) Greg. epp. XIII, 11. 12. 6) Opera ed. Bened. IV, p. 82 (Greg. epp. IX. 214).

vos salutantes affectu petimus, praecellentissimi filii, ut detestabile hoc malum simoniacae heresis ac neophytorum de regni vestri finibus studeatis prohibere[a] *et nulla apud vos excusatio, nulla contra animam vestram suggestio locum inveniat, quia facientis procul dubio culpam habet, qui quod potest corrigere negligit emendare*[b]. Et in quarto libro legitur ita scripsisse inter alia Sabiniano suo Constantinopolitano diacono, ut hoc loquatur imperatori Mauritio: *Unum est*, inquit[1], *quod breviter suggeras serenissimis dominis nostris,* cf.lib.II,c.1. *quia, si ego servus eorum vellem me in alicuius mortem miscere, Longobardorum gens nec regem nec duces nec comites haberet atque in summa confusione divisa esset. Sed quia Deum*, ait, *timeo, in mortem cuiuslibet hominis me miscere formido.* Igitur Longobardi tunc temporis pagani erant et invasores Italiae ac persecutores ecclesiae, et tamen ille sanctissimus papa Gregorius noluit pro Dei timore quicquam horum facere, quae supradicta sunt posse efficere, scilicet ut Longobardorum gens nec regem nec duces nec comites haberet atque in summa confusione divisa esset, quamvis vel ipse vel ecclesia sustinuerint talia ab iis illata incommoda, qualia scribit[2] in 18. super Ezecielem prophetam homilia: *Quid est, iam rogo, quod libeat in hoc mundo? undique luctus aspicimus, undique gemitus audimus, destructae urbes, eversa sunt castra, depopulati sunt agri, in solitudinem terra redacta est, nullus in agris incola, paene nullus in urbibus habitator remansit, et ipsae parvae generis humani reliquiae adhuc cotidie et sine cessatione feriuntur, et finem non habent flagella caelestis iustitiae, quia nec inter flagella directae sunt actiones culpae. Alios in captivitatem duci, alios detruncari, alios interfici videmus. Quid est ergo, quod in hac vita libeat, fratres mei? Si et talem adhuc mundum diligimus, non iam gaudia, sed vulnera amamus. Ipsa autem, quae aliquando mundi domina esse videbatur, qualis remanserit Roma, conspicitis, immensis doloribus multipliciter attrita, desolatione civium, impressione hostium, frequentia ruinarum. Ubi iam senatus? ubi populus? Omnis saecularium dignitatum ordo exstinctus est in ea, et iam vacua ardet Roma.* Haec passa est a Longobardis ecclesia, haec passa est et Roma, haec passus quoque est sanctus Gregorius papa, qui, cum[c] facere posset, ut Longobardorum gens nec regem nec comites haberet atque in summa confusione divisa esset, nihil horum facere voluit, quia vir rectus ac timens Deum fuit. *Quia enim*, inquit[3], *Deum timeo, in mortem cuiuslibet hominis me miscere formido.*

12. Sed ut magis ac magis convalescebat civilis, immo (c. XIII) plus quam civilis discordia, per quam nostro quoque tempore facta sunt prope similia, qualia superior sermo demonstrat per Longobardos acta esse in Romana re publica, ut tam

a) prohiberi 1; *emend. Gold.* b) emandare 1; *emend. Schard.* c) quicunque 1; *emend. Schard.*

1) Ibidem p. 162 (Greg. epp. V, 6). 2) Ibidem I, p. 1374. 3) Ibidem IV, p. 162.

miserabilis, inquam, confusio rerum convalescat facta nunc per christianos in ecclesia, describit[1] ille saepe dictus papa Hildebrant, regem Francorum tunc etiam, nunc imperatorem Romanorum, christianae legis esse contemptorem, ecclesiarum videlicet atque imperii destructorem atque hereticorum auctorem et consentaneum, ac propterea a se eum fuisse excommunicatum. Nos autem confidimus meliora de eo et speramus in Deo, ut potius sit christianae legis amator, ecclesiarum et imperii defensor et hereticorum atque scismaticorum destructor, si pro contentionis suae et erroris perseverantia eorum non potuerit fieri corrector. *Omne enim, quod irreprehensibile est, catholica defendit ecclesia*, sicut scribit[2] Marcellinus papa. Ergo potestas a Deo concessa reprehensione est plane indigna, de qua apostolus, immo per apostolum Dominus hanc regulam constituit: *Deum*, inquiens, *timete, regem honorificate*, quoniam et honor regis iudicium diligit.
1.Petr. 2,17.
Sed ille Hildebrant econtra inhonoravit regem Francorum et accusavit eum crimine pessimo apud Herimannum Metensem episcopum, intendens, ipsum crimen, quo testificatur esse eum christianae legis contemptorem et ecclesiarum atque imperii destructorem simul et hereticorum auctorem et consentaneum, pervenire ad notitiam cunctarum ecclesiarum. Quin[a] potius audiat omnis ecclesia, quam magna sit iniustitia, canonum sacrosancta transgredi statuta, de quibus ad Iohannem Larissaeum episcopum ita scribit[3] beatissimus papa Gregorius: *Haec*, inquiens, *consona sanctis patribus diffinitione sancimus, ut, qui sacris nescit aut contemnit obedire canonibus, nec sacris administrare altaribus nec communionem capere sit dignus*[4]. Ecce enim sacrosancta Romana ecclesia fas habet iudicandi de omni ecclesia. Sed Fabianus papa scribit[5] omnibus episcopis: *Nullus*, inquiens, *praesumat unquam accusator esse simul et iudex et testis, quoniam in omni iudicio quattuor personas necesse est semper adesse, id est iudices electos, accusatores idoneos*[b], *defensores congruos*[b] *atque legitimos*[b] *testes*[6]. Iudices autem agent in aequitate, testes in veritate, accusatores intentione ad amplificandam causam, defensores extenuatione ad minuendam causam. Quae cum observari soleant in saecularibus quoque iudiciis, nonne multo magis debent observari in dispositionibus ecclesiasticis? Unde idem, qui supra, Fabianus papa: *Si in rebus*, inquit[7], *saecularibus suum cuique ius et proprius ordo servandus est, quanto magis in ecclesiasticis dispositionibus nulla*

a) Quid 1; *emend. Schard.* b) *deest apud Fabianum.*

1) Jaffé l. c. p. 458. 2) Marcellini epist. secunda c. 3, Hinschius p. 222. 3) Greg. epp. III, 7. 4) Cf. Petrum Crassum (Sudend. Reg. I, p. 40). 5) Fabiani decreta apud Hinschium p. 165. 6) Cf. Widonem Ferrar., SS. XII, p. 173. 7) Fabiani decreta ap. Hinschium p. 162. et 163.

... paginam 25 in tergo istius libri

debet induci confusio! Quod hac observatione servabitur, si nihil potestati, sed totum aequitati tribuitur. Hoc Fabianus papa scripsit et docuit, et hoc Romana ecclesia quasi divini Petri voce firmatum tenuit, donec ille papa Hildebrant omnia conturbavit[1], qui regiam potestatem, quam utpote a Deo concessam defendit catholica ecclesia, multum per omnem modum inhonoravit. Regem enim, quem honorificari apostolus praecipit, ipse de pessimo crimine accusavit, quod non probavit[2]. Ipse etiam huius accusationis testis exstitit, quia alios testes non adhibuit, ipse etiam iudex exstitit, quia regem se excommunicasse perhibuit; scripsit etiam, sicut supra iam diximus, quod ipse regi fuerit offensus. Sed eiusmodi vel accusatores vel testes catholica ecclesia non recipit, quoniam Anacletus papa sic scripsit et sic docuit[3]: *Inoffensus,* inquiens, *accusatorum et testium affectus quaerendus est, non suspectus.* Et Callistus papa[4]: *Nec*[5] *accusatores,* inquit, *nec testes suspecti recipiantur, neque absente eo, quem accusare voluerit, quicunque accusator credatur. Similiter testes,* ait, *per quamcunque scripturam testimonium non*[a] *proferant*[b], *sed praesentes ex his quae viderunt et noverunt testimonium dicant.* Igitur, sicut Damasus quoque papa scribit[6]: *Accusatores et iudices iidem non debent esse, sed per se iudices, per se accusatores, per se testes, per se accusati, unusquisque in suo ordinabiliter ordine.* De quibus etiam inquit: *Omnibus vera semper fiat aequitas, quatinus accusationis et iudicii ac testimonii mercedem per veritatem gestorum consequi valeant.* Quis autem iudicem iudicabit, qui Dei minister est, vindex in iram ei qui malum agit, quem non sine causa portare gladium apostolus dicit? *Carissimi,* inquit, *subiecti estote omni humanae creaturae propter Deum, sive regi, quasi praecellenti, sive ducibus, tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum, quoniam sic voluntas Dei est, ut benefaciatis et obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam, quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiae libertatem, sed sicut servi Dei. Omnes honorificate, fraternitatem diligite, Deum timete, regem honorificate!* Haec quidem potestas, quae a Deo ordinata est, et quae iubetur honorificari, ubi tandem debet iudicari? Utrum in ecclesia, an in curia? Si in ecclesia, fortasse ecclesia fit curia, quae a cruore dicitur,

1. Petr. 2, 13—17.

a) *deest* 1. b) perferant 1. *Recepi verba Callixti.*

1) Cf. Gregorii epist. collect., Jaffé p. 539. 2) Cf. Bennonis Gesta et Vita Hildebr. ed. Orth. Gratius p. 41. 3) Epistula Anacleti tertia ap. Hinschium p. 84. 4) Epistula Callixti secunda ad omnes Gall. urbium episc. c. 17, Hinschius p. 141. 5) Cf. epist. Gebhardi Salisb. ed. Tengnagel p. 20. 6) Decreta Damasi papae c. 16, Hinschius p. 504.

sicut Sylvester papa attestatur[1]: *Nemo,* inquiens, *clericus vel diaconus presbyter propter quamlibet causam intret in curiam, nec ante iudicem cinctum causam dicere praesumat, quoniam omnis,* ait, *curia a cruore dicitur.* Et cum ecclesiastica prohibeant decreta sub anathematis etiam interpositione, ut inferior quilibet gradus non praesumat superiorem accusare, quis accusabit regem quasi praecellentem, cui, sicut Innocentius papa ait[2], *servabuntur sua gesta omnia ad reddendam Deo rationem?* Fabianus papa[3]: *Omnis,* inquit, *qui crimen obicit, scribat, se probaturum re vera; ibi semper causa*[a] *agatur, ubi crimen admittitur; et qui non probaverit quod obiecit, poenam,* inquit, *quam intulerit patiatur.* Probet nunc ille Hildebrant aut aliquis de parte eius, regem, quem nos adhuc aestimamus ut catholicum, probet, inquam, eum esse hereticorum auctorem et consentaneum, atque hoc per idoneos faciat testes, quoniam ecclesiastica iudicia non recipiunt personas quae dicuntur infames, sicut sunt incestuosi, periuri, homicidae, et qui auferunt iniuste facultates ecclesiae, et qui fratres calumniantur aut accusant et non probant, vel qui contra innocentes principum animos ad iracundiam provocant, et qui apostolorum vel fratrum statuta violant et cetera, de quibus plura scribit Stephanus papa. Contra haec atque alia sacrosancta canonum statuta aliquid eligere, hoc est certe heresim statuere, quoniam heresis dicitur ab electione. Ecce autem verbi gratia Theodericum regem noverat Romana ecclesia fuisse hereticum, utpote Arrianum, nec tamen iudicavit eum, sed magis quaesivit interea, sibi eum fore pacificum. Qui enim huiusmodi est, iam iudicatus est, quoniam iuxta sancti papae Gelasii[4] sententiam error, qui semel cum suo auctore damnatus est, in participe quolibet pravae communionis effecto et exsecrationem sui gestat et poenam. Ecce, inquam, in Arriano quoque rege potestatem a Deo ordinatam ecclesia honoravit, cui, sicut legitur[5] in decretis Symmachi papae, supplicem magis quam iudicem ipsa se obtulit: *Sancta,* inquiens, *synodus apud urbem Romam ex praecepto gloriosissimi regis Theodorici ex diversis regionibus congregata curavit dissidentes cum humilitate propositi sui ad concordiam hortari, Deo in hoc parens et sanctae principis voluntati, ut non sub occasione dissensionis contingat membra dispergi, sed magis per mansuetudinem sustineri, sicut boni nos operis Paulus magister instruxerat dicens, sanandos esse plurimos per patientiam atque*

a) *deest* 1; *recepi ex ep. Fab.*

1) Excerpta quaedam ex synodalibus gestis S. Silvestri papae c. 5, Hinschius p. 449. 2) Hinschius p. 532. 3) Epistula Fabiani tertia c. 28, Hinschius p. 168. 4) Epistula Gelasii, Thiel l. c. p. 399. 5) Hinschius p. 662. et 663.

doctrinam. Similiter et Anastasius papa non iudicavit Anastasium imperatorem hereticum utique et defensorem hereticorum, sed, sicut Gelasius quoque fecerat, suppliciter pro pace ecclesiastica alloquitur eum: *Fili,* inquiens[1], *clementissime, nos supplicantes controversiam nolumus remanere in ecclesia, cum magis vitanda sit contentio, quoniam, sicut in proverbiis dicitur, odium suscitat contentio, omnis*[a] *autem qui non contendit protegit amicitiam* et cetera, quae plurima loquitur pro pace ecclesiastica, quoniam: *Ille,* inquit, *pro Christo fungitur legatione, qui pro pace precatur ecclesiae.* Christus enim est pax nostra, et ipsa est pax nostra quoque patria, ad quam suspiramus, et ad quam tendimus, si tamen pacifici sumus, quoniam caelestis Hierusalem, quae est mater nostra, visio pacis interpretatur, cuius terminos posuit Dominus pacem, sicut per psalmistam dici- Ps. 121, 3.
tur: *cuius participatio eius in id ipsum,* ut scilicet ecclesia Dei, quae et civitas Dei, unum corpus sit cum Christo, qui id ipsum est, quod aeternaliter est, de quo Moysi dictum est: *Ego sum qui sum.* Sed Hierusalem, quae aedificatur Exod. 3, 14.
ut civitas, cuius participatio eius in id ipsum, continet in fundamento lapidem summum angularem, electum, pretiosum, hoc est Christum, ut *et ipsi tanquam lapides vivi super-* 1. Petr. 2, 5.
aedificemini domus spiritales in sacerdotium sanctum, sicut dicitur per beatum Petrum, quoniam: *Vos,* inquit, *genus* ib. 9.
electum, regale sacerdotium. O quanta Conditoris nostri gratia, ut id ipsum quod ipse est in ipsa quoque sit ecclesia, qui, cum sit rex et sacerdos, immo rex regum et sacerdos sacerdotum, statuit ecclesiae domesticis huius donativi privilegium, ut sint regale sacerdotium. Hoc tantum merentur pacifici, qui sunt unanimes in ecclesia Christi, in civitate Dei, cum absque omni contradictione[b] pertineant discordes ad civitatem diaboli, nec resipiscant a laqueis diaboli, a quo tenentur captivi. De ordine autem pacis, quae est ordinata concordia hominum, plurima scribit sanctus Augustinus in 19. libro de civitate Dei, unde haec pauca, quae sequuntur, excerpsimus pro utilitate praesentis opusculi.

Omnis[2] *igitur usus rerum temporalium refertur ad fructum pacis terrenae in terrena civitate, in caelesti autem civitate refertur ad fructum pacis aeternae. Quamdiu*[3] *enim permixtae sunt ambae civitates, utimur et nos pace Babylonis, ex qua ita per fidem populus Dei liberatur, ut apud hanc interim peregrinetur; propter quod et apostolus admonuit* 1.Tim. 2, 1. 2.
ecclesiam, ut oraret pro regibus eius atque sublimibus, addens et dicens, ut quietam et tranquillam agamus vitam cum omni pietate et caritate.

a) omnes a. q. n. contendunt p. amicitia *Anast.* b) confractione 1; *emend. Schard.*

1) Thiel l. c. p. 618. 2) Augustini opera VII, p. 558. 3) Ibid. p. 571.

Ierem. 27,7. 8. 17. *Et*[1] *propheta Hieremias, cum populo Dei veteri praenuntiaret captivitatem et divinitus imperaret, ut obedienter irent in Babyloniam Deo suo etiam ista patientia servientes, monuit et ipse, ut oraretur pro illa,*
Ierem. 29,7. *dicens, quia: In eius pace est pax vestra, utique interim temporalis, quae bonis malisque conveniens*[a] *est. Pax*[2] *autem nostra patria, et hic est cum Deo per fidem, et in aeternum erit cum illo per speciem. Igitur terrena*[3] *civitas, quae non vivit ex fide, terrenam pacem appetit, qua defigit imperandi obediendique concordiam civium, ut sit iis de rebus ad mortalem vitam pertinentibus humanarum quaedam compositio voluntatum. Civitas autem caelestis, quae in hac mortalitate peregrinatur et vivit ex fide, etiam ista pace necesse est utatur, donec ipsa, cui talis pax necessaria est, mortalitas transeat. Ac per hoc dum apud terrenam civitatem velut captiva vitam suae peregrinationis agit, iam promissione redemptionis et dono spiritali tanquam pignore accepto, legibus terrenae civitatis, quibus haec administrantur, quae sustentandae mortali vitae accommodata sunt, obtemperare non dubitat, ut, quoniam communis est ipsa mortalitas, servetur in rebus ad eam pertinentibus inter utramque civitatem concordia.*

Et longe supra in libro quarto de civitate Dei idem Augustinus scribit[4], commemorans, qualiter Deus terrenae quoque civitatis regnum disponit. *Deus,* inquit, *ille felicitatis auctor et dator, quia solus est verus Deus, ipse dat regna terrena et bonis et malis, neque hoc temere et quasi fortuito, quia Deus est non fortuna, sed pro rerum et temporum ordine occulto nobis, notissimo sibi, cui tamen ordini temporum non subditus servit, sed eum ipse tanquam dominus regit moderatorque disponit. Felicitatem vero non dat nisi bonis; hanc enim possunt et non habere et habere servientes, possunt et non habere et regnare*[b] *regnantes, quae tamen plena in ea vita erit, ubi nemo iam serviet ulli. Et ideo regna terrena et bonis ab illo dantur et malis, ne eius cultores adhuc parvuli in provectu animi haec ab eo munera quasi magnum aliquid concupiscant. Et hoc est sacramentum Veteris Testamenti, ubi occultum erat novum, quod illic promissa et dona terrena sunt intelligentibus et tunc spiritalibus, quamvis nondum in manifestatione praedicantibus, et quae illis temporalibus rebus significaretur aeternitas, et quibus Dei donis esset vera felicitas. Quae cum ita sint, non tribuamus,* inquit[5], *dandi regni atque imperii potestatem nisi*[c] *Deo vero, qui dat felicitatem in regno caelorum solis piis, regnum vero terrenum et piis et impiis, sicut ei placet, cui nihil iniuste placet. Ille enim unus verus Deus, qui nec iudicio nec adiutorio deserit genus humanum, quando voluit et quantum voluit, Romanis regnum dedit, qui etiam dedit Persis et Assyriis. Sic quoque Deus regnum dedit hominibus, qui Mario ipse*[d] *et Caio Caesari, qui Augusto ipse*[d] *et Neroni, qui Vespasianis et patri et filio, suavissimis imperatoribus, ipse*[d] *et Domitiano crudelissimo, et ne per singulos ire necesse sit, qui Constantino christiano, ipse*[d] *apostatae Iuliano.* Et post aliqua[6]: *Neque vero nos,* inquit, *christianos quosdam imperatores ideo felices dicimus, quia et diutius*

a) communis *Aug.* b) et regnare *des. Aug.* c) non 1. d) ipsi 1.

1) L. c. p. 571. 2) Haec alibi quaeras. 3) L. c. p. 561.
4) L. c. VII, p. 112. et 113. 5) L. c. VII, p. 138. 6) Ibidem p. 141.

imperarunt[a] *et imperantes filios morte placida reliquerunt et hostes rei publicae domuerunt et inimicos cives adversus se insurgentes et cavere et opprimere potuerunt, sed felices eos dicimus, si iuste imperant, si inter linguas sublimiter honorantium et obsequia nimis humiliter salutantium non extolluntur*[b], *sed se homines esse meminerunt*[c], *si suam potestatem ad Dei cultum maxime dilatandum maiestati eius famulam faciunt, si Deum timent, si diligunt, colunt, si plus amant illud regnum, ubi non timent habere consortes, si tardius vindicant, facile ignoscunt, si eandem vindictam pro necessitate regendae tuendaeque rei publicae, non pro saturandis inimicitiarum odiis exercent, si eandem veniam non ad impunitatem iniquitatis, sed ad spem correctionis indulgent, si, quod*[d] *aspere coguntur plerumque decernere, misericordiae*[e] *lenitate et beneficiorum largitate compensant, si luxuria tanto iis est castigatior, quanto possit esse liberior, si malunt cupiditatibus pravis quam quibuslibet gentibus imperare, et si haec omnia faciunt, non propter ardorem inanis gloriae, sed propter caritatem felicitatis aeternae, si pro suis peccatis sacrificium humilitatis, miserationis et orationis Deo suo vero immolare non negligunt: tales christianos imperatores dicimus esse felices interim spe, postea re ipsa futuros, cum id quod exspectamus advenerit.* 1. Ioh. 2, 3.

13. Haec et alia huiusmodi scribit et docet sanctus (XIV) Augustinus episcopus, ut cognoscamus, quomodo per pacem terrenam ad caelestem pervenire debeamus, quomodo etiam dispositor sit moderatorque regnorum Deus, et unde vera felicitas contingat christianis regibus, quos non recte agentes, iuxta quod supra dicitur, ita Deus in libro Sapientiae alloquitur: *Audite, reges, et intelligite, discite, iudices finium* Sap. 6, 2—10. et 12. *terrae, praebete aures vos, qui continetis multitudines et placetis vobis in turbis nationum, quoniam data est a Domino potestas vobis et virtus ab Altissimo, qui interrogabit opera vestra et cogitationes scrutabitur, quoniam, cum essetis ministri regni illius, non recte iudicastis, neque custodistis legem iustitiae, neque secundum voluntatem Dei ambulastis, horrende et cite apparebit vobis, quoniam iudicium durissimum in his qui praesunt fiet; exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur; non enim subtrahet personam cuiusquam Dominus, nec reverebitur magnitudinem cuiusquam Deus, quoniam pusillum et magnum fecit ipse, et aequaliter cura est illi de omnibus, fortioribus autem fortior instat cruciatio. Ad vos ergo, reges, sunt hi sermones mei, ut discatis sapientiam, et non excidatis. Concupiscite ergo sermones meos, diligite illos et habebitis disciplinam.* Inter haec, quae per Solomonem dicuntur a Domino, considerandum est, quod hic quoque dicitur regibus potestas data Rom. 13, 1. esse a Domino, sicut et praedicatur ab apostolo, quoniam: *Omnis*, inquit, *potestas a Deo*, ideoque *quod irreprehensibile est, catholica defendit ecclesia*, sicut scribit Marcellinus papa[1].

a) *ita Aug.;* imperarent 1. b) extollantur 1. c) meminerint 1. d) quid 1. e) *ita Aug.;* minime 1.

1) Hinschius p. 222.

Omne enim bonum aut Deus aut ex Deo est; potestas autem, quoniam ex Deo est, utique bona est, unde et *qui potestati*
Rom. 13, 2. *resistit, Dei ordinationi resistit*, sicut apostolus ait. Non hic certe agitur de talibus, de quibus per prophetam dicit Domi-
Hosea 8, 4. nus: *Ipsi regnaverunt, et non ex me; iudices exstiterunt, et non cognovi. Non cognovi*, inquit, quasi diceret: reprobavi; Dei enim nescire hoc est reprobare. Veruntamen non regnaverunt ex Deo, qui regnum arripuerunt superstite adhuc rege suo, qui pro patribus suis successit in regnum iure hereditario, quod fieri non posset nisi a Deo. Duo enim reges[1], unus post unum, substituti sunt nostris temporibus a parte principum et partem regni tenuerunt, et non totum; quod scilicet 'totum' habet magnum pietatis mysterium in
Act. 5, 38—39. unitate fidelium. Sed quia hoc consilium et hoc opus ex hominibus erat, dissolutum est, quod ex Deo non erat, quoniam post breve temporis spatium ipsam quoque partem regni utrique amiserunt, et unus in proelio, alter in expugnatione unius castelli miserabiliter perierunt, superstite eo cui potestas data est a Deo, quam scilicet potestatem nec principes nec populus partis illius dissolvere potuerunt ullo modo, quandoquidem ipsi quoque regi possint iam donante Deo filii succedere in regnum, sicut ipse patribus suis successit in regnum. 'Ergo[2] omnis potestas, quae a Deo est, utique bona est, quam tribuit Deus bonis et malis, ut ipsi placet, cui nihil iniuste placet'[3]. Certe Nabuchodonosor dicitur in libro Danielis prophetae rex iniustus et ultra omnem terram impius, et tamen hic talis Nabuchodonosor, de cuius etiam interitu multa horrenda vaticinantur per prophetas Domini, hic, inquam[a], dicitur a Domino servus Dei, non sicut prophetae et omnes sancti, qui vere serviunt Domino, sed quod in eversione Hierusalem Domini servierit voluntati, de quo sic legitur in Hieremia propheta ex
Ier. 27, 6—8. sermone Domini: *Ego*, inquit, *dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor regis Babylonis, servi mei, insuper et bestias agri dedi ei, ut serviant illi, et servient ei omnes gentes et filio eius et filio filii eius; gens autem et regnum, quod non servierit Nabuchodonosor regi Babylonis, et quicunque non curvaverit collum suum sub iugo regis Babylonis, in gladio et fame et siti et peste visitabo super gentem illam, ait Dominus, donec consumam eos in manu eius.* Quod si tanto Deus zelatus est zelo regiam potestatem in rege iniusto et ultra omnem terram pessimo, quid facturus est pro rege christiano et catholico? Ipsi etiam regi Nabuchodonosor iuraverat Sedechias rex Iuda, cuius scilicet per-

a) inquit 1.

1) Cf. c. 3. 2) Cf. c. 12. 3) Augustini opera VII, p. 138.

iurium ita insecuta est ultio divina: *Vivo ego, dicit Domi-* Ezech. 17, 19.
nus, quoniam iuramentum quod sprevit et pactum quod prae-
varicatus est, ponam in caput eius, et morietur in prae-
varicatione, qua despexit me. Ergo iusiurandum hos habet
comites, veritatem, iudicium et iustitiam, ut, si ista desierint,
nequaquam sit iuramentum, sed periurium. Unde et Domi-
nus loquitur in Hieremia propheta: *Iurabis,* inquiens, *'vivit* Ier. 4, 2.
Dominus, in veritate et in iudicio et in iustitia'. Quod dici-
tur: *vivit Dominus,* in Testamento Veteri iusiurandum est ad
condemnationem mortuorum, per quos iuraverunt cultores
idolorum. In Novo autem Testamento prohibet Dominus non
iurare omnino: *Ne decidatis,* inquit, *sub iudicio,* si non Iac. 5, 12.
secutae fuerint veritas et iustitia, quae pariter iuxta senten-
tiam ipsius Domini comites sunt iuramento.

14. Pro magno quidem salutis nostrae mysterio iurare (XV)
nos Dominus per se ipsum pariter et per apostolum suum
Iacobum prohibuit, quoniam videtur solvere Iesum, quisquis
iuramentum solverit. Unde et sanctus Iohannes apostolus
et euangelista: *Omnis,* inquit, *spiritus, qui solvit Iesum, ex* 1. Ioh. 4, 3.
Deo non est, et hic est Antichristus, de quo audistis, quo-
niam venit et nunc iam in mundo est. Qui enim solvit Ezech. 17, 15, 19.
pactum, nunquid effugiet? Vivo ego, dicit Dominus, quoniam
iuramentum quod sprevit et pactum quod praevaricatus
est ponam in caput eius, et morietur in praevaricatione,
qua despexit me. Ergo, sicut testatur Dominus per prophe- Ier. 4, 2.
tam, iusiurandum habet comites veritatem, iudicium et iusti-
tiam. Veritas autem Christus est, simul et iustitia Christus
est. *Ego sum,* inquit, *via, veritas et vita.* Sed psalmista Ioh. 14, 6.
ait, quoniam: *Iustitia et pax osculatae sunt se,* quando Ps. 84, 11. 12.
veritas de terra orta est, Christus scilicet natus de Maria
virgine. *Factus est* enim *nobis Iesus Christus sapientia a* 1. Cor. 1, 30.
Deo et iustitia et sanctificatio et redemptio, sicut dictum est
ab apostolo. Igitur veritas est Christus, iustitia est Christus,
pax est Christus, immo quicquid bonum est aut Christus
aut a Christo est, quoniam Christus Deus est. Sed omnes
virtutum species uno iustitiae continentur nomine, beato quo-
que Hieronymo attestante[1], qui exponens illud psalmistae: Ps. 105, 3.
Beati, qui custodiunt iudicium et faciunt iustitiam in omni
tempore: cum Dominus, inquit, *et salvator noster sit Dei iustitia,*
felix est et beatus qui facit iustitiam in omni tempore, id est Christum,
quoniam, si iuste agimus, concipitur in nobis iustitia[a] *et paritur ex nobis*

a) aut tristitia 1; *emend. Freherus.*

1) Hieronymi Opera ed. Dom. Vallarsii, Venetiis 1769, VII, p. II. Psalm. CV (coll. 388).

Vide alteram paginam 32 in verso

1. Ioh. 4, 3. *iustitia, et sumus mater iustitiae. Omnis* autem *spiritus, qui solvit Iesum, ex Deo non est, et hic est Antichristus, de quo audistis, quoniam venit et nunc iam in mundo est;* sicut dicit sanctus
1. Ioh. 4, 1. Iohannes apostolus: *Ideoque probate spiritus, si ex Deo sunt.* Scripsit enim Hildebrant papa, secundum quod supra dictum est[1], Herimanno Metensi episcopo, quod ipse exemplo alicuius Romani pontificis potestatem habuerit solvere a sacramento principes regni, immo solvere in iis sacramentum, quo fidem vel pactum promiserant regi suo. Miseremini, o principes regni caelestis, populus Dei, si tamen estis pacifici, et si estis in unitate ecclesiae Dei, vos, inquam, miseremini, immo indignemini, quod aestimavit vos talis momenti, ut putaret, vos posse in hanc sententiam adduci, ut id quod non potest fieri credatis posse fieri. Nam sacramentum dicitur quoque iusiurandum, et sacramentum dictum est ab eo, quod sit sacrum signum, ut, dum visibiliter iusiurandum agitur, invisibilis rei sacrum
Ier. 4, 2. signum intelligatur. *Iurabis enim,* inquit Dominus, *in veritate, in iudicio et in iustitia.* Quis enim potest haec solvere, quae, sicut psalmista ait, sunt opera manuum tuarum, Domine? *Opera manuum eius,* inquit psalmista, *veritas,*
Ps. 110, 7. 8. *iudicium; fidelia omnia mandata eius confirmavit in saeculum saeculi, facta in veritate et aequitate.* Opera quippe virtutis Dei sunt veritas, iudicium et iustitia, et fidelia omnia mandata eius sunt, quae non variantur neque mutantur, quoniam confirmata in saeculum saeculi per humana verba nullo modo solvuntur, quae verbo Dei confirmantur, facta in veritate et aequitate. Veritas enim est, qua dicta complentur, aequitas, qua iuste proferuntur, iudicium vero est, quo vel iustus vel iniustus utrique pro meritis suis remunerantur. Sive iudicium dicitur, iuxta quod in libro beati Iob legitur:
Iob. 34, 17. *Nunquid qui non amat iudicium sanari potest?* Unde sanctus papa Gregorius: *Amat iudicium,* inquit[2], *quisquis vias suas subtiliter discutit, et secretarium cordis ingressus, quid Dominus ipsi tribuat, quid ipse Domino debeat, pensat. Tale iudicium qui non amat,*
Ier. 4, 2. *nunquid sanari potest? Iurabis enim,* ait Dominus, *in veritate et in iudicio et iustitia.* De quibus si aliquis solutus fuerit et nihil horum habuerit vel amaverit, quid tunc erit? Profecto mendax et iniustus. Veritas quippe loquitur in euangelio de
Ioh. 8, 44. diabolo: *Ille,* inquiens, *homicida erat ab initio et in veritate non stetit, quia veritas non est in eo. Cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax est,* ait, *et pater eius,* id est ipsius mendacii. Mendacium suum ipse genuit, a nemine audivit. Quomodo Deus Pater genuit Filium veritatem, sic diabolus lapsus genuit quasi filium mendacium. Ergo veritas est Dei, sed mendacium est diaboli, et quisquis

1) Cf. c. 4. 2) Gregorii Moral. XXIV, 24, Opp. ed. Bened. I, p. 785.

in veritate non steterit, ex ipso est, qui mendacium primus genuit, quoniam omne mendacium ex veritate non est, sicut sanctus Iohannes ait. *Filioli,* inquit, *nemo vos seducat. Qui* 1. Ioh. 3, 7. 8.
facit iustitiam, iustus est, sicut et Deus iustus est. Qui facit peccatum, ex diabolo est, quoniam ab initio diabolus peccat. In hoc autem, inquit, *apparuit filius Dei, ut dissolvat opera diaboli.* Quae opera? Peccata. Ecce quae et cuius opera filius Dei venit dissolvere: *Nolite,* inquiens, Matth. 5, 17—19.
putare, quia veni solvere legem aut prophetas; non veni solvere, sed adimplere. Amen quippe dico vobis, donec transeat caelum et terra, iota unum aut unus apex non praeteribit a lege, donec omnia fiant. Qui ergo solverit unum de mandatis istis minimis et docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno caelorum; qui autem fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur in regno caelorum. Hoc verbum Dei loquitur ipse, qui est verbum Dei, filius Dei: *Ego,* inquiens, *ex me ipso non sum locutus, sed qui misit* Ioh. 12, 49.
me Pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam et quid loquar, qui non veni, legem aut prophetas solvere, sed ad- Matth. 5, 17.
implere. Qui autem solverit et docuerit sic, id est secundum quod solvit, non secundum id quod invenit et legit, *minimus vocabitur in regno caelorum, et fortasse ideo,* sicut Matth. 5, 19.
ait Augustinus [1], *non erit in regno caelorum, ubi nisi magni esse non possunt.* Dominus enim Iesus Christus ipse est, quod praedicat verbum Dei, ideoque corpus Christi intelligitur etiam euangelium Dei, doctrina Dei, scriptura Dei. Unde Hieronymus [2] in expositione 147. psalmi: *Licet corpus,* inquit, *Iesu Christi in mysterio possit accipi, si quando tamen sermonem Dei audimus, et caro Christi et sanguis eius funditur nostris auribus.* Proinde qui scripturam Dei solvit, Iesum solvit, qui scilicet filius Dei verbum Dei apparuit, ut solvat opera diaboli; et 1. Ioh. 3, 8.
ut eadem opera diaboli solvant sacerdotes in verbo Dei, in virtute Dei, concessit Christus, filius Dei vivi, qui dixit beato Petro et in ipso sanctae ecclesiae, utpote supra petram fundatae: *Quaecunque ligaveris super terram, erunt ligata et* Matth. 16, 19.
in caelis, et quaecunque solveris super terram, erunt soluta et in caelis. Verbum enim Dei est non alligatum, sicut 2. Tim. 2, 9.
testatur apostolus Dei, nec solvi poterit ullo modo scriptura Dei, opus Dei, verbum Dei. *Nam caelum,* inquit, *et terra* Matth. 24, 35.
transibunt, verba autem mea non transibunt. Igitur opera diaboli sunt peccata hominum, iuxta quod dicitur per Iohannem apostolum: *Qui facit peccatum, ex diabolo est,* non 1. Ioh. 3, 8.
carnis originem ducendo ex diabolo, sed imitationem vel

1) Augustini Opera, III, 2, p. 173 E. Cf. supra c. 4. 2) Hieronymus l. c. Psalm. 147 (col. 530. 531).

ibidem. suggestionem peccandi sumendo ab illo. *Quoniam ab initio,* inquit, *diabolus peccat,* de archangelo scilicet versus in diabolum, iuxta quod loquitur Dominus per Ezecielem prophe-
Ezech. 28, 14. 15. tam suum: *Tu,* inquiens, *cherub extentus et protegens, et posui te in monte sancto Dei, in medio lapidum ignitorum, ambulasti perfectus in viis tuis a die conditionis tuae, donec inventa est iniquitas in te.* Omnis autem qui facit iniquitatem et peccatum facit, sicut idem qui supra sanctus
1. Ioh. 3, 8. Iohannes apostolus ait: *Et scitis,* inquit, *quoniam apparuit*
1. Ioh. 4, 3. *filius Dei, ut dissolvat opera diaboli; omnis autem spiritus, qui solvit Iesum, ex Deo non est; et hic est Antichristus, de quo audistis, quoniam venit et iam in mundo est.* Ergo verbum, anima et caro unus est Christus in una persona Dei et hominis. Sed ille solvit Iesum, qui vel divinitatem eius vel animam vel carnem[a] negat. Solvit et ille Iesum, qui mandata et verba Iesu vel perverse vivendo vel perversius interpretando corrumpit. Sed et ille solvit Iesum, qui scindit unitatem ecclesiae. Unus enim homo Christus, caput et corpus; nam corpus eius est ecclesia eius. Igitur ex Deo non sunt, qui Dei opera vel verba vel sacramenta
1. Ioh. 3, 8. rescindunt; nam: *Filius Dei,* verbum Dei, *in hoc apparuit, ut solvat opera diaboli;* et ut ipsius diaboli opera solvant sacerdotes in verbo Dei, in virtute Dei, concessit Christus, filius Dei. Sed Hildebrant papa sic scripsit et sic praedicavit[1]: *Quidam,* inquiens, *Romanus pontifex regem Francorum non tam pro suis iniquitatibus, quam pro eo quod tantae potestati non erat utilis, a regno deposuit, et Pippinum, Caroli Magni imperatoris patrem, in eius loco substituit, omnes Francigenas a iuramento fidelitatis, quam illi fecerunt, absolvit.*

(XVI) 15. Mira quidem videntur nobis quae astruit[2]: ut scilicet religiosus aliquis Romanus pontifex sacramentum fidei in aliquo absolvere temptaverit, quia fides Dei magis quam alicuius aestimatur, quae alicui in eius nomine datur atque promittitur, quae et ad invocationem sanctorum Dei roboratur, ut ipsi quoque sint testes sive iudices pactae fidei in nomine Domini. Quando autem a fide aliquis solutus fuerit et fidem non habuerit, praecipue eam, quam iuramento firmaverit, procul dubio mendax est, insuper et periurus, qualis
1. Cor. 6, 10. *regnum Dei non possidebit,* sicut apostolus ait. Ergo fides si titubaverit, caritas etiam ipsa languescit, sicut Augustinus in libro de doctrina christiana scribit[3]: *Dum fides,* inquit, *titubat, divinarum scripturarum auctoritas vacillat.* Opus autem

a) *ita emendavi;* caritatem 1.

1) Cf. c. 2. 2) Cf. c. 2. 3) Augustini Opera III, 1, p. 18 C.

fidei dilectio est, sicut apostolus testatur: *Fides*, in- Gal. 5, 6.
quiens, *quae per dilectionem operatur*. Unde et sanctus
Iohannes apostolus: *Omnis*, inquit, *spiritus, qui confitetur*, 1. Ioh. 4, 2.
Iesum Christum in carne venisse, ex Deo est. Confessionem
hoc loco non solum catholicae fidei, sed et operationis bonae,
quae fit per caritatem, requirit; alioqui nonnulli heretici,
multi scismatici, sed et multi falsi christiani confitentur,
Iesum Christum in carne venisse, sed confessionem suam
factis negant, non habendo caritatem. Caritas quippe Dei
filium adduxit ad carnem, et ideo negat, illum in carne
venisse, quisquis non habet caritatem. Igitur opus fidei
dilectio est, sed Deus dilectio est, quam dicit apostolus habi- Rom. 5, 5.
tare in cordibus fidelium; fides enim tua de Christo Christus
est in corde tuo. Si fides in nobis, Christus in nobis; quem,
scilicet Iesum, solvit, quisquis fidem absolvit. *Sed audistis*, Matth. 5, 33. 34.
inquit, *quia dictum est antiquis: 'Non peierabis, reddes autem
Domino iusiurandum tuum'; ego autem dico vobis, non
iurare omnino*. His atque aliis Dei mandatis credere hoc
est fidem tenere, hoc est Christum in cordibus credentium
habitare, cuius verba non possunt aliter fieri, quam iuxta
verbum Dei, quod est filius Dei. Proposuit enim ei istud legis
mandatum, qui nondum ascendit ad culmen euangelicum: *Red-
des*, inquiens, *Domino iuramentum tuum; vobis autem*, inquit, ibid.
dico, qui non estis sub lege, sed sub euangelica perfectione,
non iurare omnino. Iustitia autem Pharisaeorum est, non
occidere, non peierare. *Sed vere dico vobis*, inquit, *nisi* Matth. 5, 20.
*abundaverit iustitia vestra plus quam scribarum et Phari-
saeorum, non intrabitis in regnum caelorum. Quodcunque* Eccl. 5, 3. 4.
autem voveris, sicut per Solomonem dicitur, *redde, multoque
melius est, non vovere, quam post votum promissa non red-
dere*. Displicet enim Deo infidelis et stulta promissio, et
si in vacuum aliquis iuraverit, non iustificabitur, sicut Eccl. 23, 14.
sapientia Dei loquitur in libro Ecclesiastico. *Audistis*, inquit, Matth. 5, 33.
*quia dictum est antiquis: 'Non peierabis, reddes autem Domino
iuramentum tuum'*, qui nondum ascendisti ad culmen euan-
gelicum, ubi prohibetur omnino iuramentum. Denique non
implentibus ea quae antiquis in lege iubentur maledictum
etiam proponitur: *Maledictus*, inquit, *qui non permanserit* Deut. 27, 26.
*in omnibus quae scripta sunt in libro legis, ut faciat ea,
et contestor vobis per caelum et terram, quod, si non custo-
dieritis mandata domini Dei vestri, peribitis a facie terrae*.
Quod si iubentur, qui sub mandato legis sunt quasi sub
paedagogo, interposita maledictione Domino iuramentum
suum reddere, quod, ut supra dictum est, datur sub sacra- c. 14.
mento veritatis, iudicii et iustitiae, quid fiet de his qui con-
stringuntur sub maiore sacramento christianae religionis?

ubi, quanto sublimior institutio atque doctrina, tanto gravior
cf. Matth. 5, 19. exactio atque vindicta, si quis solverit vel unum de minimis Domini mandatis, quae scripta sunt in lege, quae nec filius
cf. 1. Ioh. 3, 8. Dei venit solvere, sed adimplere, apparens certe opera diaboli solvere, quae etiam concessit sacerdotes in verbo Dei, in virtute Dei solvere. Haec obsecro considerate, et si angelus etiam de caelo aliter, quam euangelizatum est a Deo, euangelizaverit vobis, non attendite, quia talis iuxta
cf. Gal. 1, 8. apostolicam beati Pauli auctoritatem, per quem loquitur Christus, perpetuo maledictus est anathemate.

16. Ecce enim, ut saepe dictum est[1], omne quod irreprehensibile est catholica ecclesia defendit[2], ideoque vel Zachariam vel Stephanum Romanos pontifices pro merito suae religionis et virtutum defendit, quorum neuter, ut certo scimus, Francigenas a iuramento fidelitatis suae, quam alicui promisissent regi, absolvit, sicut Hildebrant papa scripsit et praedicavit, ut tali exemplo deciperentur principes regni, quasi ipse posset absolvere eos a sacramento fidei, quam iuraverant regi suo in nomine Domini, intendens eum per-
(XVII) inde a regno privari atque deponi. Quod cum per hos 14 aut eo amplius annos frequenter temptatum sit, ad effectum
Proverb. 21, 30. tamen pervenire non potuit, quoniam, ut Salomon[a] ait: *Non est sapientia, non est fortitudo, non est consilium contra Dominum.* Ergo Hilderichus non re, sed nomine tantum regnabat, quoniam apud maiores domus tota dispositio regni et tota potestas regni erat, quod ita fieri divina dispensatio longe ante ordinaverat. Nam Lodovicus sive Clodoveus, gloriosi regis Dagoberti filius, disco operiens corpus beati Dionysii martyris, brachium eius fregit, statim stupefactus in amentiam incidit et non post multum temporis vitam cum regno finivit[3]. Cuius praesumptio, qua in sanctum Dei peccaverat, in posteros quoque redundavit, quoniam, sicut legitur in Gestis Francorum[4], exinde diversis atque pestiferis casibus regnum Francorum concidit. Postquam enim duo filii eius regni successores, Clotarius scilicet atque Hilderichus, in primaeva aetate perierunt, unus communi omnium morte defunctus, alter propter morum insolentiam occisus, Theodoricus tertius frater multis adversitatibus et ante regnum et in regno est afflictus; cuius maior domus, id est provisor palatii, immo violator palatii, extitit quidam Ebroinus[b] apostata, qui inter alia tyrannidis suae et crudelitatis facinora sanctum Leodegarium episcopum et fratrem eius

a) Solomon 1. b) Ebronius 1.

1) Cf. c. 13. 2) Marcellini epistula II, c. 3, Hinschius p. 222. 3) Gesta Dagoberti regis, Bouquet II, 596. 4) Gesta regum Francorum, Bouquet II, 569.

Gerinum diversis poenis et cruciatibus interfecit[1] multosque alios mactavit et oppressit. Quo tandem occiso, Pippinus dux Austriae maior domus efficitur, qui iuxta nobilitatem pariter et religionem progenitorum suorum opus atque negotium piissimi rectoris et religiosissimi principis exequitur. Dominus enim Arnolfus, ex filia regis Clotarii natus, cum esset primum maior domus, in regno edidit nobiles et virtute praestantes filios palatio; qui postea ex meritorum consideratione factus Metensis ecclesiae episcopus, genuit Deo spiritales filios in sacerdotio. Cuius certe filius erat Anchisus, qui de nomine Troiani Anchisae dicitur appellatus[2]; cuius item filius erat iste, de quo supra dictum est[3], Pippinus, pater scilicet senioris Caroli et avus regis Pippini, de quo sic inter cetera legitur in Gestis Francorum, quod, una cum consilio et consensu omnium Francorum missa relatione ad sedem apostolicam et auctoritate percepta, praecelsus Pippinus electione totius gentis sublimatus sit in sedem regni cum consecratione episcoporum et subiectione principum. Et longe supra scriptor historiae ostendens, quando et a quo inchoaret ille principatus, qui dicitur maior domus: *Tempore*, inquit[4], *Clotarii, patris Dagoberti, regnum Francorum regi coeptum est et administrari ab his, qui provisores aulae regiae vel maiores domus esse videbantur, divina hoc dispensante providentia, ut ad horum progeniem Francorum transferretur regnum; fuitque eo tempore maior domus in palatio Clotarii regis Arnolfus, vir, ut postmodum claruit, Deo amabilis; qui post saeculi gloriam Christi se servitio subdens, mirabilis in episcopatu extitit.* Considerate hunc[a] ordinem rerum gestarum et perspicite, si iuxta scripturam Hildebrandi papae aliquis Romanorum pontificum deposuerit a regno regem Francorum et Francigenas iuramento fidelitatis, quam ei fecissent, absolverit; quod scilicet fidei sacramentum, sicut supra[5] probatum est ex testimonio Sacrae Scripturae, nemo unquam solvere poterit, nisi forte quemlibet inde solutum facere velit mendacem simul atque periurum ac ideo condemnatum. Quandoquidem ille Hilderichus, de quo agitur, nihil omnino regiae potestatis vel dignitatis habuisse describatur[6]; atque ideo comprobatur, quod non fuerit dominus aliquorum sive rector, quoniam rex a regendo dicitur. Ut enim quemlibet regem christianum praetermittamus, ecce, quomodo in Nabuchodonosor, rege iniusto et ultra omnem terram pessimo, ecce, inquam, quomodo regiam potestatem in eo zelatus est dominus Deus: *Gens vero*, inquiens, *et regnum, quod non* Ier. 27, 8.

a) *sic puto scribendum esse;* nunc 1.

1) Gesta regum Francorum l. l. 2) Paulus, Hist. Langob. VI, 23. 3) Cf. c. 2. 4) Paulus VI, 16, cuius verba auxit et mutavit. 5) Cf. c. 15. 6) Cf. c. 3.

servierit Nabuchodonosor regi Babylonis, et quicunque non curvaverit collum suum sub iugo regis Babylonis, in gladio et fame et siti et peste visitabo super gentem illam, ait Dominus, donec consumam eos in manu eius. Ipsi etiam
Ezech. 17, 15. 19. 20. regi Nabuchodonosor iuraverat Sedechias rex Iuda, cuius scilicet periurium ita insecuta est ultio divina[1]: *Vivo ego, dicit Dominus, quoniam iuramentum, quod sprevit, et pactum, quod praevaricatus est, ponam in caput eius, et morietur in praevaricatione, qua despexit me. Qui enim solvit pactum, nunquid effugiet? dicit Dominus.*

(XVIII) 17. Certum est, quia verum est, quod Hildebrant papa temptaverit solvere scripturam Domini et mandata Domini, quae sunt de unitate ecclesiae Christi, quae sunt etiam de
2.Tim. 2,19. sacramento fidei. *Sed firmum fundamentum Dei stat*, et
cf. Cant.8,6. dilectio, quae valida est sicut mors, in electis Dei integra perseverat, quoniam caput et corpus, quod est Christus et ecclesia, ab invicem non discordat. Poterit sane aliquis solvere in his qui foris sunt caritatem, quae nunquam certe
cf. Matth. 5, 18. in electis cadit; de cetero velit, nolit, caelum et terra prius transibunt, quam vel iota unum vel unus apex praetereat de lege Domini, de scriptura Domini. *Quaecunque autem scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per patientiam et consolationem scripturarum spem habeamus,*
Rom. 15, 4. sicut docet apostolus. Ecce enim postquam praedixerat
Ier. 27, 8. Dominus, gentem, quae non servierit regi Babylonis, se visitaturum esse in gladio et fame et peste — per quod scilicet testimonium sicut et per apostolum docet, potestatibus obe-
Ezech. 17, 15. 19. 20. diendum esse —, postquam etiam praedixerat, Sedechiam regem pro iuramento, quod solverat, moriturum esse in praevaricatione, qua despexerit se, quoniam iuramentum Domini est, in cuius nomine iuratur, ubi iustitia, iudicium et veritas
Ier. 4, 2. comites esse dicuntur: post haec, inquam, dicit Dominus
Ier. 27, 14. 15. per Hieremiam prophetam de prophetis, immo de falsis prophetis, hoc est de falsis doctoribus: *Nolite*, inquit, *audire verba prophetarum dicentium vobis: 'Nolite servire regi Babylonis', quia mendacium ipsi loquuntur vobis; quia non misi eos, ait Dominus, et ipsi prophetant in nomine meo mendaciter, ut eiciant vos, et pereatis tam vos, quam prophetae, qui vaticinantur vobis.* Certe omnes, quotquot potestati, immo Dei ordinationi resistunt, a regno Dei eiecti peribunt, et periuri regnum Dei non possidebunt. De duabus quippe civitatibus pauca diximus supra, iuxta quod scribit sanctus Augustinus[2] in libro 19. de civitate Dei,

1) Cf. c. 31. 2) Augustini Opera VII, p. 571.

de qua dicta sunt gloriosa; ubi inter alia plurima, quae sunt eiusmodi, loquitur ista: *Quamdiu permixtae sunt ambae civitates,* cf. c. 12.
utimur et nos pace Babylonis, ex qua ita per fidem populus Dei liberatur, ut apud hanc interim peregrinemur; propter quod et apostolus 1.Tim.2,1.2.
admonuit ecclesiam, ut oraret pro regibus eius atque sublimibus; addens et dicens, ut quietam et tranquillam agamus vitam cum omni pietate et caritate. Et propheta Hieremias, cum populo Dei veteri pro- Ier. 27, 7. 8. 17.
nuntiaret captivitatem et divinitus imperaret, ut obedienter irent in Babyloniam Deo suo etiam ista patientia servientes, monuit et ipse, ut oraretur pro illa, dicens, quia 'in eius pace est pax vestra'. Beatus Ier. 29, 7.
autem populus, cuius dominus Deus eius, et miser populus Ps. 143, 15—32.
ab isto Deo alienatus, qualis etiam non est dignus, ut vel terrenae vel caelestis rei publicae sit populus. Res publica enim dicitur, quod sit res populi, sicut scribit sanctus Augustinus in ipso 19. libro de civitate Dei[1]; sed populum esse definit coetum multitudinis iuris consensu vel utilitatis communione sociatum. Quid autem dicat iuris consensum, disputando explicat, per hoc ostendens, geri sine iustitia non posse rem publicam. *Ubi ergo,* inquit, *iustitia vera non est, nec ius potest esse; quod enim iure fit, profecto iuste fit, quod autem fit iniuste, nec iure fieri potest; non enim iura dicenda sunt vel putanda quaelibet*[a] *iniqua hominum constituta. Quocirca ubi non est vera iustitia, iuris consensu sociatus coetus hominum non potest esse, et ideo nec populus; et si non populus, nec res populi, sed qualiscunque multitudinis, quae populi nomine digna non est. Ac per hoc, si res publica res est populi, et populus non est, qui consensu iuris sociatus non est, non est autem ius, ubi nulla iustitia est, procul dubio colligitur, ubi iustitia non est, non esse rem publicam. Iustitia porro est ea virtus, quae sua cuique distribuit.* Et longe supra idem Augustinus in libro 2. de civitate Dei introducens sententiam vel Scipionis vel Tullii de re publica: *Sicut in fidibus,* inquit[2], *ac tibiis atque cantu ipso ac vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum atque discrepantem aures eruditae ferre non possunt, isque concentus ex dissimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur et congruus, sic ex*[b] *summis et infimis et mediis interiectis ordinibus, ut sonis, moderata ratione civitatem consensu dissimillimorum dicunt concinere; et quae harmonia a musicis dicitur in cantu, eam esse in civitate concordiam, artissimum atque optimum omni in re publica vinculum incolumitatis, eamque sine iustitia nullo pacto esse posse. Populum autem non omnem coetum multitudinis, sed coetum iuris consensu et utilitatis communione sociatum esse determinant, et dicunt, tunc esse rem publicam, id est rem populi, cum bene ac iuste geritur, sive ab uno rege, sive a paucis optimatibus, sive ab universo populo. Cum vero iniustus est rex, quem tyrannum more Graeco appellant, aut iniusti optimates, quorum consensum dicunt esse factionem, aut iniustus ipse populus, cui nomen usitatum non reperiunt, nisi etiam ipsum tyrannum vocent, non*

a) *deest Aug.* b) et 1. *Aug.*

1) Opera VII, p. 564. 2) Cf. Opera VII, p. 48. 49.

iam dicunt vitiosam, sicut prius fuerat disputatum, sed sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rem publicam, quoniam non esset res populi, cum tyrannus eam factiove[a] *capesseret, nec ipse populus iam populus esset, si esset iniustus, quoniam non esset multitudo iuris consensu et utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus.* Igitur duae civitates in Sacra Scriptura commendantur, una Dei, altera diaboli; illa per Hierusalem significatur, metropolin populi Dei, haec per Babylonem, metropolin gentium populo Dei semper adversariam; atque ideo, quoniam Hierusalem visio pacis interpretatur, pax per cives atque domesticos Babylonis confunditur, quoniam Babylon
Ioh. 14,27. confusio interpretatur. *Pacem,* inquit Dominus, *relinquo vobis, pacem meam do vobis;* unde, si quando filii ecclesiae coguntur belligerare, non hoc agunt ex doctrina Christi et traditione ecclesiae, sed ex necessitate et contagio quodam Babylonis civitatis terrenae, apud quam tempore mortalitatis suae peregrinantur filii Hierosolymae. Hinc iterum Augustinus in supradicto libro de civitate Dei: *Christianae,* inquit[1], *religionis praecepta de iustis probisque moribus si simul audirent atque curarent reges terrae et omnes populi principes et omnes iudices terrae, iuvenes et virgines, senes cum iunioribus, aetas omnis capax et uterque sexus et quos baptista Iohannes alloquitur exactores ipsi atque milites, tunc et terras vitae praesentis ornaret sua felicitate res publica et vitae aeternae culmen beatissime regnatura conscenderet. Sed quia iste audit, ille contemnit, pluresque vitiis male blandientibus quam utili virtutum asperitati sunt amiciores, tolerare,* inquit, *Christi famuli iubentur, sive sint reges, sive principes, sive iudices, sive milites, sive provinciales, sive divites, sive pauperes, sive liberi, sive servi, utriuslibet*[b] *sexus, etiam pessimam, si ita necesse est, flagitiosissimamque rem publicam, et in illa angelorum quadam sanctissima atque augustissima curia caelestique re publica, ubi Dei voluntas lex est, clarissimum sibi locum etiam ista tolerantia comparare.* Quod ipse praestare dignetur qui vivit et regnat Deus per omnia saecula saeculorum! Amen.

LIBER II.

Iac. 3,1. 1. *Nolite plures magistri fieri fratres mei, scientes, quoniam maius iudicium sumitis,* sicut dicit Iacobus apostolus
Matth.23,10. lus ex doctrina domini et Salvatoris nostri: *Vos,* inquit, *nolite vocari rabbi, unus est enim magister vester.* Unde Augustinus in libro qui praetitulatur de magistro[2] disputans, quaerens et inveniens, magistrum non esse, qui docet hominem scientiam, nisi Deum: *Magistros,* inquit, *plures tunc fieri*

a) *ita Aug.;* factione 1. b) *ita Aug.;* utriusquelibet 1.

1) Augustinus ibidem p. 47. 2) Haec verba in toto illo de magistro dialogo (Opera I, p. 541) non inveniuntur, neque omnino, ut videtur, apud Augustinum.

existimo, cum diversa atque inter se adversa sentiunt, cum verum id ipsum dicunt omnes et verum dicunt, ab unius veri magistri magisterio non recedunt. *Qui enim,* inquit Christus, *maior est vestrum, erit minister vester. Qui enim se exaltaverit, humiliabitur, et qui se humiliat, exaltabitur.* Matth. 23, 11. 12. Sed cum ipse unus magister Christus que Deus mutet tempora et transferat regna, tenens corda regum in dextera sua, legimus, docuisse Hildebrandum papam, quod potestatem ipse habuerit super reges et super regna, et posse id facere, quod per Deum fieri tantum dicit psalmista: *Hunc humiliat et hunc exaltat.* *Nam reddite,* inquit, *quae sunt caesaris caesari, et quae sunt Dei Deo;* quam certe regulam proprio confirmavit exemplo, dicens Petro apostolo: *Ut non scandalizemus eos,* id est ne nos caesari contradicentes tumultuandi iis occasionem praebeamus, *vade ad mare et mitte hamum, et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle, et aperto ore eius invenies staterem; illum sumens, da iis pro me et te, et discite a me, quia mitis sum et humilis corde.* Qui etiam docuit apostolos, ecclesiam, non regnum disponere vel ordinare; quod nec ipse legitur affectasse, qui fugit in montem solus orare, cum turbae venissent rapere eum et regem constituere, quoniam 'cum in forma Dei esset, formam servi accipiens', 'venit non ministrari, sed ministrare'. Iuxta quod etiam Paulus apostolus, cum liber esset ex omnibus, omnium se servum fecit, ut plures lucrifaceret. Unde et Gregorius papa, cum esset summus pontifex et virtutum artifex, in tantum se infra omnes humiliavit, ut primus ipse in epistolis suis servum servorum Dei se appellaverit et hoc humilitatis nomen ad posteros quoque transmiserit. Qui in libro Pastoralis Curae proposuit de bonis subditis et malis rectoribus exemplum Saulis et David, qui certe, dum eum posset eundemque[a] persecutorem suum occidere, noluit occidere, eo quod esset christus Domini, insuper et viros suos, ne consurgerent in eum, legitur sermonibus confregisse et, quia vel oram chlamydis suae ipse praecidisset, poenituisse. *Si quando,* inquit[1], *contra rectores vel in minimis lingua labatur, per afflictionem poenitentiae cor prematur, et cum praepositae potestati aliquis detraxerit, eius iudicium, a quo sibi praelata est, perhorrescat; quia, cum in praepositos,* ait, *delinquimus, eius ordinationi, qui eos nobis praetulit, obviamus.* Et ut hoc exemplo probaret quod scripto edidit, ne in ethnicorum quidem morte ipse dilectus Deo Gregorius sese miscere voluit, sed cum efficere potuerit, sicut ipse scribit[2], quod gens Longobardorum nec regem nec duces nec comites haberet, nihil horum facere voluit, quia Deum timere se dicit.

cf. Prov. 21, 1. — Ps. 74, 8. — Matth. 22, 21. — Matth. 17, 27. — Matth. 11, 29. — Phil. 2, 6. 7. — Matth. 20, 28. — 1. Cor. 9, 19.

a) eundem 1.

1) Gregorii I. Opera II, p. 39. 2) Gregorii Opera IV, 1, p. 162.

2. At Hildebrant papa miscuit se plurimorum mortibus christianorum, succendens ubique incendia bellorum per totum paene Romanum imperium, ut non teneret Henrichus rex regnum a Deo sibi collatum per successiones patrum suorum. Qui etiam in usum belli conduxit milites rei publicae,
2. Tim. 2, 4. cum militantes Deo implicare se non debeant negotiis saecularibus iuxta disciplinam ecclesiae, et propter supplementa stipendiariorum sive mercedis, pro qua mercede eius militaverant contra regem eundemque patricium Romanorum, spoliavit Romanam ecclesiam oblationibus fidelium, quibus hactenus solebat alere indigentiam pauperum, qui, sicut ait Laurentius martyr[1] ad Decium, sunt thesauri aeterni, qui nunquam minuuntur et crescunt, qui in singulis asperguntur et in omnibus[a] inveniuntur, in quibus scilicet ecclesiae thesauris vere Christus est, in quibus Christi fides est. Segregavit etiam sibi ab ecclesia plerosque episcopos atque abbates, de re publica autem plerosque duces atque comites, ut iam non sint unum corpus vel
cf. Act. 4, 32. ecclesiae vel rei publicae, et ut non sit multitudinis credentium cor unum et anima una secundum disciplinam ecclesiae, sed sint secundum comicum quot homines tot sententiae[2]. Pro his et huiusmodi meruit talis Hildebrant dominus apostolicus Gregorius appellari atque in doctrina et conversatione catholicus inscribi, et apud ipsum atque episcopos ipsius esse ecclesiam Dei et iustitiam Dei. Sic enim inter multa alia scriptum tenetur in epistola contra Clementem papam, quam reperimus scripsisse quandam infamem
Rom. 10, 10. personam[3]. *Igitur,* inquit, *quoniam, sicut apostolus dicit, corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salu-*
2. Cor. 4, 13. *tem, et nos credimus, propter quod et loquimur, dominum apostolicum Gregorium in doctrina et conversatione catholicum.* Et iterum: *Sed non praetermittendum,* inquit, *quod Wigberdus se servum servorum Dei nominat mentiendo, sanctam vero matrem ecclesiam, id est filios Dei, qui spiritu Dei aguntur, quorum conversatio in caelis est, satanae synagogam appellat*[4]. Ecce enim episcopi Hildebrandi papae, cum sint procul dubio corporum pariter et animarum homicidae, corporum quidem, quoniam ipsi, utpote viri sanguinum et dolosi, usi sunt manibus sibi obsequentium ad necem plurimorum, animarum autem, quoniam occiderunt quotquot separaverunt ab unitate catholicae ecclesiae, quoniam 'filii
Ps. 56, 5. hominum, dentes eorum arma et sagittae, et lingua eorum gladius acutus', quales merito dicuntur synagoga satanae:

a) *ita Ad.*, montibus 1.

1) Cf. Adonis Martyrolog., Acta SS. August. II, p. 518. 519. 2) Terentius, Phormio 2, 4. 14. 3) Cf. l. III, c. 2. 4) Cf. epistulam Clementis, Jaffé V, 145. et 150.

ecce, inquam, cum tales sint episcopi Hildebrandi papae, scribitur in sua suorumque parte sancta mater ecclesia esse, cum catholica, hoc est universalis ecclesia non sit in aliquarum partium scismate, sed in universitate fidelium per spiritum pacis et caritatis ad invicem concordantium. Describuntur etiam esse filii Dei, cum specialiter in euangelio dicantur filii Dei qui sunt pacifici. Describuntur quoque Matth. 5, 8.
spiritales esse, quod est agi spiritu Dei, idemque in caelis conversari, cum profecto caelis, qui enarrant gloriam Dei, Ps. 18, 2.
dicat in euangelio Dominus: *Vos*, inquiens, *cum feceritis omnia quae praecepta sunt vobis, dicite: 'Servi inutiles* Luc. 17, 10.
sumus, quod debuimus facere fecimus'. Sed ut decipiant incautos ministri satanae, qui transfigurat se in angelum lucis, transfigurantur et ipsi, sicut apostolus ait, velut ministri 2. Cor. 11, 14. 15.
iustitiae, in quibus ipse, qui dicitur rex super omnes filios superbiae, operatur iam mysterium illius arrogantiae: *In* Es. 14, 13. 14.
caelum, inquiens, *conscendam, supra astra Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti, in lateribus aquilonis,* unde refrigescit caritas multorum, *sedebo super alti-* cf. Matth. 24, 11.
tudinem nubium caelestium, scilicet praedicatorum, *et ero,* inquit, *similis Altissimo.* Unde, inquam[a], quidam nomine tantum christianae professionis inflatus, vere autem carens christianae religionis fructibus, cum oportuerit eum humiliter se agere, arrogantia elatus, assumpsit sibi aliquid auctoritatis apostolicae et scribit ad omnes ecclesias epistolam, in qua docere conatur eos qui multo rectius quam ipse credebant, et cohortatur omnes, ad novas institutionum sectas accommodare aurem suam: *Huic*, inquit, *nullam epistolae salutationem volui praefigere, in qua illius, cui nec ave dicendum est*[1], *scriptis respondebo. Qui habet aures audiendi audiat.* Et post aliqua, quibus furem esse atque latronem describit, qui ascenderit aliunde secundum euangelica Domini Ioh. 10, 1.
dicta, *Caveto igitur*, inquit, *tu christiane, ne Wigberdo corde vel ore dixeris unquam ave.* Ecce, magnificus ille laudator Hildebrandi papae probatur instituisse scolam contentionis, qui noluit esse annuntiator salutis, indicans in principio epistolae suae, salutationem, quae a salute dicitur, se nolle nobis praescribere, cum praecipiat Paulus apostolus fratres salutare se invicem in osculo sancto; *quod signum,* 2. Thess. 3, 17.
inquit, *salutationis in omni epistola ita scribo. Unde rogamus*, inquit, *vos fratres per adventum domini nostri Iesu* 2. Thess. 2, 1. 2.
Christi et nostrae congregationis in ipsum, ut non cito moveamini a vestro sensu, neque terreamini neque per spi-

a) inquit 1.

1) De non dicendo ave peccatoribus cf. Mai, Spicilegium Romanum VI, 396.

ritum neque per sermonem neque per epistolam tanquam per nos missam. Omnibus autem, qui invocant nomen Domini
1.Cor.1,2.3. *nostri in omni loco ipsorum et nostro, gratia et pax a Deo patre nostro et domino Iesu Christo.* Hoc signum salutis, quae ab apostolo nobis optatur et a Deo promittitur, ab auctore propositae epistolae nobis subtrahitur, gratia scilicet, qua nobis peccata donentur, pax, qua Deo reconciliemur[a]. Unde et ipse venit absque doctrina Christi, qui praecipit, pacem primo auditoribus proponi, quoniam, sicut per Hesaiam
cf.Es.32,17. et 57, 19. prophetam dicitur, opus iustitiae est pax et fructus labiorum Dei pax et hereditas ecclesiae est pax. Sed contra Christum et ecclesiam facit, quisquis contra pacem facit, de quorum numero esse ostenditur, qui, utpote fur et latro aliunde intrans ad doctrinae studium, quam per Christum, qui est ostium, quo ad salutem intratur, negat in ipso limine scripturae suae, quod velit suis auditoribus salutationem, quae iuxta testimonium beati Augustini a salute dicitur, annuntiare; qui adhuc contentiosius agere probatur, quando ad confirmandas scismaticorum pariter atque hereticorum partes testimonia Sacrae Scripturae hinc inde contrahendo furatur, ut in insidiis et quasi per latrocinia quaedam incauti decipiantur. *Gregorius,* inquit, *Innocentius et sequaces eorum omnes fortiter improbant quodlibet sacerdotale officium ab ecclesia separatorum.*

3. Ecce, quomodo ille minister diaboli, ecce quomodo insanit, quomodo nos secum in foveam perditionis mittere quaerit, qui apud 13 tantum aut paulo plures episcopos Hildebrandi papae scribit sancta Dei esse sacerdotia, ceterorum autem, qui sunt per orbem terrarum, sacerdotia ab ecclesia Dei esse separata, cum certe non solum Gregorii atque Innocentii testimonium, sed omnium sanctorum patrum iudicium concordat cum sententia beati Cypriani episcopi, qua testatur[1] in libro de unitate ecclesiae, quod alienus sit, profanus sit, hostis sit, quod Deum patrem habere non poterit, qui non tenet unitatem ecclesiae, quam consequenter etiam describit unum sacerdotium habere. *Nam ut unitatem,* inquit, *manifestaret Dominus, unitatis eius originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit, et quia erant utique et ceteri apostoli quod fuit Petrus, pari consortio praediti et honoris et potestatis, exordium ab unitate proficiscitur, ut ecclesia una monstretur, quam scilicet unitatem tenere firmiter et vindicare debemus maxime nos,* inquit, *episcopi, qui in ecclesia praesidemus, ut episcopatum quoque unum atque indivisum probemus.* Sed Hildebrant papa sic divisit etiam sacerdotia quemadmodum

a) *sic puto scribendum esse;* reconcilientur 1.

1) Cf. Cypriani Opera, p. 212. 213.

Vide alteram paginam 45 in tergo

ecclesiam Dei atque rem publicam imperii, quoniam partes inde segregavit sibi. Inter ipsum namque et inter regem Henrichum graves ortae sunt atque inexorabiles discordiae, papa plurimum annitente, ut rex deponeretur a regia potestate pariter et dignitate, rege vero contra nitente, ut defenderet se ab hostium suorum circumventione, qui pro parte eiusdem papae certantes quaerebant eum opprimere. Exinde divisa est ecclesia et divisa sunt ecclesiae sacerdotia, atque omnia scandalorum orta sunt genera; exinde crevit grave et diuturnum bellum, et non solum civile bellum, sed etiam plus quam civile bellum, et factae sunt absque divino pariter et humano respectu vastationes ecclesiarum et caedes hominum; exinde etiam corruptae sunt divinae pariter et humanae leges, sine quibus non substitit vel Dei ecclesia vel imperii res publica; et exinde violata est fides et publica et catholica; exinde etiam crevit illa iniustitia, ut pro veritate falsa testimonia et pro fide catholica abundent periuria, ut, postquam leges bello siluere coactae[1], impleatur iam ista Domini sententia per Osee prophetam: *Non est,* inquit, Osee 4, 1. 2.
veritas et non est misericordia et non est scientia Dei in terra. Maledictum et mendacium et homicidium et furtum et adulterium inundaverunt, et sanguis sanguinem tetigit. Haec nunc abundare et superabundare propter doctrinam Hildebrandi papae, qua divisit corpus vel ecclesiae vel rei publicae, nunquid hoc est apostolicum esse, et Gregorium, id est bene vigilantem, esse, et in doctrina et in conversatione catholicum esse secundum sententiam scriptoris propositae epistolae? atque cum tali Hildebrando partes habere et eiusmodi qualia supradicta sunt flagitia nutrire, fovere vel defendere, nunquid hoc est filios Dei esse et spiritales atque caelestes esse iuxta sententiam scriptoris eiusdem epistolae? Absit hoc, absit, inquam, quoniam, attestante apo- Ephes. 5.27.
stolo, Christus exhibuit sibi gloriosam ecclesiam non habentem maculam nec per duplicitatem rugam, quia et per iustitiam est munda et per simplicem intentionem tensa. Unde et in Cantico canticorum Spiritus sanctus ex persona Domini designat et dicit: *Una est columba mea, perfecta* Cant. 6. 8.
mea, una est matris suae electa, genitricis suae. Sed adversarii nostri, quamvis ipsi exierint a nobis, non nos ab ipsis, tamen sic solent se commendare dictis et scriptis: *Nos catholici sumus, nos in unitate ecclesiae sumus.* Unde scriptor illius epistolae appellat eos qui sunt in parte sui Gregorii catholicos, nos autem, qui fidem sanctorum patrum

1) Cf. Cicero pro Milone 4, 10: *Leges silent inter arma.*

Vide alterum paginam 46 in tergo

tenemus, qui bonis omnibus consentientes sumus, qui pacem amamus et fraternitatem diligimus, qui impendimus honorem, cui debemus honorem, qui iuxta prae-
1. Petr. 2, 13. 14. ceptum Petri apostoli subiecti sumus omni creaturae propter Deum, sive regi tanquam praecellenti sive ducibus tanquam a Deo missis, et non tantum bonis et modestis, sed etiam dyscolis, id est indisciplinatis, qui confitemur iuxta
1. Tim. 2, 1—4. doctrinam Pauli apostoli, bonum esse et acceptum coram salvatore Deo nostro, qui omnes homines vult salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire, ut primum omnium fiant obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus et omnibus qui in sublimitate sunt, ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate, nos vero, qui optamus etiam cum
Ier. 9, 1. propheta, dari capiti nostro aquam et oculis nostris fontem lacrimarum, ut ploremus die et nocte interfectos filiae populi nostri, nos, inquam, praeiudicat ille scriptor, dicens, nos esse scismaticos et hereticos et excommunicatos, quia regiae potestati non resistimus et quia Clementi papae communicamus.

4. *Quid inviolabile,* inquit[1], *baptismi sacramentum apud scismaticos et hereticos et excommunicatos valeat, Isidorus in allegoriarum libro super Genesin declarat*[2]. *Quod praeter arcam, ait, omnis caro, quam terra sustentabat, diluvio consumpta est, significat, quia praeter ecclesiae societatem aqua baptismi, cum eadem sit vis, non solum non valet ad salutem, sed valet potius ad perniciem. Sciendum autem, quod Wigberdus arguit*[3] *catholicos asserere, illa quae fiunt extra ecclesiam sacramenta non esse nec aliud quam damnationem cuiquam conferre, astruens, tam*[a] *extra quam intra catholicam ecclesiam haec omnia rata et vera existere, assumitque in testimonium assertionis suae Augustini sententiam in quodam tractatu in euangelium Iohannis contra rebaptizatos editam. 'Ita ergo', inquit Augustinus*[4], *'nec foris sicut nec intus quisquam, qui ex parte diaboli est, potest vel in se vel in quoquam maculare sacramentum quod Christi est'. Quam et nos sententiam fideliter amplectentes respondemus, hoc Augustinum de solo, unde tunc agebatur, baptismi dixisse sacramento.* Et in fine ipsius epistolae: *Intuendum etiam,* inquit, *quod qui Wigberdo vel Henricho favent, aut temporalis commodi respectu vel huma-*

a) iam 1. *Freherus emendavit.*

1) Sc. adversarius; cf. praefationem. 2) Isidori Hispalensis Opera ed. Arevalo V, p. 288. 3) In illa epistula, Jaffé V, 147. 148. 4) Cf. Augustini de baptismo contra Donatistas l. IV, 5, Opera IX, 124.

nae gloriae faciunt hoc intuitu, nos autem, qui iustam partem Gregorii iam a Deo assumpti, sicut iustum est, defendimus, per hoc non homini, sed soli Deo placere contendimus.

5. Hinc iam apparebit, qui sint scismatici et heretici atque excommunicati, cum iste scribendo testetur, se suosque defendere partem sui Gregorii. Sed tunica Christi per totum textilis[a] atque cohaerens[1] reservatur nobis integra et inconcissa a carnificibus Pilati, utpote melioribus, quam qui dividunt unitatem ecclesiae, quandoquidem ipsi interfectores Christi dicant in euangelio de integritate illius tunicae: *Non scindamus illam, sed sortiamur de ea, cuius sit.* Ioh. 19, 24.
Unitatis enim sacramentum et concordiae vinculum illa Christi tunica praetendebat, quae ab accipiente ac possidente scindi omnino non poterat, sed totam simul et solidam firmitatem inseparabiliter optinebat. Unde sanctus Cyprianus episcopus in libro de unitate ecclesiae: *Quis ergo,* inquit[2], *sic sceleratus, quis sic discordiae furore vesanus, ut aut credat scindi posse, aut audeat scindere unitatem Dei, vestem Domini, ecclesiam Christi?* Sed quidam exeuntes a nobis dicunt et scribunt, se defendere partem sui Gregorii, non id quod totum est Christi, quod est catholica ecclesia Christi. Unde Isidorus episcopus in 8. libro etymologiarum: *Catholica,* inquit[3], *hoc est universalis ecclesia dicitur, quoniam non secundum conventicula hereticorum in aliquibus regionum partibus coartatur, sed per totum orbem dilatata diffunditur;* ideoque fidem non habent catholicam, qui sunt non in toto, quod redemit Christus et quod regnabit cum Christo, sed in parte aliqua, maioris inde consequentes damnationis sententiam, quotquot confitentur in symbolo, se credere sanctam ecclesiam catholicam, et per aliquas partium sectas divisi non tenent unitatem ecclesiae, quae scilicet unitas iuxta quod legitur, multitudinis credentium esse cor unum cf. Act. 4, 32.
et animam unam, convenit proprie catholicae ecclesiae. *Sed per diem,* inquit, *sol non uret te neque luna per noctem.* Ps. 120, 6.
Mystice dictus sol in Deo intelligitur, et in ecclesia praefigurate dicta luna intelligitur. Sed tanquam a sole uritur, qui in Christo scandalizatur, credens aliquid minus in Filio quam in Patre et Spiritu sancto, quoniam Pater et Filius et Spiritus sanctus unus est Deus consubstantialis et coaeternus. Uritur autem tanquam a luna, qui scandalizatur in ecclesia,

a) texilis 1.

1) Cf. Cypriani verba l. c. p. 216: *At vero quia Christi populus non potest scindi, tunica eius per totum textilis et cohaerens divisa a possidentibus non est.* 2) Opera p. 216. 3) Isidori Hispalensis etymol. l. VIII, Opera ed. Arevalo III, p. 346.

credens eam esse in parte una, iuxta quod et Dominus per
pseudoprophetas et falsos doctores fieri praedixit, qui dicunt:
cf. Matth. 24, 23. *Ecce hic est Christus, ecce illic,* cum ille totum orbem emerit,
qui tantum sanguinis sui pretium dedit. De his duobus
timenda sunt scandala, quoniam et duo sunt praecepta, in
cf. Matth. 22, 40. quibus tota lex pendet et prophetae, dilectio scilicet Dei et
Ps. 118,165. dilectio proximi. *Pax multa diligentibus legem tuam, Domine,*
et non est illis scandalum. Sed scribit contra nos noster
adversarius: *Nos,* inquiens, *iustam partem Gregorii iam a*
Deo assumpti, sicut iustum est, defendimus. Unde Augu-
stinus scribens in tractatu psalmi cap. 12 de talibus: *Eo plus,*
inquit[1], *abundat nequitia, quo sibi videtur abundare iustitia,* et quia
iustitia est in corde ipsorum, sed falsa, ideo ait[2]: *Non per-*
veniunt ad veram, quia repleti sunt falsa.

6. Ecce enim vos, ut ita dicam, particulares Hildi-
brandi, per hos 14[a] aut eo amplius annos proelia et se-
ditiones agitis, et ne adhuc quidem paci vel concordiae
Iac. 3, 14 — 18. et 4, 1. acquiescitis, sed, sicut vere ait Iacobus apostolus, *occiditis*
et zelatis, belligeratis et litigatis. Quod si zelum amarum
habetis et contentiones in cordibus vestris, nolite, inquit,
gloriari et mendaces esse adversus veritatem. Non est ista
sapientia desursum descendens a patre luminum, sed ter-
rena, animalis, diabolica. Ubi enim zelus et contentio, ibi
inconstantia et omne opus pravum. Quae autem desursum
est sapientia, primum quidem publica est, deinde pacifica,
modesta, suasibilis, bonis consentiens, plena misericordia
et fructibus bonis, iudicans sine simulatione, fructus autem
iustitiae in pace seminatur facientibus pacem. Unde, in-
quit, *bella et lites in vobis? Nonne hinc?* scilicet ex zelo
amaro et contentionibus, quae sunt in cordibus vestris?
Propterea quidam ex parte Hildebrandi, scribens grandem
epistolam pro defensione eiusdem sui Gregorii, testatur in
exordio locutionis suae, nolle auditores suos salutare, osten-
dens per hoc, fraternitatem se non diligere, quod est uni-
tatem non amare; qui certe scribens ubique contra sacra-
menta Christi et ecclesiae, terminavit scripturam suam eo
scilicet condendi scismatis errore, quo coepit; et nesciens
cf. Iac. 3,18. aut contemnens, quod fructus iustitiae in pace seminatur
facientibus pacem, ait: *Nos, sicut iustum est, defendimus*
iustam partem Gregorii a Deo assumpti. Sic quippe Sacra
Gen. 5, 24. *Scriptura Genesis de Enoch dicit, quod illum Deus tulerit,*
quoniam non apparuit. Sed catholica ecclesia comprobat
hoc et dicit, quod in libro de unitate ecclesiae Cyprianus

a) 14 — agitis *errore manifesto in fine c. 5. ponit* 1. *G. W.*

1) Augustini Opera IV, 2, p. 1401. 2) L. c. p. 1402.

episcopus scribit: *Unitatem*, inquit[1], *qui non tenet, non tenet Patris et Filii fidem, vitam non tenet et salutem.* Proinde, quomodo ille Hildebrant catholicus extitit, qui non ecclesiae, sed parti praefuit, sicut etiam defensor ipsius scribit, qui etsi apostolicam sedem sibi usurpaverit, nunquam tamen Romana ecclesia illius sponsa fuit, quam pro legitima donatione spiritalis dotis collatis ante beneficiis spoliavit, proscidit ac dilaniavit, iuxta quod in secundo huius libri capitulo dictum est et vere dictum est? Atque ideo ipsa, quae vere erat et est Romana ecclesia, cum sit mater omnium ecclesiarum, quae aliquo pravo dogmate nec aliquando fefellit nec aliqua heresi unquam falli potuit, talis, inquam, sancta mater Romana ecclesia, cum non posset non misereri filiis viscerum suorum, qui per dissensionem regis Henrichi et Hildebranti papae trahebantur, et utinam adhuc non traherentur ad interitum, elegit summa necessitate Wigberdum Ravennatis ecclesiae episcopum ad pastoralem curam Romani pontificatus, consentiente pariter et agente rege Henricho eodemque patricio Romanae ecclesiae. Necessitas autem non habet legem. Unde Innocentius papa: *Quod necessitas*, inquit[2], *pro remedio reperit, cessante necessitate debet utique cessare, quod urgebat, quia alius est ordo legitimus, alia usurpatio, quam ad praesens fieri tempus impellit.* Igitur factum non est hereticae pravitatis errore, quod consensit Wigberdus viventi adhuc Hildebrando subrogari, summa scilicet necessitate, quoniam constat, eum vixisse ad interitum ecclesiae pariter et rei publicae. *Nam si Wigberdus,* inquit, *fur et hereticus non fuisset, viventi adhuc Gregorio nullatenus subrogari consensisset.* Iste magis fur est et hereticus, qui furtim collectis undique sanctorum patrum testimoniis ad confirmandas scismaticorum pariter et hereticorum partes introivit ad scribendum et exivit aliunde quam per ostium, quod est Christus, docens etiam absque doctrina Christi et loquens absque veritate, quae est Christus, qualis certe dicitur Antichristus, quoniam: *Qui mecum*, inquit, *non* Matth.12,30.
est, contra me est. Quodsi Clemens papa vere pius atque pacificus videtur his qui sunt ex contentione vel in hoc culpabilis esse, quod antea episcopus alterius ecclesiae nunc factus est pontifex Romanae ecclesiae, sciant, hoc licitum esse ex canonum constitutione, praecipue autem ex decretis Antheros papae[3], si non fuerit ambitus causa, sed aut necessitate aut utilitate, iuxta quod sanctus Petrus et princeps apostolorum de Antiochia utilitatis causa translatus est Romam,

1) Cypriani Opera p. 215, 9. 2) Decreta Innocentii papae ad Rufum et Eusebium etc. c. 5, Hinschius p. 550. 3) Epist. Anteri papae, Decret. Pseudoisidor. ap. Hinschium p. 152.

ut ibidem potius proficere posset. Quoniam *alia est*, inquit [1], *causa utilitatis et necessitatis, et alia avaritiae et praesumptionis atque propriae voluntatis.*

7. Utrum autem sit pastor an mercennarius, cognosci veraciter non potest, si occasio necessitatis deest. Unde et inter cetera quae sunt eiusmodi scribit sanctus Gregorius in homiliis: *Lupus*, inquiens [2], *superveniens indicat, quo quisque animo super gregis custodiam stabat.* Ecce enim Henrichus rex, non ut dispergeret oves Christi, sed ut congregaret eas in unum, profectus est Romam [3], praecipue studens aut cum Hildebranto redire in gratiam [4], aut, si id fieri non posset, substituere alium papam, qui amaret pacem et euangelizaret pacem, cum iam per plures annos bellum undique vastaverit Romanum orbem; sed [5] ille noluit regem recipere, immo respuit eum alloqui vel videre, nisi offerret sibi regale sceptrum et redderet in manus suas regiam potestatem et honorem et regnum, quale scilicet mysterium iniquitatis dicitur a Domino super principem Tyri, quoniam
Ezech. 28, 2. elevatum est cor eius, et dixit: 'Deus ego sum et in cathedra
cf. Rom. 13, 1. Dei sedi'. Non est enim potestas nisi a Deo, ideoque vel Petrus princeps apostolorum non usurpavit sibi ordinare ali-
1. Petr. 2, 13. quid de regno; sed: *Subiecti*, inquit, *estote omni creaturae propter Deum, sive regi quasi praecellenti, sive ducibus tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, ad laudem vero bonorum.* Ergo rex, cum obstinatum papae animum non posset inclinare ad studium pacis alia pactionis condicione, nisi cederet regno, quod Deo ordinante obvenerat sibi avita pariter et paterna successione, tunc demum usus est belli necessitate, cum etiam idem Hildebrant introitum Romanae civitatis sibi obstruxisset et Romanos ad repugnandum animasset [6], qui deinde conversi ad studium pacis, vel quod bello undique urgerentur, vel quod contra patricium suum repugnare impium fore arbitrarentur, legationem miserunt [7], rogantes ea quae pacis sunt, persistente Hildebrando papa in obstinatae mentis intentione, qua regem Henrichum iudicaverat dignum esse odio omnium, utpote excommunicatum a se, ideoque indignum eum esse aliquorum qui rite colerent Deum visu, allocutione. Unde cum vellet, potius oves Christi dispergi vel occidi, quam cum rege pacificari,

1) Ibid. p. 153. 2) Gregorii Opera I, p. 1485. 3) A. 1081, Mart.; cf. initium c. 17. 4) Auctor regem placabiliorem, quam re vera erat, hoc loco depingit (cf. Decretum synodi Brixiniensis, Jaffé V, 64). Sed ne Gregorium quidem ad pacem propensum fuisse, elucet ex epistulis eius (Jaffé II. Reg. VII, 14ª; VIII, 20ª. 34). 5) Cf. l. I, 6. 6) Reg. VIII, 34. et 27. 7) Cf. Bernoldi chron. (SS. V, 437); Ekkehardi chron. (SS. VI, 205). Ab his non mentio fit legationis.

cui certe dictum est a Domino cum Petro apostolo: *Si diligis* Ioh. 12, 16.
me, pasce oves meas, id est fac pro fratribus, quod pro te feci, qui omnes sanguine meo redemi; ergo cum misereretur Christus ovibus suis, quibus noluit Hildebrant misereri, relictis eis, fugit in Traianium, quae scilicet munitio hactenus inexpugnabilis dicta est, vulgo domus Theodorici. Tum quidem Romana ecclesia elegit Wigberdum successorem illi 1084. Mart. 22.
fugitivo, cum certe principes non sint timori boni operis, sed mali, sicut dicitur a Paulo apostolo. Tum etiam Rom. 13, 3.
rex ordinatus est imperator ab eodem papa Clemente, ex Mart. 31.
qua amborum ordinatione praecipue insignis est annus qui tunc erat ab incarnatione Domini 1084. Sed post aliquantum temporis fugiens quoque Hildebrant ex illa qua se occultaverat munitione, Salernum petiit ibique vitam finivit[1]. Igitur utrum sit pastor an mercennarius, cognosci veraciter non potest, si occasio necessitatis deest. Unde sanctus Leo papa scribens per Rusticum Narbonensem episcopum ceteris pastoribus ecclesiae Christi, ostendens scriptis pariter et exemplis, non debere sacerdotes Dei ullis tribulationibus vel scandalis infirmari, quo discedant a cura pastorali; nam ipse dignus plane vicarius Petri apostoli et verus imitator essentialiter boni pastoris non timuit occurrere vel Geisirico regi Wandalorum vel Attalae regi Hunnorum, infestissimis scilicet hostibus ecclesiae simul et rei publicae; ac perinde scribit idem Leo inter cetera pastoribus ecclesiae: *Dicente vero,* inquit[2], *Domino: 'Beatus, qui perseveraverit* Matth. 10, 22.
usque in finem', unde erat beata perseverantia, nisi de virtute patientiae? Nam secundum apostolicam praedicationem omnes qui voluerint in Christo pie vivere persecutionem patientur, quae non in eo tantum computanda est, quod contra christianam pietatem aut ferro aut ignibus agitur aut quibuscunque suppliciis; cum persecutorum saevitiam suppleant et dissimilitudines[a] *morum et contumacia inobedientium et malignarum tela*[a] *linguarum, cum huiusmodi conflictationibus omnia semper membra ecclesiae pulsentur et nulla piorum portio a conflictatione sit libera. Permanendum est ergo in opere credito et in labore suscepto; constanter tenenda est iustitia et benigne praestanda clementia. Odio habeantur peccata, non homines; corripiantur tumidi, tolerentur infirmi, et quod in peccantibus severius castigari necesse est, non saevientis plectatur animo, sed medentis; ac si vehementior tribulatio incubuerit, non ita expavescamus, quasi illi adversitati propriis viribus resistendo, cum et consilium nostrum et fortitudo sit Christus, ac sine quo nihil possumus, per ipsum cuncta possimus, qui confirmans praedicatores euangelii et sacramentorum ministros: 'Ecce ego', inquit, 'vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi'. Et iterum: 'Haec', inquit,* Matth. 28, 20.

a) sed et dissimilitudinem . . . . . . telis 1; *sed haec cum sententia loci pugnant.*

1) A. 1085, 25. Mai. 2) Leonis epistula ad Rust. Narb., Hinschius p. 615.

Ioh. 16, 33. *locutus sum vobis, ut in me pacem habeatis; in hoc autem mundo tribulationem habebitis, sed confidite, quia ego vici mundum'. Quae pollicitationes quia sine dubio manifestae sunt, nullis debemus scandalis infirmari, ne electioni Dei videamur ingrati, cuius tam potentia sunt adiutoria, quam vera sunt promissa.* Haec et eiusmodi dicta pariter et facta beati Leonis papae si quis diligenter attendit, conferens etiam in corde suo, quae dominus Iesus in euangelio fecerit et docuerit, perspiciet plane, ecclesiam Dei nunc quoque temptari multiplicibus heresium erroribus, quoniam: *Oportet hereses esse,*
1.Cor.11,19. *ut et probati manifesti fiant in vobis,* dicit Paulus apostolus.

8. Ergo Hildebrant dictus papa Romanae ecclesiae discessit, immo fugit ab ecclesia ea praecipue causa, ut non videret vel alloqueretur regem Henrichum, quod et fecerunt partis eius episcopi, quotquot non potuerunt episcopatus suos per vim et per bellum optinere contra eundem regem Henrichum, blasphemantes in eo non solum hominem, creaturam Dei, sed etiam ordinationem Dei, quoniam omissa singuli sive per contentionem retenta sua pastorali cura refugerunt videre in memorato rege hominem, creaturam Dei, et noluerunt subiecti esse eidem regi quasi praecellenti iuxta mandatum
1.Petr. 2,13. atque doctrinam Petri apostoli, resistentes Dei ordinationi, quoniam restiterunt ei quae a Deo est potestati. Inde,
Rom. 13, 2. divinis humanisque legibus posthabitis, coepit apud eiusmodi episcopos esse palatium atque curia; et a facie eorum egressa
cf. Es. 7, 20. est tam crudelis sententia, ut dicant malum bonum et bonum malum, praedicantes, beatos esse qui pro parte Hildebrandi
Es. 3, 12. faciant proelia, seditiones et homicidia. *Popule meus, qui beatum te dicunt, ipsi te decipiunt,* dicit Dominus. Beati
Matth. 5, 9. enim pacifici, quoniam vocabuntur filii Dei, reddentes nunc interim ea quae sunt caesaris caesari, donec veniat per-
Matth. 22, 21. fecta beatitudo, quando: *Pacem meam,* inquit, *do vobis, quam*
Ioh. 14, 27. *modo hic relinquo vobis.* Ecce iuxta euangelium vel Matthei vel Lucae, quorum unus regiam generationem, alter sacerdotalem Christi progeniem describit pro magni mysterii ratione, iuxta horum, inquam, euangelium credimus, Adam primum et Adam novissimum esse eiusdem naturae; ideoque, postquam dominus et Salvator noster terram nostrae carnis assumpsit, ne angelica quidem celsitudo deinde infirmitatem nostram despexit, quoniam, cum vel Loth vel Iosue adorantes prius angelos non prohiberentur adorare, angelus Iohannem in Apocalypsi se adorare volentem com-
Apoc.19,10. pescuit, dicens: *Vide, ne feceris; conservus tuus sum et fratrum tuorum.* Proinde considerandum est, utrum perversiores sint isti, qui despiciunt in rege hominem, creaturam Dei, ex talibus scilicet factis negantes eam bonam esse, an illi, qui dicunt naturam diaboli malam esse, quod affirmant

Vide alteram paginam 53 in verso

Priscillianistae heretici, de quorum fetidissima heresi sic scribit Leo papa vere dignus successor Petri apostoli: *Nihil est,* inquit[1], *sordium in quorumcunque sensibus impiorum, quod non in hoc dogma confluxerit, quoniam de omni terrenarum opinionum luto multiplicem faeculentiam miscuerunt, ut soli totum biberent, quicquid alii ex parte gustassent;* qui dicunt inter cetera, quod diabolus nunquam fuerit bonus, et quod non sit officium Dei natura eius. Sed Hildebrant et episcopi eius factis quidem negant, creaturam Dei hominem bonam esse, quem scilicet hominem in tantum despiciunt in rege, ut episcopatus suos relinquentes et curam animarum sibi creditarum negligentes fugiant eum videre, cum vera fides, quae est catholica, omnium creaturarum, sive spiritalium sive corporalium, bonam confiteatur substantiam et mali nullam esse naturam; ex vitio quippe voluntatis pravae vitiatum est bonum sive in angelo sive in homine. Hinc supradictus Leo papa: *Odio,* inquit[2], *habeantur peccata, non homines, et quod in peccantibus severius castigari necesse est, non saevientis plectatur animo, sed medentis;* ubi enim benevolentia, ibi amicitia. Sed cum diabolo amicitia non est habenda, cui semel renuntiando bellum indiximus, cui si nunquam consensissemus, nunquam in istas miserias incidissemus. Cum omnibus autem hominibus iubemur, quantum Rom. 12,18.
in nobis est, pacem habere, cuius pietatis studium praecipimur usque ad inimicos etiam diligendos transfundere. Inter haec enim quae valde bona describuntur praecipue est bona creatura Dei homo, quoniam ad imaginem et similitudinem Dei factus est homo, qui, etsi male usus sit libero arbitrio, declinans a bono ad malum, non perdidit tamen mentis intellectum, ubi ad similitudinem Dei factus est homo. Dicitur autem homo totius collectio multitudinis, quae est sub specie hominis, qui scilicet homo diligendus est, non errores ipsius, non peccata ipsius. Nam dicens in euangelio Dominus: *Diligite inimicos vestros, orate pro iis, qui vos per-* Matth. 5,44.
sequuntur, benefacite iis, qui vos[a] *oderunt,* hortatur nos ad similitudinem Dei, ideoque adiunxit: *Sitis,* inquiens, *filii Patris vestri, qui in caelis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos.* Unde Augustinus in tractatu psalmi 70: *Qui ergo,* inquit[3], *bene vult inimico suo, Deo similis est, nec ista superbia, sed obedientia est, quoniam ad imaginem Dei facti sumus. Faciamus, inquit, hominem* Gen. 1, 26.
ad imaginem et similitudinem nostram.

a) nos 1; *Schardius emend.*

1) Leonis epistula ad Turibium Astur. episc., Hinschius p. 591. 2) Leonis epist. ad Rusticum Narbon. ep., Hinschius p. 616. 3) Opera IV, p. 737.

9. Hanc utique imaginem Hildebrant et episcopi eius in rege Henricho et oderunt et persecuti sunt, et potestatem, quae a Deo est, qua et ipse adhuc regnat atque imperat, et oderunt et persecuti sunt, ideoque, assumptis sibi quibusdam scissuris regni, constituerunt contra ordinationem Dei alium regem, Rudolfum scilicet ducem Suevorum, sub quo praeliarentur bellum suum, quo quaerebant omnibus modis mortificare regem Henrichum, cupientes, corpore et anima perire eum. Igitur anno ab incarnatione Domini 1077. convenerunt mense Martio episcopi et principes, qui erant ex parte Hildebranti papae, et elegerunt regem contra regem, circa tertiam scilicet hebdomadam quadragesimae, quibus scilicet sacrosanctis diebus iubetur christiana religio aliorum temporum negligentias diluere et sicut rerum ita quoque offerre Deo decimas dierum, quando etiam praecipit Dominus per praedicatores suos insonare non signum belli, sed tubam praedicationis ad convocandum in ecclesia populum
Ioel 2,15.16. propter poenitentiae studium. *Canite,* inquit, *tuba in Sion, sanctificate ieiunium, vocate coetum, congregate populum, sanctificate ecclesiam, coadunate senes, congregate parvulos*
Es. 58, 1. *et sugentes ubera.* Et iterum: *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum et domui Iacob peccata eorum,* dicit dominus Deus. Legitur quoque in libro Romani ordinis[1], quia ordo scrutiniorum quarta feria tertiae in quadragesima hebdomadae propter novae scilicet regenerationis candidatum initiatur et in sabbato sancto pascae finitur, ut secundum formam 7 donorum Spiritus sancti 7 scrutinia et totidem oblationes, quas patrini vel matrinae pro electis iubentur offerre, compleantur. Sed contra aliud nunc instituitur iter quam ad baptismum; nam circa hanc tertiam quadragesimae hebdomadam canitur per supradictos episcopos quasi bellicum quoddam signum, ut congregent populum constituere sibi regem novum. Qui certe Rudolfus, cum media quadragesima, die scilicet domi-
1077. Mart. 19. nica, per Sigifridum Moguntinae ecclesiae archiepiscopum ordinaretur, sanguine multorum hominum initiatur, quoniam Moguntiae plebis multitudo conclamans atque concurrens ad eiusmodi seditionis portentum repellitur, fugatur atque occiditur, et ecclesia, in qua facta est haec ordinatio, sanguine etiam violatur[2]. Proinde vos, qui tremitis ad iudicium Domini, attendite obsecro iudicium Domini. Postquam vero ille Rudolfus rex quarto ordinationis suae anno in praelio

1) Ordo Romanus VII, Mabillon Musei Italici tom. II, p. 82. 2) Cf. Brunonem de bello Sax. (SS. V, 365. et 366); cf. Paul Bernried. (Watterich Vit. pontif. I, p. 531).

occisus est, proximo dehinc anno uterque locus, qui erat 1081.
particeps et electionis et ordinationis eius, ex Dei iudicio per ignem consumptus est. Nam opus illud speciosum Henrichi regis secundi et imperatoris primi, scilicet Babenberg, in cuius episcopio ille electus est, ignis consumpsit in sabbato sancto pascae, caput autem Galliae atque Germaniae [1] Apr. 3.
Moguntiam similiter ignis consumpsit infra pentecosten eodem Mai 23.
anno, qui tunc erat 1081.[a] incarnationis dominicae. *Ubi nunc* 1. Sam. 8, 5.
est, Israel, rex tuus? dicit Dominus, *et ubi sunt iudices tui?*
quae dixisti: Da mihi regem et principes. Ipsi quippe Osee 8, 4.
regnaverunt, et non ex me principes extiterunt, et non cognovi, dicit Dominus exercituum.

10. Peracta vero, sicut dictum est, Rudolfi regis electione pariter et ordinatione per episcopos, de qualibet dicit per prophetam Dominus: *Manus vestrae pollutae sunt san-* Es. 59, 3.
guine et digiti vestri inquinati: peracta, inquam, electione simul et sanguinea illius ordinatione, quibus interfuerant legati quoque Hildebrandi papae, non multo post reversus est Henrichus rex de partibus Italiae, quo perrexerat ad 1078.
satisfactionem vel ad supplicandum eidem Romano pontifici pro pace vel ecclesiae vel rei publicae. In cuius adventu in Germaniam dispersi sunt inimici eius et fugerunt a facie eius, abieruntque quidam de episcopis in Saxoniam cum rege suo Rudolfo, quidam autem ad montana et civitates munitas, dicente apostolo, quia: *Principes non sunt timori*
boni operis, sed mali. Recolite nunc Montanorum sectam, Rom. 13, 4.
immodicam fidei et patientiae observantiam, quia, cum tempore persecutionis fugissent quidam in montana et latuissent in montibus, divisi per hoc de corpore ecclesiae, dicti sunt montani heretici, sicut in 8. libro etymologiarum scribit Isidorus episcopus[2]. Sed Hildebrant et suae partis episcopi, quibus a rege Henricho saepe pax oblata est et minime recepta, diviserunt se sponte sua ab unitate catholicae ecclesiae, fugientesque in munitiones atque montana, reliquerunt ecclesias suas absque speculatore et oves absque pastore, eligentes potius fugere ad montem magnum, quem promittit
Dominus per prophetam Zachariam coram Zorobabel duce Zach. 4, 7.
Iudam in planum deduci, quam ascendere ad montem
Domini, de quo factum est ad Hesaiam verbum Domini: *Et* Es. 2, 2.
erit, inquiens, *in novissimis diebus praeparatus mons domus*
Domini in vertice montium, quales 'suscipiunt montes pacem Ps. 71, 3.
populo et colles iustitiam'. Ubi enim pax, ibi et iustitia,

a) 1071. 1.

1) Moguntia caput Galliae et Germaniae appellatur, quia sedes Bonifacii, legati apostolici munere induti, erat. 2) Isidori Opera ed. Arevalo III, p. 355.

Ps. 84, 11. quoniam *iustitia et pax osculatae sunt se,* sicut dicit psalmista. Unde ipse, qui est pax nostra, Christus dicit post salutarem doctrinam institutionis euangelicae, cui iustum est
Ioh. 16, 33. obedire: *Haec locutus sum vobis, ut in me pacem habeatis. Propter quod* enim, sicut attestatur Augustinus [1], *totum agitur, quod christiani sumus, scilicet ut in Christo pacem habeamus, et simus in unitate corporis eius. Haec enim pax non habet finem temporis, et ipsa erit omnis piae nostrae intentionis actionisque finis; propter hanc sacramentis eius imbuimur, propter hanc mirabilibus eius operibus et sermonibus erudimur, propter hanc spiritus eius pignus accepimus, propter hanc in eum credimus et speramus et eius amore, quantum donat, accendimur. Hac pace in pressuris omnibus consolamur, hac pressuris omnibus liberamur, propter hanc omnem tribulationem fortiter sustinemus, ut in hac feliciter sine ulla tribulatione regnemus. Patria enim nostra pax est, et hereditas nostra pax est. Per hanc,* inquit [2] idem Augustinus episcopus, *vos salutamus, hanc vobis annuntiamus. Sed oderunt Hierusalem, qui oderunt pacem, qui conscindunt unitatem, quibus falso pacem pronuntiantibus populo respondetur, cum dixerint 'pax vobiscum', 'et cum spiritu tuo'; falsum enim,* inquit, *dicunt et falsum audiunt. Quibus dicunt 'pax vobiscum', quos separant a pace orbis terrarum et quibus dicuntur* [a] *'et cum spiritu tuo'* [b]. *Si in spiritu eorum esset pax, nonne unitatem diligerent et dissensionem derelinquerent? Neque vero pax esse potest vera, ubi non est vera concordia, quia disiuncta sunt corda. Quomodo enim,* inquit [3], *consors dicitur, qui sortem iungit, ita ille concors dicendus est, qui corda iungit.*

11. Sed iam facta divisione imperii simul et sacerdotii surrexit rex adversus regem, gens adversus gentem, episcopus contra episcopum, populus contra populum. Exinde vero quantae caedes factae sint hominum, quantae destructiones ecclesiarum, quanta etiam rerum confusio exinde facta sit in omni ecclesia, indigere videtur tragoedia magis quam historia. Magno se iudice quisque tuetur, dum uterque rex iuste se arma induisse arbitratur, Henrichus scilicet, quod natus et nutritus in regno successisset progenitoribus suis in regnum ex Dei ordina-
Rom. 13. 4. tione, ac proinde accepisset iuxta doctrinam apostoli vindicem gladium in impios atque iustos vel ecclesiae vel rei publicae, Rudolfus autem, quod obediens esse deberet pontifici sedis apostolicae, qui per episcopos suae partis praedicasset, eum non teneri obnoxium periurii vel perfidiae, si contra eum arma tulisset, qui, utpote excommunicatus, rex iam esse non posset; cum hoc sit, inquiunt, fidei atque fidelium in ecclesia, occidere scilicet ac persequi eos, quicunque communicantes vel

a) dicitur *Aug.* b) *Ap. Aug. legimus ita*: Quibus dicunt: Pax vobiscum? Quos separant a pace orbis terrarum. Et quibus dicitur: Et cum spiritu tuo? Qui dissensionem amplectuntur et odiunt pacem.

1) Augustini in euang. Iohannis c. 17, tract. 104, Opera III, 2, p. 758.
2) Augustini enarratio in psalmum 125, Opera IV, 2, p. 1417. 1418.
3) Augustini in euang. Iohannis c. 14, tract. 78, Opera III, 2, p. 698.

faventes excommunicato regi Henricho noluerint declinare post partium suarum studia. Nova et inaudita est praedicatio eiusmodi, cum ecclesia non habeat sibi concessum gladium nisi spiritus, quod est verbum Dei [1]. Iustitia quippe Pharisaeorum est, non occidere, non peierare. *Sed vere dico vobis,* ait in euangelio Dominus, *quia nisi abundaverit iustitia vestra plus quam scribarum et Pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum.* Cum enim dictum sit his qui sunt sub lege, Domino iuramenta sua reddere: *Ego autem,* inquit, *vobis dico,* qui estis sub euangelica perfectione, *non iurare omnino et non resistere malo; sed, si quis te percusserit in dexteram maxillam, praebe illi et alteram.* Ergo cum gravius sit gladio cogere ad supradictarum partium conspirationem quam verberibus exigere fidem, ecce sanctus Gregorius scribit de eiusmodi ad Iohannem Constantinopolitanum episcopum: *Nova,* inquiens [2], *atque inaudita est ista praedicatio, quae verberibus exigit fidem. Pastores etenim,* ait, *facti sumus et non persecutores.* Huius autem persecutionis rabiem, quae iam non verberibus agitur, sed gladiis simul atque rapinis et destructionibus ecclesiarum sive civitatum et incendiis villarum multo tempore auctoribus episcopis exercetur, huius, inquam, persecutionis rabiem comprobat scriptor illius epistolae, qua suscepit partem sui Gregorii defendere et intendit eam sanctorum patrum scriptis hinc inde fraudulenter collectis affirmare, ut gladius linguae acerbius affligat ecclesiam, quam gladius occisionis hactenus afflixerit eam; quoniam iuxta sententiam [3] quoque Augustini gravius illi cor feriunt, qui gladio linguae feriunt, *et acerbius,* inquit, *sanguinem fundunt, qui Christum, quantum in ipsis est, in homine occidunt.* Scribit enim post multa et inter multa, quibus calumniatur vel Henrichus imperator vel Clemens papa: *Verum qui hactenus,* inquit, *tacebat, huic responsurus calumniae papa Damasus* [4] *procedat: 'Qui potest obviare et perturbare perversos et non facit, nihil est aliud quam favere eorum impietati; nec enim caret scrupulo societatis occultae, qui manifesto facinori desinit obviare'. Leo papa* [5]*: 'Negligere, cum possis deturbare, perversos, nihil aliud est quam illis favere; ergo enim cui non resistitur, approbatur, et veritas, quae minime defensatur, opprimitur'. Gregorius* [6] *in suis moralibus: 'Plerumque quieti atque inconcussi relinquimur, si obviare pravis pro iustitia non curamus, sed cum ad aeternae vitae*

Matth 5, 6.
Matth. 5, 33. 34. 39.

1) Cf. l. I, 12 *(ille pro Christo fungitur legatione, qui pro pace precatur ecclesiae)* et II, c. 13 *(Ergo Petrus nondum intelligens quae Dei sunt, portat gladium).* 2) Gregorii Opera II, p. 664. 3) Augustini in Iohannis euang. c. 1, tract. V, Opera III, 2, p. 325. 4) Decreta Damasi papae, Hinschius p. 508. 5) Decreta Leonis ad Turibium, Hinschius p. 595. 6) Gregorii Moralia l. XXXI, Opera I, p. 1023.

desiderium animus exarserit, si iam lumen intrinsecus respicit, si in se flammam ignis sancti fervoris accendit, in quantum locus admittit, in quantum causa exigit, debemus pro defensione iustitiae nosmet ipsos obicere et perversis ad iniusta erumpentibus, etiam cum ab iis non quaerimur, obviare. Nam cum iustitiam, quam nos amamus, in aliis feriunt, nos nihilo minus sua percussione confodiunt, etiam si venerari videantur'.

12. Haec sanctorum patrum documenta, quae convertit ille perversus ad confirmanda bellorum studia, nos teneamus
Ps. 84, 11. pro defensione pacis et verae iustitiae, quoniam iustitia et pax osculatae sunt se, neque alia sentiamus de supradictis ceteris-
Phil. 4, 8. 9. que sanctis patribus, 'nisi quaecunque sunt vera, quaecunque iusta, quaecunque sancta, quaecunque amabilia, quae et didicistis et audistis'. Sed videte, obsecro, et attendite ea qua oportet diligentia, quare intulerit ille suprascripta sanctorum patrum testimonia, scilicet quoniam Clemens papa super his malis, quae fiunt in ecclesia, dolet et tristatur, quae et nos pati-
1. Cor. 12, 26. mur, quoniam, 'si patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra, et si gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra'. Ergo cum sit facta divisio in ecclesia, illis exeuntibus a nobis, non nobis ab illis [1], inscribimur tamen et blasphemamur scismatici esse, qui sumus in toto, non in aliquorum parte, et praedicantur illi ac beneficiantur catholici esse, quorum unus audacior ceteris audet etiam scriptis partem sui Gregorii defendere et sic inter cetera respondet ad dicta Clementis papae: *Asserit etiam*, inquit, *praedictus calumniator ex occasione prae-*
2. Cor. 13, 8. *dicationis catholicorum, 'non enim possumus aliquid adversus veritatem, sed pro veritate' cum apostolo dicentium, tam in Italico quam in Theutonico regno fieri rapinas, incendia, destructiones ecclesiarum, gemitus et suspiria orphanorum et viduarum. Huic quiddam simile conclama-*
Luc. 23, 5. *bant et Iudaei in Redemptoris nostri occisione: 'Commovit populum, docens per universam Iudaeam et incipiens a Galilaea usque huc'.*

13. Nostis vero qui euangelium legistis, quae dominus Iesus fecit et docuerit, quomodo sanitates corporum et curationes animarum operatus sit; ideoque scribae et Pharisaei, de falsa iustitia praesumentes, beneficiis eius et virtutibus invidebant, et quae negare nequiverant sinistra interpretatione pervertere laborabant, et propter multa eius bona opera usque ad mortem persecuti sunt eum, acclamantes, eum commovisse populum, quoniam populus in his quae gloriose fiebant admirabatur et glorificabat Deum. Phari-

1) Cf. Cypriani illud: *Non enim nos ab illis, sed illi a nobis recesserunt,* Opera p. 220.

saei quippe interpretantur divisi, quales dicit apostolus habere zelum Dei, sed non secundum scientiam; quoniam: *Ignorantes,* Rom. 10, 2. 3.
inquit, *Dei iustitiam et suam quaerentes statuere, iustitiae Dei non sunt subiecti.* Quod si zelum amarum habetis et contentiones in cordibus vestris, nolite gloriari et mendaces esse adversus veritatem. Ecce enim adversarii Redemptoris nostri calumniabantur, eum esse seductorem, iuxta quod et nostri temporis scribae et Pharisaei appellant Clementem papam calumniatorem, quia quaerit salutem omnium, dolens, fieri in Italico pariter et Theutonico regno ex praedicatione adversantium episcoporum rapinas et incendia atque destructiones ecclesiarum, gemitus et suspiria orphanorum et viduarum. *Ex hoc enim,* inquit apostolus Iohannes, *cognoscimus* 1. Ioh. 4, 6.
spiritum veritatis et spiritum erroris, quia, qui audit nos, spiritum habet veritatis, et qui nos non audit, spiritum habet erroris. Videamus, quid moniturus est, in quo audire illum debeamus: *Dilectissimi,* inquit, *diligamus invicem.* 1. Ioh. 4, 7.
Hoc docet praecipue et hoc ipsum monet assidue, quia dilectio ex Deo est. *Et ideo qui novit Deum,* inquit, *audit* 1. Ioh. 4, 6.
nos, qui autem non est ex Deo, non audit nos. Sed vere commoverunt populum, qui recedentes ab unitate dilectionis, qua iubemur nos invicem diligere, diviserunt vel ecclesiae vel rei publicae populum, ut sit populus contra populum. Nam isti iuxta dominicum pariter et apostolicum praeceptum subiecti sunt legitimo regi Henricho, utpote Dei ministro, quem dicit apostolus non sine causa portare gladium, scili- Rom. 13, 4.
cet ad vindictam impiorum. Illi autem contra Dei ordinationem constituerunt super se in regem adversarium, qui sub rege Henricho erat dux Suevorum; quod certe factum est in defensionem malefactorum, quoniam leges silere solent per tempus bellorum[1]. Ergo Petrus nondum intelligens quae Dei sunt, portat gladium, qui ultor dominicae irae positus est in eum qui male operatur. Sed: *Converte eum,* inquit, *in locum suum, quoniam, si rogavero Patrem meum,* Matth. 26, 52.
exhibebit mihi modo in auxilium plus quam 12 milia angelorum. Omnis enim, ait, *qui gladium acceperit, gladio* Matth. 26, 53. 52.
peribit, vel illo[a] gladio, quem dicit Dominus inebriatum Es. 34, 5.
esse in caelo, quanto magis in terra, vel gladio spiritus, qui in Dei scribitur armatura, quem etiam habet ecclesia Dei, unde et debellantur eius inimici, eodemque gladio spiritus praecipiuntur filii ecclesiae per suprascriptos patres, Damasum scilicet atque Leonem et Gregorium, totius erroris falsi-

a) ideo 1, *emend. Freher.*

1) Cicero pro Milone 4, 10.

tatem abscindere et perversos perturbare; quod, inquiunt, qui negligit facere, convincitur impietati eorum favere[1]. Attestante enim eodem patre Gregorio[2], ecclesia ab adversariis suis persecutionem patitur duobus modis, scilicet aut verbis aut gladiis. *Sed cum verbis,* inquit, *persecutionem sustinet, exercetur eius sapientia, cum vero gladiis, exercetur eius patientia.* Ecce inpugnamur non solum periculis bellorum vel pugnis verborum, sed etiam scriptis adversariorum, et quod gravissimum nobis est, introducuntur contra nos testimonia Sanctarum Scripturarum; ut ea, quibus coronavit Dominus ecclesiam suam per sanctos patres quasi scuto quodam protectionis, nunc ex parte sint hostium quasi pro quibusdam telis, quibus tanto gravius vulneretur ecclesia, quanto perniciosius solent familiares inimici in corde et corde loqui per labia dolosa. Unde iam imminere videtur illa magna tribulatio, qualem dicit in euangelio Dominus
Matth. 24, 23—25. non fuisse ab initio mundi usque modo. *Tunc si quis,* inquit, *vobis dixerit: 'Ecce hic est Christus, aut illic', nolite credere. Surgent pseudochristi et pseudoprophetae et dabunt signa magna et prodigia, ita ut in errorem inducantur,*
Matth. 18,7. *si fieri potest, etiam electi. Ecce,* inquit, *praedixi vobis, sed vae homini,* ait, *per quem scandalum venit.* Graviter quidem scandalizamur, quod sanctis quoque patribus, qui apud nos vivere debent in suis constitutionibus, haec calumnia imponitur, ut per eorum doctrinam, qua loquitur nobis Christus, qui est pax nostra, confirmentur nunc partium sive bellorum studia. Unde noster adversarius, apud quem non est veritas nec pax neque iustitia, scribit post multiplicem testimoniorum congeriem, quibus contendit, nihil valere apud nos Christi ecclesiae sacramenta, et quod suspensi simus ab ecclesiastica communione secundum canonum praecepta: *Sufficiant,* inquit, *haec pauca caritati vestrae, qui catholici vultis esse, quatinus has sanctorum patrum sententias in promptu habeatis, quibus et vos defendere et veritatem inpugnantes refellere valeatis.* Et post haec in fine ipsius epistolae ex propriis verbis condemnans se suosque, ostendit, nihil ipsis cum catholica hac universali ecclesia commune esse, et ideo catholicos non esse, cum suscepissent partem sui Gregorii defendere. *Nos,* inquit, *qui iustam*
cf. 1. Thess. 2, 4. *partem Gregorii iam a Deo assumpti defendimus, per hoc non homini, sed soli Deo placere contendimus.* 'Fructus vero iustitiae in pace seminatur facientibus pacem', sicut
Iac. 3, 18. Iacobus apostolus testatur; sed dum heretici Deum defendere nituntur, offendunt; quanto magis qui partem alicuius hominis

1) Cf. c. 11 ex. 2) Gregorii Opera I, p. 611.

defendunt. *Intuendum etiam,* inquit, *quod homines, qui Wigberto vel Henricho favent, aut temporalis commodi respectu vel humanae gloriae faciunt hoc intuitu.*

14. Erubescimus sane, quod facti sumus obprobrium (XIII) nimis inimicis nostris, quod et dici non debet sine lacrimis, quia ipsi ferventiores sunt ad defendendam pariter et augendam partem sui Gregorii, quam nostri ad probandam et confirmandam unitatem catholicae ecclesiae Christi. Nam iuxta quod dicitur in euangelio, moris esse scribarum et Phari- Matth. 23, 15. saeorum et hypocritarum, [quod[a]] circumeunt mare et aridam, ut non tantum faciant unum proselytum, sed ut totus mundus vadat post eos, non post Christum; unde et Pharisaei, qui dicuntur divisi, invidebant Christo, sicut legitur in euangelio, quod turba, quae praecedebat et quae sequebatur euntem Hierosolymam, ad visionem scilicet pacis, laudes Matth. 21, 9. acclamaverit ei: *Osanna, benedictus, qui venit in nomine Domini,* et dicebant: *Videtis, quia nihil proficimus, ecce* Ioh. 12, 19. *mundus totus post eum abiit.* Et ille: *Cum exaltatus,* inquit, Ioh. 12, 32. *fuero, omnia traham ad me.* Et gratias agens Deo patri, quod mitibus atque mansuetis revelaverit sacramenta adventus sui, quae nescierunt scribae et Pharisaei: *Confiteor,* Matth. 11, 25–27. inquit, *tibi pater, domine caeli et terrae, quia abscondisti haec a sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis. Ita pater, quoniam sic fuit placitum ante te. Omnia mihi tradita sunt a patre meo.* Ecce, cum exaltatus fuerit Christus, dicitur ad se omnia trahere, et sibi omnia a patre tradita esse. Sed ille, qui non est in hac universitate, hoc est in catholica ecclesia, scribit talia: *Nos,* inquit, *qui iustam partem Gregorii iam a Deo assumpti, sicut iustum est, defendimus, per hoc non homini, sed soli Deo placere contendimus.* Ergo, sicut dictum est ex auctoritate sanctorum patrum, heretici, dum defendere Deum nituntur, offendunt; quanto magis qui partem alicuius hominis defendunt! Unum itaque signum est electionis: soliditas caritatis. Unde ne vel miraculis quidem reproborum seducamur, quae non fiunt ex caritate, sed per electionem. *In hoc,* inquit Dominus, Ioh. 13, 35. *cognoscent omnes, quia mei estis discipuli, si dilectionem habueritis ad invicem.* Igitur ubi non est caritas, unde unitur ecclesia, ibi non est iustitia, et ubi non est iustitia, ibi nec virtus aliqua, quoniam omnes virtutum species continentur uno iustitiae nomine, cum et iustitia sit lex divina et vinculum societatis humanae.

15. *Intuendum etiam,* inquit, *quod omnes, qui Wigberto vel Henricho favent, aut temporalis commodi respectu vel*

a) *deest* 1.

Vide alteram p. 62

(XIV) *humanae gloriae faciunt hoc intuitu.* Sicut scribit Gelasius papa[1], *duo sunt, quibus principaliter mundus hic regitur, auctoritas sacrata pontificum et regalis potestas. Christus*[2] *enim, memor fragilitatis humanae, quod suorum saluti congrueret dispensatione magnifica temperavit, sic actionibus propriis dignitatibusque distinctis officia potestatis utriusque discrevit, suos volens medicinali humilitate salvari, non humana superbia intercipi, ut et christiani imperatores pro aeterna vita pontificibus indigerent et pontifices pro temporalium cursu rerum imperialibus dispositionibus uterentur, quatinus spiritalis actio a temporalibus distaret incursibus et Deo militans minime se negotiis saecularibus implicaret, et vicissim non ille rebus divinis praesidere videretur, qui esset negotiis saecularibus implicatus, ut et modestia utriusque ordinis curaretur, ne extolleretur utroque suffultus, et competens qualitatibus actionum specialiter professio aptaretur.* Hanc Dei dispensationem quisquis diligenter considerat iuxta divinam utriusque potestatis ordinationem, perspiciet sane, in hoc quoque per Hildebrantum et episcopos eius magnam operatam esse iniquitatem, qui, cum pro pontificali dignitate non deberent vel negotiis saecularibus sese implicare, usurpaverunt sibi ordinationem regiae dignitatis contra Dei ordinationem et contra usum atque disciplinam ecclesiae; et quia ipsi noluerunt Henrichum regem regnare, idcirco noluit etiam scriptor propositae epistolae regem eum appellare, sed miro modo eum inhonoravit, quem Deus per
1. Pet. 2, 17. apostolum suum Petrum honorificare praecipit, quoniam et honor regis iudicium diligit. Et quia nos instituti doctrina
Iud. 8. apostoli Iudae non praesumimus dominationem spernere vel maiestatem blasphemare, iudicamur extranei esse ab eccle-
Hebr. 12, 2. siastica communione, cum aspicientes in auctorem fidei et consummatorem Iesum, reddamus potestati a Deo nobis
Hebr. 12, 1. praelatae debiti honoris suffragium, 'magnam habentes impositam nubem testium, per quorum patientiam simul et doctrinam curramus ad propositi certaminis bravium'. Sanctus enim Gregorius in libro de pastorali cura proponit nobis exemplum Saulis atque David, quomodo boni etiam atque eminentes in ecclesia viri debeant malis quoque rectoribus subditi esse, iuxta quod David Saulem pertulit, quem videlicet infestissimum persecutorem suum cum posset occidère, noluit occidere[3]; insuper et viros suos, ne consurgerent in eum, sermonibus confregit, et quod vel oram chlamydis suae abscidisset, poenituit. Quod vero hic summus pontifex et virtutum artifex legitur proposuisse et docuisse, credas omnes sanctos patres pariter et fecisse et docuisse. *Boni,* inquit[4], *subditi, si quando pro infirmitate se abstinere vix possunt, ut extrema quaedam atque exteriora praepositorum mala, sed tamen humiliter loquantur, quasi oram chlamydis silenter incidunt, quia videlicet,*

1) Tractat. IV, Thiel I, p. 350. et 351. 2) Ibidem p. 568.
3) Cf. II, 1. 4) Gregorii Opera II, p. 39.

dum praelatae dignitati saltem innoxie et latenter derogant, quasi regis superpositi vestem foedant, sed tamen ad semet ipsos redeunt seque vehementissime reprehendunt. Unde et bene illic scriptum est, quia post haec David percussit cor suum, eo quod abscidisset oram chlamydis 1.Sam. 24,6.
Saul. Facta quippe praepositorum oris gladio ferienda non sunt, etiam cum recte reprehendenda iudicantur. Si quando vero contra eos vel in minimis lingua labitur, necesse est, ut per afflictionem poenitentiae cor prematur, quatinus ad semet ipsum redeat, et, cum praepositae potestati detraxerit, eius contra se iudicium, a quo sibi praelata est, perhorrescat. Nam cum in praepositos delinquimus, eius, inquit, *ordinationi, qui eos nobis praetulit, obviamus.* Unde etiam cum longe lateque excrevissent Simoniacae et Neophytorum hereses, idem Gregorius super hac re valde sollicitus non minaciter, sed suppliciter inde egit apud Francorum reges. *Paterno,* inquit[1], *vos salutantes affectu petimus, praecellentissimi filii, ut detestabile hoc malum Simoniacae heresis ac Neophytorum de regni vestri finibus studeatis prohiberi, et nulla apud vos excusatio, nulla contra animam vestram suggestio locum inveniat, quia facientis procul dubio culpam habet, qui quod potest corrigere negligit emendare.* Haec legimus sanctum Gregorium scripsisse et docuisse, et, ut multos lucrificaret, se servum omnium, praecipue autem regum atque imperatorum fecisse; ideoque videtur nobis hoc consequens non esse, ut constituerit, reges aliquos de regno suo deiciendos esse, sicut ei adscribit propositae scriptor epistolae. *Gregorius*[2], inquit, *huius nominis primus: 'Decernimus, reges a suis dignitatibus cadere et participatione corporis et sanguinis Domini carere, qui temerario ausu praesumpserint contra sedis apostolicae iussa venire'.* Certe qui eiusmodi est, iam iudicatus est, iuxta quod et Saul a Domino reprobatus est, et tamen postquam abiecerat eum Dominus, ne regnaret super Israel, legitur multos annos vixisse pariter et regnasse, ut scilicet electorum Dei patientia exerceretur aut probaretur sub crudelissimo rege, quem etiam ipse David, electus a Deo in regem, patientissime tulit et pro eo, quod esset christus Domini, timuit occidere, cum posset eum utpote persecutorem suum occidere, qui in hoc etiam poenituit, quod vel summitatem chlamydis eius abscindere praesumpserit. Saul vero 85 sacerdotes Domini una die occidit, et 1. Sam. 22, 18.
tamen eum, qui eiusmodi erat, patientia sanctorum sustinuit. Sed Henrichus rex, nihil horum faciens, sed episcopis liberam disponendarum ecclesiarum potestatem permittens, quia noluit in manus Hildebranti papae pro voluntate hostium suorum tradere regiam potestatem et honorem et regnum suum, ideo scribitur merito pro inobedientia sua damnatus esse, quasi per hoc voluerit ius sacerdotale sibi substernere.

1) Gregorii Opera IV, p. 82. 2) Adversarius fortasse in mente habebat verba Gregorii II, p. 1223.

Respondendum est etiam his, inquit, *qui spiritalibus saecularia, divinis humana praeferentes et ius sacerdotale laicis substernere volentes, conqueruntur, Henrichum a Gregorio sine exemplo damnatum. Sed ut querimoniae*, inquit, *huic silentium imponant, inclinent aures historiis, quam saepe praesules non solum apostolici, sed etiam provinciales in defensione iuris canonici regali sive imperatorio non pepercerunt nomini.* Ecce, cum quanto agit studio pertinaciae, ut moveat nos a soliditate fidei nostrae, quatinus introducti vel testimoniis scripturarum vel historiis rerum declinemus ad partem sui Gregorii papae, cum is certe utrisque abutatur, vertendo falsa interpretatione, non vera ratione. Sed nulli horum credimus mediante Deo, quales antichristos
1. Ioh. 2, 18. dixit Iohannes apostolus multos nunc esse in mundo, quia Paulus apostolus, per quem loquitur Christus, dicit et id
Gal, 1, 8. secundo repetit: *Licet nos aut angelus de caelo euangelizet vobis praeterquam quod euangelizavimus vobis, anathema sit.* Ex huius certe anathematis vinculo nemo liber existit, nisi quem nullus error involvit, ac perinde sicut sanctus Leo papa scribit[1]: *Si omnes sacerdotes et mundus assentiatur damnatis, damnatio consentientes involvit, non praevaricationem consensus absolvit.* Sub damnationis quidem sententia sunt, quotquot euangelio non obediunt, quotquot Dei ordinationi resistunt, quotquot in unitate ecclesiae non sunt, quoniam:
Cant. 6, 8. *Una est*, inquit Dominus, *columba mea, perfecta mea*, una est fides christiana, quae est catholica. Catholica autem veraciter est illa, quae ab omnium perfidorum atque ab eorum successoribus[a] consortibus sincera, pura, immaculata communione est divisa. Sed ille qui scribit et testificatur, se in parte sui Gregorii esse et partem ipsius defendere, ille, inquam, talis, cum sit extra catholicam, hoc est universalem, ecclesiam, scribit, apud nos, qui nolumus participes esse partium suarum, nihil valere nihilque nobis proficere sacramenta Christi et ecclesiae, quae sunt baptisma et chrisma atque corporis et sanguinis Domini mysteria, et ad augendum nobis terrorem introducit contra nos testimonium sancti Augustini, quod nos, qui credimus et confitemur sanctam ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, retorquemus e diverso in eos, qui amplectuntur esse in parte sui Gregorii. Augustinus[2] in sermone de blasphemia Spiritus sancti: *Si quemquam*, ait, *extra ecclesiam suorum poeniteat peccatorum et huius tanti peccati, quod*[b] *alienus est ab ecclesia Dei, cor impoenitens*

a) successorum consortio? b) quo *Aug.*

1) Locum hunc non inveni. 2) Augustini Opera V, p. 398.

habeat, quid ei prodest illa poenitentia, cum isto solo verbo[a] *dicat contra Spiritum sanctum, quod*[b] *extraneus est ab ecclesia, quae accepit hoc donum, ut in ea in Spiritu sancto fiat remissio peccatorum.* Et iterum[1]: *Cor impoenitens caveatur, nec aliter poenitentia prodesse credatur, nisi ut teneatur ecclesia, ubi remissio peccatorum datur et societas spiritus in pacis vinculo custoditur.* Haec scribit sanctus Augustinus de (xv) catholica ecclesia, ubi concordat membrorum unitas per caritatis et pacis studia. Unde: *In uno,* inquit[2], *estote, unum estote, unus estote,* et: *Vae illis, qui oderunt unitatem ecclesiae, praesumentes in hominibus partes facere.* Ergo, sicut idem Augustinus ait[3], *Faustinus parti praeerat, non ecclesiae;* iuxta quod et Hildebrant parti suae praeerat, non ecclesiae, qualem scilicet partem scribit quidam de participibus suis defendere coepisse. Sed Gelasius papa[4]: *Quae privilegio,* inquit, *universalis ecclesiae contraria probantur, nulla ratione subsistunt;* pars autem longe distat a toto, quod est universale, ideoque inferior potest quidem errori cuilibet involvere aliquem, non absolvere. Igitur, sive sit ille Gregorius, sive Hildebrant, vel alius quisquam, qui praeest parti, non ecclesiae, non potuit Henrichum regem damnare, qui certe hoc studet, hoc optat et maxime laborat, ut fiat unum corpus ecclesiae, quatinus perinde etiam possit fieri unum corpus rei publicae; fuerit sane errans, qualem describit Gelasius[5] papa non posse sine poena esse. *Sit igitur,* inquit, *erranti dicta poena fore perpetua, sit erranti dicta nunquam esse solvenda; qua si errans esse destiterit, poena, quae erranti est praefixa perpetua, non erranti, id est aliter*[c] *effecto quam cui praefixa est, non solum non potest esse perpetua, sed nec esse iam poena. Non est enim ipse, cui praefixa est; erranti enim praefixa est, non non*[d] *erranti. Quae enim,* inquit, *erranti praefixa perpetua est et perpetuo constringit errantem, non errantem non potest iam tenere.* Contra haec sanctorum patrum testimonia si quid adversarius noster respondere habeat, dicat, qui se iactat posse nobis per introductas rerum historias silentium imponere, qui tanto plus nos exercet sua locutione, quanto plus ille videtur errare; quod etiam unum esse beneficium divinae providentiae attestatur sanctus Augustinus[6], *ut qui foris sunt plurimum prosint fidelibus, non verum quod nesciunt docendo, sed ad verum quaerendum et ad verum aperiendum catholicos excitando, ne imperitiae nostrae tenebris delectati dormire magis velimus, quam lucem veritatis intueri. Sed ut huic,* inquit, *querimoniae silentium imponant, inclinent*

a) verbum *Aug.* b) quo *Aug.* c) alteri *Gelas.* d) *deest 1, sed iam Freh. addidit.*

1) L. c. p. 403. 404. 2) Augustini Opera III, 2, p. 387. 3) Ibid. p 340. 4) Epistula Gelasii de anathematis vinculo ap. Mansi, Concil. VIII, p. 88. 5) Thiel l. c. tom. I, tract. IV, p. 560. 561. 6) Augustinus, De vera religione c. 15; Opera I, p. 753.

aures[a] *historiis, quam saepe praesules non solum apostolici, sed et provinciales in defensionem iuris canonici regali sive imperatorio non pepercerunt nomini.* Et subiungit, quod Innocentius papa Arcadium imperatorem sub anathematis vinculo a fidelium consortio separaverit, quod quam verum sit, ex his quae in superiori libro[1] scripsimus vel de Arcadio vel de Innocentio quisque diligens facile pervidebit. Cum certe Innocentius papa observantissime custodierit cum omnibus sanctis patribus euan-
Matth. 22, 21. gelicam hanc regulam Domini, ut redderent ea quae sunt caesaris caesari, cum rite non possent aliter reddere Deo quae sunt Dei, ideoque iuxta quod supra dictum est[2] ex verbis Gelasii papae, ordinata est a Deo sicut sacrata pontificum auctoritas ita et regalis potestas, ut christiani imperatores pro aeterna vita indigerent pontificibus et pontifices pro temporalium cursu rerum imperialibus uterentur dispositionibus. Post haec scribit, quod Constantinus papa Philippum anathematizaverit, quod nec in Gestis Pontificalibus nec in historiis invenitur, ubi tantum legitur[3], quod Philippus[b] supradicto papae literas pravi dogmatis direxerit, quas ille cum apostolicae sedis concilio respuit. Philippus[b] quippe praeter id, quod contra Iustinianum imperatorem regnum adeptus est, hereticus esse probatus est; qualis iam iudicatus est, iuxta quod etiam Gelasius papa scribit: *Nostri*, inquiens[4], *maiores auctore cuiuslibet insaniae ac pariter errore damnato sufficere iudicarunt, ut quisquis*[c] *aliquando huius erroris communicator existeret, principali sententia damnationis eius esset obstrictus.* Post haec introducit historiam de rege Hyldericho, de quo satis dictum est in superiori libro[5], apud quem nec regia potestas nec imperialis auctoritas esse probatur, ideoque huius exempli controversia a nobis reprobatur. Sequitur autem, quod Adriano papa iubente Carolus Desyderium regem cum filio eius Adalgiso Italiae regno privaverit et solus Italiam cum Francia optinuerit. Certe Deus Romanorum praeparavit regnum, ut ibi et ecclesia et imperium haberet principatum; huic divinae ordinationi qui resistit, Deo resistit. Ergo Desyderius contra Romanam rem publicam simul et contra Romanam ecclesiam pugnavit, ideoque rex ipse Longobardorum per tyrannidem contra Deum surrexit. Huius rei gratia Adrianus papa vocavit Carolum in auxilium et defensionem ecclesiae pariter et rei publicae, cum pater quoque ipsius Pippinus rex iam accepisset patritiatum eiusdem Romanae rei publicae. Sed Carolus cum magna difficultate vel itineris vel belli Desyderium subegit et perpetuo exilio damna-

a) autem 1. b) Philippicus *L. pont.* c) quisque 1.

1) C. 9. 2) Lib. I, c. 3. 3) Liber pontif. c. 89, Muratori SS. III, p. 153. 4) Mansi l. c. VIII, p. 51. 5) C. 2. 3.

vit filiumque eius Adalgisum, in quem spes paternae tyrannidis inclinata videbatur, de Italia expulit, et Romanis atque Adriano Romanae ecclesiae rectori res suas restituit, quas hostilis incursio abstulerat, sicut liber de gestis ipsius Caroli indicat[1]. Post haec etiam sequitur et dicit, quod Lotharium Nicolaus papa ad obediendum canonicae legi coegerit, et invicta temeritate Adrianus damnaverit. Certe non damnavit Lotharium regem Adrianus, sed post primam et secundam correptionem pro crimine adulterii, quo publice regnum maculaverat, persistens adhuc in sordibus deliquit ipse iuxta sententiam apostoli proprio iudicio condemnatus, quoniam, cf. 1. Cor. 11, 29. cum de manu ipsius pontificis ad comprobationem innocentiae suae corpus et sanguinem Domini reus accipere non timuisset, iudicium sibi manducavit et bibit ideoque Roma egressus paulo post in civitate Placentia obiit[2]. Eo etiam modo Heriberdus rex, frater Sigiberdi regis Francorum, Dei iudicio percussus est, postquam a sancto Germano Parrhisiensis ecclesiae episcopo propter duas sorores, puellas scilicet derelictae reginae, quas pro legitimo coniugio acceperat in uxores, excommunicatus est[3]. Hae sunt historiae, per quas aestimat nos[a] induci posse, ut credamus, Henrichum iure a Gregorio damnatum esse et exhinc indignum eum esse regio nomine et regia potestate, cum non legeremus, quenquam de sanctis patribus sibi aliquid de regni negotiis usurpare. *Non est igitur*, inquit, *novum vel ecclesiasticae legi indebitum, reges apostolico obedire, non obedientes anathemati subiacere.* Certe obediens erat rex Henrichus apostolicae auctoritati, quando promiserat ad omnia quae iusta essent consensum praebere Romano pontifici, quando etiam deposito cultu regio et habitu supplicem per omnia ac poenitentem proiectis culpis sese Hildebrando optulit nec prius omni officio humilitatis impenso destitit, donec in gratiam cum papa rediit et ad comprobandum ecclesiasticae reconciliationis testimonium sacram communionem corporis et sanguinis Domini de manu eius accepit, mensam cum ipso papa adiit ac deinde dimissus est in pace, qualem scilicet pacem Iudas simulavit, non qualem Christus reliquit. Nam tunc aderat et legatio Saxonum, hostium scilicet regis et Gregorianae partis fautorum, et rescripsit eis quaerentibus interrumpere omnibus modis initum reconciliationis pactum: *Ne solliciti*, inquit, *sitis, quoniam culpabiliorem eum reddo vobis.* Regalia siquidem ornamenta interdixerat regi, ut[b],

a) *ita scripsi;* aestimamus 1. b) *ita scripsi;* et 1. (*cf. lib. I, c. 6*).

1) Einhardi Vita Caroli c. 6. 2) Cf. Regin. a. 869, SS. I, p. 581. 3) Cf. Gregor. Turon. l. IV, c. 26.

si postea uteretur iis absque licentia sui, iam esset iusta occasio damnandi pariter et deponendi eum, quando transgressus fuisset impositae legis suae mandatum. Tum vero electus fuerat et ordinatus in regem Rudolfus iuxta quod dictum est supra[1], et cum haec facta sint ex ipsius Hildebrandi sententia, proinde regi Henricho aut resumenda erant ea quae proprie regum sunt regalia ornamenta, aut certe amittenda erat regia potestas, quam acceperat ex ordinatione divina. 'Quod tibi non vis fieri[a], alii ne feceris', in quo
Matth. 7,12. scilicet mandato Domini pendet lex fraternae dilectionis. Nam Gelasius papa scribit[2]: *Postquam*, inquiens, *ad verum ventum est eundem regem atque pontificem, ultra sibi nec imperator pontificis nomen imposuit, nec pontifex regulae regiae*[b] *fastigium vendicavit.* Sic enim scribit ad Anastasium imperatorem hereticum et defensorem hereticorum, qui etsi talis fuerit, tamen nec ipse Gelasius nec aliorum quisquam sanctorum patrum vel partem clamydis suae abscindere praesumpsit, quoniam in his etiam qui eiusmodi sunt ordinationem Dei et potestatem quae a Deo est quisque sanctus honorificavit. *Quantum vero*, inquit[3], *ad ordinem publicae pertinet disciplinae cognoscentes, gloriose fili, imperium tibi superna dispositione collatum legibus tuis ipsi quoque parent religiosi antistites, ne vel in rebus mundanis exclusae videantur obviare sententiae.* Exclusa est quippe haec sententia, ut aliquis militans Deo saecularia procuret negotia. *Sic*[4] *enim discrevit Christus utriusque potestatis officia*, regum scilicet atque pontificum, *quatinus spiritalis actio a temporalibus distaret incursibus et Deo militans minime se negotiis implicaret saecularibus, ac vicissim non ille rebus divinis praesidere videretur, qui esset implicatus negotiis saecularibus. Fuerint haec*, inquit[5], *ante adventum Christi, ut quidam figuraliter adhuc tamen in carnalibus actionibus constituti pariter reges existerent pariter sacerdotes, quod sanctum Melchisedech fuisse*
Gen. 14, 18. *sacra prodit historia; quod in suis quoque diabolus imitatus, utpote qui semper quae divino cultui convenirent sibimet tyrannico spiritu vendicare contendit, ut pagani imperatores idem et maximi pontifices dicerentur; sed cum ad verum ventum est eundem regem atque pontificem, ultra sibi nec imperator pontificis nomen imposuit, nec pontifex regulae regiae*[b] *fastigium vendicavit, quamvis membra ipsius, id est veri regis*[c] *atque pontificis, secundum participationem naturae magnificae*[d] *utrumque in*
cf. 1. Petr. 2, 9. *sacra generositate sumpsisse*[e] *dicantur, ut simul regale genus et sacerdotale subsistant.* Haec quidem scribit Gelasius, sed Hildebrant et episcopi eius vendicaverunt sibi absque dubio fastigium

a) fieri *deest* 1; *sed iam Freherus addidit.* b) *Thiel secundum optimos codices pro* regulae regiae *vocem* regale *recepit.* c) regis est atque pontificis 1; *emendavit Freher.* d) magnifice 1. e) summisse 1.

1) Cf. lib. I, c. 6, ubi hae omnes res iisdem fere verbis traduntur. 2) Thiel l. c. I, p. 567. 3) Ibidem I, p. 351. 4) Ibidem I, p. 568. 5) Ibidem I, p. 567. 568.

regiae regulae, immo usurpaverunt sibi officia potestatis utriusque, quoniam apud illos plane est regnum aut ubi ipsi volunt, perversiores inde effecti prae nimia ambitus usurpatione, ut ad neutrum horum sive ad sacerdotium sive ad regnum possint idonei existere, cum unum ex his pro sui magnitudine diligenter quis non possit implere. Veruntamen christianus non est, catholicus non est, quisquis euangelio contradicit, quisquis doctrinam apostolicam spernit. *Reddite,* Matth. 22, 21.
inquit, *quae sunt caesaris caesari, et quae sunt Dei Deo.* 2. Tim. 2, 4.
Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus. Deum 1. Petri 2, 17.
timete, regem honorificate, et: *Subiecti,* inquit, *estote omni* 1. Petri 2, 13. 14.
creaturae propter Deum, sive regi quasi praecellenti, sive ducibus tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, ad laudem vero bonorum. Igitur cum utraque dignitas, regalis scilicet atque pontificalis, sic ordinata sit a Deo, quatinus spiritalis actio a temporalibus distet incursibus et Deo militans minime se negotiis implicet saecularibus, et cum non possint omnes res tutae esse, nisi quae ad divinam confessionem pertinent et regia et sacerdotalis defendit auctoritas, attendite, obsecro, et videte, quomodo Hildebrant et episcopi eius inter alias innumerabiles, quae inde emerserunt, hereses quaesierint, resistentes miro modo Dei ordinationi, haec duo principalia, quibus regitur mundus, extirpare et ad nihilum ducere; cupientes, etiam alios omnes episcopos tales esse, sicut sunt ipsi, qui vere non sunt episcopi, et reges eiusmodi habere, quibus ipsi regia licentia possint imperare. Ecce enim Herimannus rex, successor Rudolfi regis ipsorum, talis certe fuit et talis extitit, ut de eo vere secundum literam interpretari possimus, quod in Daniele Dan. 11, 20.
legimus, quia: *Stabit in loco eius despectus et non tribuetur ei honor regius.*

16. Nam ut praetermittamus, quot modis ab episcopis vel a principibus Saxoniae contemptui est habitus, qui omnes in variis voluntatibus volebant semper regnare, iuxta quod per prophetam dicit Dominus, eiusmodi principes simul reges esse. *Ipsi* enim, inquit, *regnaverunt et non ex me, principes* Osee 8, 4.
extiterunt, et non cognovi; ut haec, inquam, praetereamus, ecce nos aliquando eundem Herimannum vidimus in castris Saxonum non regis sive principis loco militare, quem ne ad colloquia quidem principum perspeximus venire; et cum suppliciter eum interpellaremus[a] pro imminentis periculi necessitate, quo iam iamque minabatur nobis vastitas atque contritio ecclesiae nostrae, respondit, se non posse vel sibi vel nobis prodesse. Primi vero de principibus erant in eis-

a) interpellaremur 1; *Freherus emendavit.*

dem castris Egberdus marchio et filii duo Ottonis Bavariae quondam ducis, quales dicit Dominus per Hesaiam prophe-
Es. 3, 4. tam praevalere propter peccata populorum: *Dabo,* inquiens, *pueros principes eorum.* Ceterum curia sive palatium erat apud Hartvigum dictum Magadaburgensis ecclesiae episcopum, sive apud Burcardum Halberstatensem episcopum, ut, dum episcopi transferunt studium atque disciplinam ecclesiae ad curiam, quae dicitur a cruore, praedicantes, bonum et iustum esse praelia et seditiones fieri pro sua parte, non
1086. vereantur laici et ipsi crudelia agere. Nam, iuncto Saxonum et Thuringorum atque Suevorum agmine, pugnatum est tunc in orientali Francia contra imperatorem Henrichum quinta iam vice[1]; de qua scilicet pugna in sequentibus dicere decrevimus, quando de Alberone Wirtziburgensis ecclesiae episcopo quae ad ipsum quoque pertinent enarrabimus, cuius praecipue causa tunc effusus est sanguis multorum in circuitu illius civitatis, qui scilicet sanguis occisorum clamat
cf. Gen. 4, 10. quodammodo ad Dominum pro vindicta tanti sceleris.
1078. Superiore etiam tempore temptaverat idem Adalbero expugnare episcopatum suum, quem sub rege suo Rudolfo recipere cupiebat contra regem Henrichum, ideoque[2] secundum iam praelium atrox nimis et crudele pugnaverunt Saxones contra eundem regem Henrichum in orientali Francia[3], anno scilicet 1078. ab incarnatione Domini, 7. mensis Augusti, ubi Rudolfus rex fugatus est et Sigefridus Moguntinae ecclesiae archiepiscopus in fuga captus et vix de suspendio liberatus atque dimissus est. Wezelinus quoque Parthenopolitanae, hoc est Magadaburgensis, ecclesiae archiepiscopus in fuga occisus est, et Werinherus Merseburgensis ecclesiae episcopus mortem vix evadens nudus omnino dimissus est, et Adalberdus Wormaciensis ecclesiae episcopus captus est et regi Henricho oblatus, simul et Herimannus Magni ducis patruus, unus scilicet de principibus, in quibus non est salus[4]. Igitur: *Pactum meum,* dicit Dominus,

1) Apud Pleichfeld a. 1086; cf. lib. I, c. 3, ubi dicitur, Henricum sex proeliis cum hostibus conflixisse. Cf. lib. II, c. 28. 2) Haec non est vera causa proelii, sed illa, quam et Bertholdus et Bruno afferunt. Namque (Bertholdus, SS. V, 312) duces praedicti (scil. Bertholdus et Welfo) cum Alemannica militia regi Rudolfo de Saxonia egredienti occurrere deliberabant. Sed hoc omnino rex Henricus cum maximo exercitu interveniens, ne fieri posset, impediebat. Eandem causam affert Bruno (SS. V, p. 367. 368). 3) Apud Mellrichstadt a. 1078. 4) Hos omnes episcopos, quos commemorat Waltramus, fugisse, ne Bruno (l. c.) quidem negat. Sed omnes alii scriptores praeter Waltramum de hac re inter se consentiunt, Henricum illo proelio victum esse. E verbis Waltrami nihil aliud colligi potest, nisi Henricum claram victoriam ab hostibus reportasse. Itaque quae Henrico bene processerunt commemorat Waltramus, quae gravia acciderunt silentio praeterit.

fuit cum Levi vitae et pacis; sed *vae prophetis, qui prophe-* Mal. 2, 5.
tabant de cordibus suis, ut interficerent animas, quae non[a] Ezech. 13, 3. 17. 19.
moriuntur, et vivificarent animas, quae non vivunt, mentientes populo meo credenti mandatis; propter quod, ait Dominus, o sacerdotes, *et ego dedi vos contemptibiles et* Malach. 2, 9.
humiles omnibus populis. Tertium deinde praelium factum 1080.
est in Thuringia 1080. anno ab incarnatione Domini, 6. Idus Februarii[1]; quod scilicet praelium alterutris regibus parum prospere cessit, quoniam unus victoria, alter Saxonia caruit[2]; sed eodem anno reversus est Henrichus expugnaturus Saxonum duritiam et quartam iam contra eos instituit pugnam, quae facta est 4. Idus Octobris[3], quando et Ruodolfus rex ibi occisus est quarto anno suae ordinationis. Sic ille provectae aetatis vir amisit vitam cum regno Saxoniae, cuius praecipue opera ante aliquot annos victi sunt Saxones, cum primum coepissent contra regem Henrichum rebellare, licet maiorem exercitus iacturam acceperint victores quam victi;
quod scilicet primum regis Henrichi praelium contra Saxo- 1075.
nes gestum est in Thuringia[4] anno 1075. ab incarnatione Domini, 7. Idus Iunii. Tum quidem erat Ruodolfus dux Suevorum, cui etiam dederat Hagna imperatrix cum regno Burgundiae filiam suam in coniugium, ut regi Henricho, filio suo, esset tanto fidelior, quanto affinitate simul et beneficiis coniunctior. Sed qui prius fuerat defensor imperii atque hostis Saxonum, postea factus est invasor imperii atque rex Saxonum, ut praevalerent praelia et seditiones eorum.

17. Peremptio siquidem Ruodolfo rege Saxonum, paravit Henrichus rex secundam profectionem in Italiam, si quo
pacto posset flectere ad misericordiam Hildebrandum papam, 1081.
ut pacem aliquando diligens misereretur vel ecclesiae vel rei publicae, quae iam dudum fuerant in magna defectione pro imminente bellorum tempestate. Tunc quidem gesta sunt, quae superius[5] dicta sunt vel de rebellione ac fuga Hildebrandi papae vel de consecratione Wigberdi in ponti-
ficem sedis apostolicae vel de ordinatione Henrichi regis, 1084.
quando factus est imperator atque augustus iuxta dispositionem Romanae dignitatis. Ex illo tempore nunc est annus

a) *deest* 1.

1) Apud Flarchheim a. 1080. Omnes alii scriptores illius aetatis alio die ac Waltramus vult proelium commissum esse dicunt; cf. Brun., Berth., Ekkeh., A. Erphesf. 2) Post proelium multi principes Saxoniae a Rudolfo desciverunt. 3) Apud Hohenmölsen a. 1080. Cf. Brunonem (SS. V, 381): *Factum est autem hoc proelium quartum anno ab incarnatione Domini* 1080, *Idibus Octobris feria* 5. Cf. Grandidier, 'Histoire d'Alsace. Preuves' II, p. 181. et Bernoldum (SS. V, p. 436): *et postea uno die superstes, omnibus suis rite ordinatis, ad Dominum migrasse non dubitatur Idibus Octobris.* 4) Apud Hohenburg. 5) C. 7. 8 in.

octavus[1], et ne adhuc quidem cessant participes Hildebranti
studere modis omnibus, ut non habeat Romana ecclesia
Clementem papam neque res publica catholicum imperato-
rem, nisi Herimanno regi despectissimo succedat alius rex
despectior illo, et nisi succedat etiam catholico papae Cle-
menti aliquis hereticus, sicut fuisse monstratur ille Cassi-
niensis abbas Sergius[2], qui post discessionem imperatoris ex
Italia subintroductus est, et per studia partium Hildebranti
ordinatus, cuius scilicet honoris rapinam non diu impunitus
tenuit, quoniam in ipso ordinationis suae ingressu dysen-
1087, Mai. 9. teriae morbo solutus deficere coepit, ac paulo post pericu-
Sept. 16. losa morte interiit, ex quo scilicet divino iudicio manifestum
est, qualis etiam ipse fuerit, qui adhuc procul dubio sub-
introductus est, ut incendia Hildebranti iam defuncti resusci-
taret et hereses atque scismata illius ex tanti pontificatus
auctoritate confirmaret[3]. Saepe quidem satanas expetivit
Luc. 22, 31. 32. Petrum, ut cribraret sicut triticum. *Sed ego,* dixit Iesus,
rogavi pro te, ut non deficiat fides tua, Petre. Petrus quippe
ministerio est ecclesiae super petram, qui Christus est, fun-
Matth. 16, 18. datae, et iccirco 'portae inferi non praevalebunt adversus
eam', quoniam ipse Christus super semet ipsum aedificavit
eam, atque ideo 'nemo potest aliud fundamentum ponere'
praeterquam quod positum esse dicit sapiens ille architectus
1. Cor. 3, 11. Paulus apostolus, 'qui est Christus Iesus', cum ecclesia huius
capitis sit corpus, ex cuius unitatis societate quisquis dis-
cesserit, hunc alienum, profanum et hostem esse consonans
iudicium sanctorum patrum diffinit. Ecce quidam episcopi
secesserunt in partem Hildebranti, habentes eam pluris pretii
quam universitatem catholicae ecclesiae Dei. Ex quo factum
est, seminante inimico homine in agro dominico multorum
scandalorum zizania, ut in episcopiis eorum fierent non iam
baptisteria, sed homicidia, non sacri chrismatis consecratio,
sed humani sanguinis effusio, non alia quaelibet Christi et
ecclesiae sacramenta, quae solent fieri per episcopos Dei,
sed execramenta, quae solent fieri per ministros diaboli,
qui, sicut sanctus Cyprianus[4] episcopus scribit, *videns idola
derelicta et per nimium credentium populum sedes suas ac templa deserta,
excogitavit novam fraudem, ut sub ipso christiani nominis titulo fallat
incautos, heresesque invenit et scismata, quibus subverteret fidem, cor-
rumperet veritatem, scinderet unitatem.* Unde et supradicti sacer-
dotes Hildebranti, aestimantes suo more, ecclesiam Dei aut
immitem esse aut non posse ea quae ligata sunt absolvere,
discesserunt ab universali ecclesia et reliquerunt proprias

1) A. 1092. 2) Immo Desiderius. 3) Re vera Desiderius non tanto studio aut ardore partes Hildebranti sequebatur. Cf. Jaffé, Epist. coll. 29. 30; et Amatum IV, c. 52. Cf. Hirsch, 'Forschungen z. Deutsch. Gesch.' VII, p. 91 sqq. 4) Cypriani Opera p. 211.

quoque ecclesias absque pastorali cura, ne ex occasione suae in ecclesia perseverantiae contingeret, se videre vel alloqui imperatorem Henrichum, quem iam audissent perpetuo a suo papa Hildebranto esse damnatum, quasi tam sacrosancti anathematis vinculum ecclesia Dei deinceps non posset solvere, cum quilibet, etiam si iuste fuerit damnatus et resipiscens postea correxerit errorem suum, consequenter possit absolvi, talem a Deo acceptam potestatem ecclesia habente. *Est*[1] *quidem peccatum ad mortem, non dico ut oretur pro eo,* ait cf. 1. Ioh. 5, 16.
Iohannes apostolus, *et est peccatum non ad mortem, dico ut oretur pro eo.* Est peccatum ad mortem in eodem peccato manentibus, estpeccatum non ad mortem ab eodem peccato recedentibus. Sed attestante Gelasio[2] papa: *Nullum est peccatum, pro quo aut non oret ecclesia remittendum, aut quod, data sibi divinitus potestate, desistentibus ab eodem non possit absolvere vel poenitentibus relaxare,* Matth.
cui dicitur: 'Quaecunque dimiseritis super terram, dimissa erunt et 18, 18.
in caelis, et quaecunque solveritis super terram, soluta erunt et in caelis'. Igitur ad remittenda peccata accipit ecclesia Spiritum sanctum, quo ipsa congregatur in unum; atque ideo, sicut ait Augustinus[3], *ne sit irremissibilis spiritus blasphemia, cor impoenitens caveatur, nec aliter prodesse poenitentia credatur, nisi ut teneatur ecclesia, ubi peccatorum remissio datur et societas spiritus in pacis vinculo custoditur.* Et supra idem Augustinus[4] in sermone de blasphemia Spiritus sancti: *Quisquis igitur,* inquit, *reus fuerit impoenitentiae contra spiritum, in quo unitas et societas communionis congregatur ecclesiae, nunquam illi remittetur, quia hoc sibi clausit, ubi remittitur et merito damnabitur cum spiritu, qui in se ipso*[a] *divisus est, divisus et ipse contra Spiritum sanctum, qui in se ipso*[a] *divisus non est.*

18. Hac de causa et Clemens papa, cui more apostolico praeter illa quae extrinsecus sunt instantia cottidiana est sollicitudo omnium ecclesiarum, decrevit desertis ecclesiis pastores constituere, si ipsi desertores episcopi vel admoniti nollent redire ad societatem unitatis ecclesiae. De seditiosorum quoque episcoporum causa et damnatione praecepit Germaniae episcopis in generali synodo[5] agere, qui 1085.
'proprio', ut ait apostolus, 'iudicio condemnati essent', utpote Rom. 2, 1.

a) ipsum *Aug.*

1) Etiam Iohannis verba suo more auctor mutavit. 2) Gelasii epist. de anathematis vinculo; Mansi VIII, p. 90. 3) Augustini Opera V, p. 403. 404. 4) Ibidem p. 401. 5) Haec synodus primis diebus Maii a. 1085. Moguntiaci acta est. Cuius decreta quod proximis deinceps annis non satis severe observata sint, et quod poenae contra adversarios Henrici constitutae non sumptae sint de illis, multis locis huius libri Waltramus queritur.

exercentes praelia et seditiones et dominationem spernentes, maiestatem autem blasphemantes; qui extulissent se super altitudinem regiae potestatis et restitissent ordinationi divinae dispositionis, transferentes regna et negligentes sacerdotia; qui etiam pessimo suo exemplo, quo essent periuri, docuissent obedientes sibi infideles esse atque fallaces; qui etiam, utpote transgressores divinarum humanarumque legum, instituissent suos quoque sectatores divinis humanisque legibus esse inobedientes; qui etiam, utpote violatores ecclesiasticorum privilegiorum, permisissent fautores partium suarum rapere et diripere bona et res ecclesiarum, ut eiusmodi homines essent sibi promptiores ad omne nefas audendum, quibus ex consuetudine iam quasi in naturam versa est dulcedo coniurationum, rapinarum atque homicidiorum; quales scilicet episcopi non essent pastores ecclesiarum, sed ductores bellorum, non custodes dominicarum ovium, sed ut graves lupi persecutores earum, interfectores animarum pariter et corporum, cum ipsi ad tuendas partes suas diu multumque usi fuissent manibus impiorum ad occisionem multorum homi-
(XIX) num. Sed cum tales certe fuerint episcopi Saxoniae et defensores Hildebranti, sui scilicet papae, praesumebant tamen frequentibus conciliis se suosque sectatores iustificare et Henrichum regem, quem ipsi potissimum de regno Saxoniae expulerant, damnare eiusdemque damnationis notam imponere episcopis atque principibus et omnibus qui communicarent ei et qui subiecti essent ei. Ideoque tandem aliquando constitutum est, consentientibus utrinque episcopis, ut causa longae concertationis, quae non possit confici gladiis, terminaretur libris, laetantibus admodum laicis, quorum sanguis effusus est tot praeliis, quod ad hoc perventum sit, ut per ipsos auctores belli contra regem Henrichum decerni debeat, quod ibi iustitia sit, unde victoria fuerit, cum tale iudicium veritatis, quod facillime ex libris agnoscitur, non possit vel falli vel fallere. Fit conventus in loco qui
1085. dicitur Gerstungun 13. Kal. Februarii, anno scilicet 1085. ab incarnatione Domini[1]. Tum primo Chuonradus Traiectensis ecclesiae episcopus: 'Ecce', inquit, 'venimus, ut probemus ex testimonio sanctorum canonum, non damnatum esse vel excommunicatum regem nostrum Henrichum, cui, si non poterunt prodesse apud vos ea quae legitime ordinata sunt a Deo circa honorem regium, saltem hoc concedite, ut eo utatur iure, quo ex regulis ecclesiasticis concessum est uti vel infimae in ecclesia personae'. Et dixit ad Wezelinum Moguntinae ecclesiae episcopum, ut surgeret

1) Ann. Yburgenses tradunt, duos conventus in villa Gerstungun actos esse, alterum a. 1084, alterum a. 1085 (cf. SS. XVI, p. 438).

et legeret capitulum quoddam[a] ex decretis Romanorum pon- 1085.
tificum. At ille surrexit et legit, quomodo rebus suis aliquis expoliatus aut a sede propria vi aut terrore pulsus non potest accusari, vocari, iudicari aut damnari, antequam omnia sibi ablata ex integro restituantur et cum omni privilegio suo ius proprium reformetur, et ipse pacifice diu suis fruatur honoribus, propriae sedi regulariter restitutus. Quod et Nicaenum constituit concilium, ut nemo pontificum praesumat, aliquem suis expoliatum rebus excommunicare aut iudicare. Ad haec cum obmutuisset Gebehardus Saltzburgensis ecclesiae archiepiscopus, qui causam adversae partis erat acturus, utpote apud suos maxime vel ipsa senectute sua vel scientia scripturarum sive eloquentia reverendus, tum quidem intulit Werinherus Merseburgensis ecclesiae episcopus, ubi in canonibus scriptum esset aliquid eiusmodi de mulieribus?[1] Et Wezelinus archiepiscopus porrigens eis librum: 'Ecce', inquit, 'ipsi legite consequens huius rei testimonium, quomodo huic quoque sexui oporteat iustum iudicium fieri, et quomodo ne mulier quidem debeat obiectis respondere, donec permittatur ei, rem familiarem libere diutius ordinare'[2]. Tum omnes adversae partis episcopi ita sunt confusi et ita devicti, ut non haberent, quid ad haec respondere possent, manente apud ecclesiam Dei victoria, quoniam
obstructum est os loquentium iniqua. Sed hinc resonabant cf. Ps. 62, 12.
laudes Deo, illinc autem erat murmur multus in turba de
sermone illo. 'Quidam enim dicebant, quia: Bonus est, alii Ioh. 7, 12.
autem dicebant: Non, sed seducit turbas'. Unde facta dissensione inter ipsos etiam principes adversae partis, occisus est ibi Thiederichus comes, habens in coniugio sororem Egberthi marchionis; quem cum alter Thiederichus, suus scilicet cognatus, coepisset defendere, occisus est et ipse. Et certe, nisi fuga eripuisset Udonem Hildinisheimensis ecclesiae episcopum et fratrem eius Chuonradum comitem, ipsi pariter occubuissent per manus operantium iniquitatem, qui ambo multa post haec passi sunt adversa per provinciales patriae suae, scilicet Saxoniae, quia noluerunt reverti ad partes factionis suae[3]. Ad extremum vero occisus est

a) quidem 1; *emendavit Goldast.*

1) Haec quaestio a Waltramo post eventum ficta videtur esse. Magis probandum est, quod Ann. Magdeb. habent: *Capitolum hoc nec universaliter verum* (cf. SS. XVI, p. 176). 2) Cf. Decret. Pseudoisidor. ed. Hinschius p. 18. 3) Waltramus solus ex omnibus scriptoribus illorum temporum res in illo conventu gestas ad sententiam imperatoris narrat, eiusque verbis maxima fides habenda est propterea, quod ipse conventui interfuisse videtur, et quod eius unius verba non pugnant cum rebus

1085. Chuonradus comes in publico praelio, dum ageret ibi strenuissimi militis officium pro imperatore Henricho. At frater eius Udo episcopus captus et vinculatus ab Egberdo marchione sustinuit multos et diuturnos cruciatus sub tyrannica illius crudelitate, donec promisisset, Hildinisheim civitatem episcopatus sui, quam per multos dies idem marchio oppugnaverat, se traditurum esse; quod tamen non fecit, licet ille tyrannus uni de datis obsidibus caput amputari praeceperit.

(XX) 19. Celebrato, sicut dictum est, conventu episcoporum atque principum, citius abierunt catholici a concilio malignantium, ne forte inciderent in manus inimicorum suorum; quibus enim parcerent, qui de suorum caede quidem sociorum sese non abstinuissent? Sed his ita gestis, deinde indicta est synodus apud Moguntiam secunda hebdomada[1] post pascha secundum constitutionem sedis apostolicae, ubi convenerunt cum imperatore legati ipsius sacrosanctae sedis apostolicae, Petrus scilicet episcopus Portuensis ecclesiae et duo cardinales Romanae ecclesiae. Aderat etiam omnium episcoporum consensus sive de Italia[2] sive de Gallia, in quorum alternis cordibus vivit spiritalis amor et gratia, de qualibus scribit sanctus Cyprianus episcopus[3]: *Unitatem*, inquiens, *tenere firmiter et vindicare debemus maxime nos episcopi, qui in ecclesia praesidemus, ut episcopatum quoque unum atque indivisum probemus.* Praesidebant quoque huic synodo Wezelinus Moguntinae ecclesiae archiepiscopus et Eilberdus Trevirensis archiepiscopus atque Sigevinus Coloniensis archiepiscopus. Liemarus autem Premensis archiepiscopus, quia non poterat adesse, miserat illuc legatos suos, sua vice promittens, se ad omnia consensurum, quae pertineant ad fidem catholicam et ad pacem atque unitatem ecclesiae. Reliqui vero episcopi qui illic tum fuerunt hi sunt, quorum nomina subscripta

quae conventum sequebantur. Nam eos qui ab imperatore stabant non tam cladem accepisse quam victoriam in illo conventu reportasse, apparet vel inde, quod nec Udo eiusque frater nec uterque Thiedericus ad partes factionis suae reverti voluerunt. Praeter Waltramum de hac re cf. Ann. Magdeb. (SS. XVI, p. 176. 177), Ann. Sax. (SS. VI, p. 721. 722), Ekkeh. Chr. (SS. VI, p. 206). Cf. Hefele, 'Conciliengesch.' V, p. 160. et 'Rundschreiben des päpstlichen Legaten Otto v. Ostia Febr. 1085' apud Giesebrecht, 'Gesch. der deutsch. Kaiserzeit' III, p. 1234.
1) Cf. de hac synodo Ekkeh. Chr. (SS. VI, p. 205), Bernoldi Chr. (SS. V, p. 443), Sigebert. (SS. VI, p. 365). 2) Cf. Ekkeh. l. c.: *Synodus Mogontiae habetur, cui interfuit imperator, ubi praesentibus legatis Romanorum omnes episcopi rebelles imperatori deponendi iudicantur, ceteri vero anathemate, ut videbatur, condempnantur. Ibi etiam communi consensu atque consilio constituta est pax Dei.* Eius pacis (LL. II, p. 55) Waltramus nusquam mentionem facit. 3) Cypriani Opera p. 213.

sunt: Thiederichus Viridunensis[a] ecclesiae episcopus, Hen- 1085.
richus episcopus Leodiae, Chuonradus episcopus Traiectensis ecclesiae, Udalricus Eihstatensis[b] ecclesiae episcopus, Meginwardus Frisingensis ecclesiae episcopus, Otto episcopus Ratisponae, Ruobberdus episcopus Babenbergensis[c] ecclesiae, Huozmannus[d] Spirensis ecclesiae episcopus, Otto Constantiensis ecclesiae episcopus, Burcardus episcopus de Losanna, Sigefridus episcopus ex Augusta, Gebehardus episcopus Behemensis de Praga, Udo Hildinisheimensis ecclesiae episcopus, Henrichus Paderbrunnensis[e] episcopus, Erph episcopus Monasterii, Folcmar Mindensis ecclesiae episcopus; Bibo Tullensis ecclesiae episcopus, quia per se ipsum adesse non potuit, per legatos suos, qui vice sua intererant, huic synodo consensit et subscripsit; Burcardus quoque Basiliensis ecclesiae episcopus et Otto Strazburgensis ecclesiae episcopus per legatos suos consenserunt et subscripserunt, qui propter hostes ecclesiis suis crudeliter nimis imminentes domum dimissi sunt. Et multi simul presbyteri atque diacones interfuerant huic synodo congregatae[f] in civitate Moguntia, ubi et omnium, sicut dictum est, episcoporum aderat consensus, sive de Italia sive Gallia, immo de omni catholica ecclesia, in quorum alternis cordibus vivit spiritalis amor et gratia, ut, sicut unitatem tenere firmiter et vindicare debent maxime episcopi, qui in ecclesia praesident, ita episcopatum quoque unum atque indivisum probent. Multae siquidem ecclesiae faciunt unam catholicam ecclesiam, et licet plures facti sint sacerdotes, unus tamen est episcopatus propter unam eandemque ecclesiam catholicam. Quam scilicet unitatem qui non tenet, alienus est, profanus est et hostis est, sicut ex communi sanctorum patrum iudicio diffinitum est. Sed aliqui episcoporum exierunt ab illorum communione, quorum conventus est sive consensus ibi fuerat pro recuperanda pace vel ecclesiae vel rei publicae, qui etiam ex multo tempore noluerunt usque adhuc communicare sedi apostolicae, sine cuius auctoritate nec ipsi quidem possunt alicuius episcopalis officii ministerium habere; ideoque ipsorum hereses et scismata ab omnibus catholicis reprobata sunt atque damnata cum ipsis auctoribus pariter et consortibus externae communionis atque perfidiae. Hi autem sunt, qui aut fugiendo episcopatus suos dimiserunt, aut eos per bella maxima sibi vindicando usurpaverunt, ne communicarent iis qui communicant catholico imperatori vel sedi apostolicae: Gebehardus Saltzburgensis ecclesiae archiepiscopus, Hartvigus Magadaburgensis ecclesiae archiepiscopus, Adalbero Wirtzi-

a) Viridumensis 1. b) Einstat. 1. c) Babenburg. 1. d) Huorm. 1. e) Pod. 1. f) congregata 1; *Schard. emendavit.*

burgensis ecclesiae episcopus, Altman Pataviensis ecclesiae episcopus, Adalberdus Wormaciensis ecclesiae episcopus, Burcardus Halberstatensis ecclesiae episcopus, Werinherus Merseburgensis ecclesiae episcopus, Guntherus Citicensis ecclesiae episcopus, Benno Misniensis[a] ecclesiae episcopus, Hartwigus[b] Wirdunensis ecclesiae episcopus, Herimannus Metensis ecclesiae episcopus, Reginhardus alter Mindensis ecclesiae episcopus, per studia partium subintroductus, Wigolt alter Augustae episcopus, per studia partium subintroductus, Gebehardus alter Constantiensis ecclesiae episcopus, per studia partium subintroductus, Henrichus alter Paderbrunnensis[c] episcopus, per studia partium subintroductus, sed ne adhuc quidem initiatus.

(XXI) 20. Isti 15 praeferentes nomen sacerdotii saepe antea ammoniti, nunc autem regulariter vocati, quia noluerunt ad pacem Christi et ecclesiae reverti, ex auctoritate sedis apostolicae sunt deiecti atque damnati[1]; quod, sicut scribit Gelasius[2] papa, *non solum praesuli apostolico facere licet, sed cuicunque pontifici licet, quemlibet locum hereseos secundum regulam ante damnatae a catholica communione discernere.* Magna quidem heresis est, Dei resistere ordinationi, cuius solius est potestas dandi imperii, *qui dat felicitatem in regno caelorum solis piis, regnum vero terrenum et piis et impiis, sicut ei placet, cui nihil iniuste placet. Qui enim,* inquit Augustinus[3], *regnum dedit Mario, ipse et Caio Caesari, qui Augusto, ipse et Neroni, qui Vespasianis vel patri vel filio, suavissimis imperatoribus, ipse et Domitiano crudelissimo, et ne per singulos ire necesse sit, qui Constantino christiano, ipse apostatae Iuliano.* Magna, inquam, heresis est, Dei ordinationi resistere, quod constat suprascriptos 15 pseudoepiscopos fecisse, dum destruere nitebantur regnum Henrichi regis a Deo sibi collatum, resistendo ei atque repugnando usque ad effusionem sanguinis multorum hominum. Ex hac crudelissima heresi multae hereses et scismata emerserunt, ut nec divinae nec humanae leges quicquam nunc valeant apud illos vel contra illos, qui inique agunt, qui, dum nusquam non errasse monstrantur, sacrosancti esse apud suos describuntur, apud quos nihil sancti vel sacri inviolatum tenetur. Praevaluit etiam apud

a) Misinensis 1. b) Hartvingus 1. c) Pod. 1.

1) Qui episcopi in locos damnatorum iussu imperatoris successerint, Waltramus non commemorat. Sed secundum Gesta abb. Trudon. (SS. X, p. 240) Gualo quidam Herimanno Mettensi successit, in locum Werinheri Merseb. venit Eppo (Chr. epp. Merseb., SS. X, p. 184), in locum Altmanni Patav. venit Herimannus, frater ducis Liutoldi (V. Altmanni c. 15, SS. XII, p. 234). Nomina aliorum in Ann. Wirzeb. et in V. Gebehardi succ. c. 8. invenimus. 2) Mansi VIII, p. 17. 3) Cf. Augustini Opera VII, p. 138.

eos qui eiusmodi sunt periurium atque perfidia, ut, hereticorum simul catholicorumque confessione permista, cuncta verae et syncerae religionis sint turbata, catholicaque et apostolica puritas confusa. Periuri quippe patricidis et matricidis caeterisque, qui non possidebunt regnum Dei, ab apostolo comparantur, quam scilicet sententiam nullus homi- 1.Tim.1,10. num posse solvere probatur, ideoque maiori damnationis sententia episcopi involvuntur, qua periuri esse declarentur[a], qui praecipue ex mandato Domini per euangelium simul et ex constituto canonum iurare prohibentur. Iuraverant quippe Henricho regi omnes suprascripti episcopi absque his qui ex occasione belli Saxonici furtive sunt introducti; quorum perfidiam et hereses atque scismata si quis diligenter attendit et discutit per singula, perspiciet sane, nunquam ab initio nascentis ecclesiae tot et tanta sicut nunc sunt fuisse scandalorum genera, quorum cum supra dixerimus aliqua, plura adhuc dicemus, quae per singulos illos pseudoepiscopos in ecclesia sint gesta, cum ea quae gesserint in re publica sint omnibus manifesta. Sicut enim per unum scribentem eorum omnium vulgata transgressio est, qui in eandem scismatis atque perfidiae reciderant actionem amplectendo magis atque defendendo sui Gregorii partem quam catholicae ecclesiae universitatem, sic in uno eodemque, qui pro omnibus scripserat vel scribendo omnium voluntates prodiderat, cuncta, quae ad notitiam rerum satis abunde iudicamus sufficere, studemus fideliter exponere.

21. Primo quidem dicendum est, quod sine lacrimis (XXII) dici non oportet, quia mater nostra, sancta scilicet Romana ecclesia, in tantam despectionem apud adversae partis episcopos venit, ut, sicut in Romana re publica non potest rex aut imperator esse, nisi quem iidem ipsi velint, qui, sicut Gelasius[1] conqueritur, *sedi apostolicae potestatem primatus sui conantur eripere et sibimet eam contra canones contendunt usurpare.* Unde etiam quidam infamis personae, qui scribit, se suosque partem sui Gregorii defendere, praesumit contra sancta sanctorum loqui et magnificari adversum nomen catholicae ecclesiae Dei, praedicans, eam esse in parte sui Gregorii, apud supradictos quoque pseudoepiscopos esse sancta sacerdotia Dei, ipsosque esse spirituales atque in caelestibus conversari et esse filios Dei, caeteros autem excommunicatos et hereticos atque scismaticos esse, quicunque subiecti sunt vel communicant ei qui non est in parte ali-

a) declinarunt 1; *bene emend. Schard.*

1) Gelasii epist. seu commonitorium ad Faustum; Mansi VIII, p. 18.

cuius, sed in toto, scilicet imperatori Henricho sive Wigberdo eidemque pontifici Romano, apud eos denique nihil nisi ad condemnationem valere Christi et ecclesiae sacramenta, quae sunt baptisma[a] et chrisma et corporis ac sanguinis Domini mysteria. Ergo quibus ex causis et qua necessitate Wigberdus papa sit electus, supra iam diximus, qui certe per eius, quae vere est Romana ecclesia, consensum et per suffragium Henrichi regis eiusdemque Romani patritii est ordinatus. Sed Sylverius papa, sicut legitur in Gestis Pontificalibus[1], olim per vim levatus [est[b]]; et ut sacerdotes ordinationi eius iuxta antiquum morem vel decretum subscriberent, compulit tyrannus quidam Theodorus[c]. Quod cum optinere non posset, licet causam hanc gladiis ageret, tamen post ordinationem ipsius Sylverii subscripserunt ei omnes communi consensu, propter adunationem videlicet religionis et pacis, ne forte sustineret ecclesia aliquod scandalum scismatis. Nunc autem Romana ecclesia et patritius Romanorum consenserunt in Wigberti electione, et tamen nec post septimum annum[2], quo defunctus est Hildebrant papa, licet Romanam ecclesiam talem pontificem habere, qualis catholicum corpus ecclesiae non dividit, sed integrare illud et unire intendit, cum in Chalcedonensi concilio statutum sit, ut intra tres menses debeant episcoporum ordinationes fieri, nisi forte necessitas excusabilis coegerit dilationis tempus protrahi. Ecce, ad quid pervenit mater omnium ecclesiarum, ut subiacere videatur iudicio perversorum, quae ius habet de omni ecclesia iudicandi neque cuiquam de eius licet iudicare iudicio, sicut constituunt decreta canonum! Ecce Wigberdus, qui et Clemens papa, cuius doctrina certe est apostolica et cuius scripta vere sunt catholica, sicut didicimus ex illa, quam tractare suscepimus, epistola[3], quae scriptor illius pervertere molitur interpretatione falsissima, sicut probabimus in sequenti libro, ille, inquam, Clemens papa inscribitur falso fur atque hereticus ab homine iniquo et doloso. Veruntamen supradictus papa Sylverius, iam beatissimus, sicut legitur[4], factus, postquam revocare noluit Antimum patriarcham, hominem hereticum, a beato Agapeto decessore suo depositum pro nequitia illius, propter hoc per iussionem[d] augustae est depositus; cui Vigilius archidiaconus eius successit, qui praecipue depositionis ipsius causa extitit, qui etiam eundem papam suum deportari in exilium

a) baptismatis 1. b) *deest* 1. c) Theodatus *Lib. pont.* d) *ita G. p.*; visionem 1.

1) Liber pontif. c. 59, l. c. p. 129. 2) Inde efficitur, haec verba exeunte anno 1092. scripta esse. 3) Cf. l. III, c. 2. 4) Liber pontif., l. c. p. 130.

fecit, ubi eum fame tribulationis et aqua angustiae, sicut legitur[1], usque ad mortem sustentavit. Haec quamvis[a] Vigilius fecerit, nemo tamen in hanc praesumptionis audatiam prorupit, ut ipsum Romanae ecclesiae pontificem vel hereticum vel furem descripserit. De quo certe Vigilio, postea perpesso multa pericula pro ecclesia, quam ipse magna regebat industria, de illo, inquam, scribit Arator subdiaconus in opere suo[2], quod de actibus apostolorum composuit heroico metro:

Publica libertas, Vigili sanctissime papa,
Advenis incluso solvere vincla gregi.
De gladiis rapiuntur oves pastore ministro
Inque humeris ferimur, te revocante, piis.
Hoc tibi, magne pater, cum defero munus amoris,
Respice, quod meritis debita solvo tuis.

22. Igitur Clemens papa cupiens gregem Domini et (XXIII) oves Christi ex rapina ac devoratione bestiarum agri eripere, et quod perierat quaerere, quod infirmum consolidare, et quod aegrotum erat sanare, quod fractum alligare, et quod abiectum[b] erat reducere, constituit apostolica auctoritate, supradictam synodum fieri in regno Theutonico apud metropolin civitatem Moguntiae, ut ageretur ibi de fide catholica et pace ecclesiarum atque concordia; ideoque aderat ibi omnium consensus episcoporum de omni catholica ecclesia, in quorum alternis cordibus vivit spiritalis amor et gratia, ut, sicut unitatem tenere firmiter et vindicare debent maxime episcopi qui in ecclesia praesident, ita episcopatum quoque unum atque indivisum probent. Aderat etiam imperator Henrichus, praecipue auctor huius synodi, quia nihil tutum neque firmum poterit esse in his quae sunt eiusmodi, nisi defendat et probet ea regalis auctoritas pro maiestate imperii. Sed adversae partis episcopi, cupientes hanc indictam synodum praeoccupare aut praevertere, convenerunt infra hebdo- 1085.
madam pascae in castello quodam Saxoniae Quidilingeburg April. 20.
nomine, ubi locus est congregationis feminarum Deo servientium sub canonica institutione. Et ut conspiratio eorum plus valeret et deciperet columbae simplicitatem, quam serpentis astutia non temerasset, adduxerant quendam sub specie legati sedis apostolicae, qui dictus est Otto episcopus Ostiensis ecclesiae, cum iam Clemens papa praesideret Romanae ecclesiae. Intererat etiam huic conventui rex Saxonum Herimannus, cui ne apud suos quidem tribuebatur honor regius, a quo tunc et illius synodi coepit tractatus. Nam memoratus Otto episcopus: 'Audiens ego', inquit, 'quod rex vester legitimum

a) quanvis 1. b) abiectam 1; *emend. Schard.*

1) Lib. pont. l. c. p. 130. 2) Arator de actibus apostolorum ed. Arntzen, Zutphan. 1769. p. 19—21. epist. ad Vigilium v. 3—6. et 27—28.

1085. non habeat coniugium, sed ex consanguinitate sociatum, iudico, inter eum et uxorem eius fieri divortium'. Huius iudicii sententiam cum non approbassent assidentes episcopi, dicentes, agendae huius rei tempus tunc non esse, secundo intulit, se iudicare bonum et iustum esse, ut res ecclesiarum, quas Saxones atque Thuringi usurpassent, in proprios usus restituerentur spoliatis ecclesiis atque monasteriis, quibus fuissent oblatae ac Deo consecratae. Haec quoque sententia cum non placuisset episcopis[1], utpote timentibus offendere praesentiam noxiorum, qui pariter convenerant ad roborandas partes coniurationis suae, tunc rogabant ipsi, rogabant et alii principes Saxoniae, ut, his atque huiusmodi omissis, consentiret cum eis ad ea quae coepissent agere; se quidem convenisse, ut tractarent, quomodo defendere possent partes ac studia sui Gregorii papae eiusque anathema circa regem Henrichum renovare ac populo indicare[2], quod excommunicatus sit omnis et salvus esse non possit, quisquis Henricho regi in aliquo communicaverit. Tum ille Otto flexus est ad voluntatem eorum et consensit, quia vento agitata harundo extitit. Damnaverunt iterum omnes qui aderant episcopi Henrichum regem et iustificaverunt multis modis sui Gregorii partem, agentes ipsi omnia contra regulas et instituta ecclesiae, qui non convenissent ad synodum in loco celebri, in civitate scilicet episcopali, qui convenissent in festis diebus pascae, in diebus scilicet gaudii et laetitiae, ut miserias miserorum augerent, ut seditiones ac proelia renovarent, ut etiam fidem destruerent. Unde audiant ipsi iustificatores sui Gregorii et damnatores imperatoris Henrichi, cum ipsi magis sint damnati, utpote destructores fidei, audiant, inquam, de huiusmodi sententiam sancti papae Gelasii: *Non tam propter religionis,* inquit[3], *causam student dispositionibus publicis obviare, sed potius per occasionem regiae alligationis*[a] *catholicam fidem moliuntur evertere et tali commertio*[b] *sperata praestare, cum ego et decessor meus non solum minime in hac parte damnationis nomen imperatoris attigerimus, sed insuper, postquam adeptus est regiam potestatem, honorificis eum literis salutare curavimus. Sacerdotes autem, qui praevaricatoribus se communicasse propria voce confessi sunt, a communione apostolica submoverunt decessores mei, quibus scilicet damnatis si ipsi placet misceri, non potest nobis,* inquit, *imputari, a quibus si velit*

a) legationis *Gel.* b) commento *Gel.*

1) Discidium quoddam inter adversarios Henrici exortum erat. Cf. epist. illam, quam Willelmus abbas Hirsaugiensis ad Herimannum regem misit (Sudendorf, Registr. 15. 16). Mirum est, quod Waltramus eius epistulae mentionem non facit. 2) Cf. Bernoldi Ann. (SS. V, 442. 443). 3) Hinschius p. 637.

imperator abscedere, tanto magis a nobis non potest esse damnatus, sed potius ad gratiam syncerae communionis admissus. Et idem Gelasius[1] ostendens, non licere cum perfidis vel cum sociis perfidorum habere conventum, iuxta quod dicitur in psalmo: Ps. 25, 4.
Non sedi in concilio vanitatis et cum iniqua gerentibus non introibo: Nec ecclesiastici, inquit, *moris est cum his qui pollutam habent communionem permixtamque cum perfidis miscere concilium,* quoniam qui voluntarie sectantur contagia perfidorum *separati*[2] *sunt certe ab apostolica sede;* ideoque, ait, *cum talibus et apud tales, etiam si esset necesse eri, nulla posset*[a] *synodus provenire.*

23. Ergo Pius atque Urbanus, Lucius etiam atque Symmachus et Gregorius Romani pontifices constituerunt sub anathematis interpositione, ut praedia divinis usibus tradita et caelestibus secretis dicata nemo praesumat humanis usibus applicare, quia sive alienator sive venditor alicuius ecclesiastici praedii, magni vel exigui, cum accipiente pariter iudicantur esse sacrilegi. Et cum ituri sint certe iuxta divi- cf. Matth. 25, 46.
nam sententiam in supplicium aeternum, qui ex propriis facultatibus non sublevant necessitates pauperum, quid dignum aestimari poterit iudicio ac damnatione eorum, qui diripiunt aliena, praecipue autem quae sunt Dei ecclesiarum? Ecce in supradicto conventu aderant, qui multarum ecclesiarum possessiones et praedia invaserant pariter et possederant, et hoc ita fieri sacerdotes Saxoniae consenserant. Qui enim his quae sunt huiusmodi non restitit suggestione qua potuit, consensit, cum ex auctoritate divina dicat apostolus, non Rom. 1, 32.
solum qui faciunt prava reos esse, sed et qui consentiunt facientibus. Primum quidem locum tenuit in illa malignantium ecclesia supradictus Otto Hostiensis episcopus, qui nunc a Saxonibus eorumque consortibus dicitur papa Urbanus, super qualium certe ambitu et promotione supplicat imperatori Gelasius[3] papa, immo per Gelasium catholica ecclesia: *Desinant, quaeso, te temporibus tuis quidam per occasionem perturbationis ecclesiasticae praecipitanter ambire quae non licent, ne et illa quae male appetunt nullatenus apprehendant et modum suum apud Deum hominesque non teneant.* Atque iterum[4] super eiusmodi alloquens etiam senatum Romanum: *Ad senatum,* inquit, *pertinet Romanum, ut memor fidei, quam a parentibus suscepisse se meminit, contagia vitet communionis externae, ne a communione sedis apostolicae, quod absit, reddatur externus.* Cum enim in ordinatione successoris sui Clementis dicat Petrus apostolus[5]: *Haec meae praedicationis et doctrinae cathedra eum, qui cupit eam et*

a) omnino *add. Gel.*

1) Thiel I, p. 418. 2) Ibid. p. 423. 3) Ibid. p. 352. 4) Ibid. p. 342. 5) Epist. Clementis ad Iacobum ap. Hinschium l. c. p. 31.

audacter expetit, non requirit, sed ornatum moribus et in verbis eruditum. Ille autem saepe dictus Otto praecipitanter ambivit et invasit sedem apostolicam, usus manu et auxilio pessimorum, apud quos nec divinarum nec humanarum valet aliquid constitutio legum. Symmachus[1] papa, generali praesidens synodo, dixit: *Si quis, papa superstite*[a] *et eo inconsulto, aut subscriptionem pro Romano pontificatu commodare aut pro alio*[b] *promittere aut sacramentum praebere temptaverit aut aliquod certe suffragium polliceri vel de hac causa privatis conventiculis factis deliberare aliquid aut*[c] *decernere praesumpserit*[d], *loci sui dignitate vel communione privetur.* Ecce autem in privatis conventiculis agitur de pontificatu sedis apostolicae, quae sub Hildebranto certe videtur privilegia primatus sui amisisse, cum ipse voluerit non apud eam, quae mater est omnium ecclesiarum, sed in parte suorum esse ius potestatemque iudicandi non solum de unaquaque ecclesia, sed de ipsa quoque Romana ecclesia. Ideoque, sicut Leo[2] papa scribit et catholica ecclesia consentit: *Privilegium meretur omnino amittere, qui permissa sibi abutitur potestate.*

24. Ecce enim idem Hildebrant Coloniensem ecclesiam suis quoque privilegiis spoliavit, qui Hartvigo Magadaburgensis ecclesiae episcopo hoc concessit et hoc iussit, ut terminos patrum transgrediendo[e] invaderet parrochiam alterius metropolitani episcopi et ordinaret episcopum quendam Reginhardum in Mindensi ecclesia[3] ad contemptum et ad iniuriam Sigiwini Coloniensis archiepiscopi. Hoc etiam exemplo memoratus Otto episcopus Ostiae Moguntinam ecclesiam suis quoque privilegiis spoliavit atque ipse transgrediendo simul terminos patrum parrochiam metropolitani episcopi invasit et ad contemptum atque ad iniuriam Wezelini archiepiscopi Gebehardum quendam in Constantiensi ecclesia episcopum ordinavit, cum adhuc etiam vixisset Otto episcopus ipsius Constantiensis ecclesiae; sed iam pridem ab ea expulsus est iniuriose, quia noluit in parte Hildebranti esse et esse communionis externae. Sic vero sanctorum canonum regulae custodiuntur et observari mandantur vel ab Hildebranto vel ab Ottone, pro quibus vos, qui habetis zelum amarum, occiditis et zelatis, litigatis et belligeratis, ne sit alius pontifex sedis apostolicae, nisi per quem disciplina ecclesiae evertatur et qui contra auctoritatem Domini venire videatur, ut iam omnibus hereticis aditus ianuaque pandatur.

a) incolumi *Gel.* b) pittacio *Gel.* c) delib. atque decern. *Gel.* d) *deest Gel.* e) p. tr. patrum inv. 1.

1) Decretum synodale Symmachi papae, Thiel I, p. 646. 2) Decreta Leonis ad episc. diversos ap. Hinschium p. 614. 3) Cf. Ann. Yburg. a. 1080, SS. XVI, p. 437.

Dicitur enim per beatum Iob, gerentem scilicet typum vel Christi vel ecclesiae: *Alii terminos transtulerunt, diripuerunt* Iob. 24, 2.
greges et paverunt eos. Unde sanctus pater Gregorius in 16. Moralium: *Quos*, inquit[1], *aliorum nomine nisi hereticos designat, qui a sanctae ecclesiae gremio extranei existunt? Ipsi enim terminos transferunt, quia constitutiones patrum praevaricando transcendunt. De quibus nimirum constitutionibus scriptum est: 'Ne transgrediaris terminos* Prov. 22,28.
antiquos, quos posuerunt patres tui'. Qui greges, inquit, *diripiunt et pascunt, quia imperitos quosque perversis ad se persuasionibus trahunt et doctrinis pestiferis ad interficiendum nutriunt.* Atque idem Gregorius[2] in epistola ad Eulogium, patriarcham Alexandrinum: *Meus*, inquit, *honor est solidus vigor fratrum meorum et tunc ego honoratus sum, cum singulis quibusque honor debitus non negatur.* Hinc etiam et Gelasius papa: *Absit hoc*, inquit, *absit a fidelibus hoc sibi velle quempiam arripere, unde videatur honorem fratrum suorum imminuere ex quantulacunque parte.* Sed, sicut supra dictum est, alii terminos transtulerunt et ad contemptum atque ad iniuriam metropolitanorum quoque episcoporum in parrochiis Moguntiae simul et Coloniae ordinationes sibi usurpaverunt. Unde Callistus[3] urbis Romae episcopus universis episcopis: *Si quis metropolitanus episcopus, nisi quod ad suam solummodo pertinet parrochiam propriam, sine consilio et voluntate omnium comprovincialium episcoporum extra aliquid agere temptaverit, gradus sui periculo subiacebit, et quod egerit irritum habeatur et vacuum.* Et iterum de eadem re Callistus: *Nullus primas, nullus metropolitanus nullusque reliquorum episcoporum alterius adeat civitatem aut ad possessionem accedat, quae ad eum non pertinet et alterius episcopi est*[a] *parrochia, super cuiusquam dispositione, nisi vocatus ab eo, cuius iuris esse dinoscitur, ut quiddam ibi disponat vel ordinet aut iudicet, si sui gradus honore potiri voluerit; sin aliter praesumpserit, damnabitur, et non solum ille, sed cooperantes eique consentientes, quia, sicut ordinatio, ita eis*[b] *et iudicatio et aliarum rerum dispositio prohibetur.* Et ut metropolitanis sua iura serventur, sic etiam Leo[4] papa, inter cetera scribens, loquitur: *Secundum sanctorum patrum canones spiritu Dei conditos et totius mundi reverentia consecratos metropolitanos singularum provinciarum episcopos ius traditae sibi antiquitus dignitatis intemeratum habere, decernimus, ita ut a regularibus praestitutis nulla aut negligentia aut praesumptione discedant.* Quae cum ita sint et alii qui dicuntur heretici terminos transtulerint, ecce apud ipsos qui sunt eiusmodi scribuntur esse sancta Dei sacerdotia, et apud eosdem solummodo rite celebrari Christi et ecclesiae sacramenta, ut ipsi imperitos quosque, qui sub nomine gregum per beatum Iob designantur, perversis ad

a) *ita Hinsch.;* etiam 1. b) eius 1.

1) Gregorii Opera I, p. 522. 2) Gregorii Epistulae VIII, 29. 3) Hinschius p. 139. 4) Ibid. p. 619.

se persuasionibus trahant et doctrinis pestiferis ad interitum nutriant. Sed: *Nisi cognoveris te, o pulchra inter mulieres,*
Cant. 1, 7. *egredere,* inquit Dominus, *et abi post vestigia gregum;* id est: nisi honorem tuum, quo ad similitudinem Dei es condita, bene vivendo cognoveris, a conspectu meae contemplationis egredere et imperitorum vitam imitare populorum, et cultores perversorum dogmatum, quasi hoedos[a] tuos pasce in tabernaculis pastorum, hoc est in conventiculis hereticorum. Ecce enim defensor partium Hildebrandi scribit contra sedem apostolicam simul et contra universalem ecclesiam, dicens, eam amisisse honorem sacerdotii. Ut facilius possit decipere eos, qui credunt illius perversissimo errori, introducit testimonia sanctorum patrum, Innocentii, Caelestini, Gregorii, Augustini. Innocentius[1] papa: *Qui honorem,* inquit, *amisit, honorem dare non posse, nec ullum aliquid ab eo accepisse adquiescimus, quia nihil in dante erat, quod alius ab eo posset accipere. Et verum est certe, quia quod non habuit dare non potuit. Damnationem utique quam habuit per pravam manus impositionem dedit, et qui particeps factus est damnati quomodo debeat honorem accipere, invenire non possum.* Haec certe scribit Innocentius contra eos, qui sunt eiusmodi, qualis est supra memoratus Otto vel Hartvigus[b], qui terminos antiquos transgressi sunt per usurpatae ordinationis excessus. De quibus et Callistus[2] papa scribit: *Quodsi quis, etiam metropolitanus episcopus, nisi quod ad suam solummodo pertinet parrochiam propriam, sine consilio et voluntate omnium comprovincialium episcoporum extra aliquid agere temptaverit, gradus sui periculo subiacebit, et quod egerit irritum habebitur et vacuum.* Iuxta quod consequens etiam Caelestini[3] testimonium: *Si quae factae sunt,* inquit, *ordinationes illicitae, removeantur, quoniam stare non possunt.* Et cum iuxta consonam sanctorum patrum diffinitionem dignus non sit vel sacris altaribus administrare vel communionem capere, qui nescit sacris canonibus obedire,
(XXIV) consequenter etiam et introducit propositae scriptor epistolae contra se suosque, qui non sunt in communione universalis ecclesiae, sed in parte sui Gregorii, illud nostri patris Gregorii[4] testimonium, quo scribit ad Maximum: *Nos,* ait, *consecrationem dicere nullo modo possumus, quae ab excommunicatis hominibus est celebrata. Quia vero sine ullius exempli forma violasti tantam sacerdotii dignitatem, praecipimus, ut tu ordinatoresque tui nullatenus attrectare quicquam praesumatis sacerdotalis officii, nec usque ad rescriptum nostrum ad cultum vos sacri altaris accedere. Quodsi contra haec agere praesumpseritis, anathema vobis sit a Deo et beato Petro, apostolorum principe, ut contemplatione iudicii vestri ceteris quoque*

a) oedos 1. b) Hartvingus 1.

1) Hinschius p. 550. 2) Epist. Calixti secunda c. 13. ap. Hinschium p. 139. 3) Ibid. p. 560. 4) Gregorii Epistulae IV, 20.

catholicis ecclesiis ultionis vestrae praebeatur exemplum. Haec certe scribit pater noster Gregorius contra praevaricatores ecclesiasticae disciplinae, quae defensor ille partium sui Gregorii introducit ad destruendum sacerdotium universalis ecclesiae, quae communicat sedi apostolicae. Ideoque interpositis quibusdam scriptis, quibus conatur ostendere, nihil nisi ad condemnationem apud nos valere Christi et ecclesiae sacramenta, quae sunt baptisma et chrisma atque corporis et sanguinis Domini mysteria, post haec subiungit adhuc de ordinatione testimonium beati Augustini[1], quae scilicet ordinatio solet per manus impositionem fieri. *Corporalia,* inquit, *sacramenta, quae portant et celebrant etiam segregati ab unitate corporis Christi, formam possunt exhibere pietatis, virtus vero pietatis invisibilis et spiritalis ita in eis non potest esse, quemadmodum sensus non sequitur hominis membrum, quando amputatur a corpore. Ergo*[2] *quod in omnibus membris unius corporis agit anima, hoc agit Spiritus sanctus in tota ecclesia. Unum quippe corpus et unus spiritus, sicut dicit apostolus. Praeter hoc corpus* Eph. 4, 4. *potest quidem aliquis habere vel fidei vel baptismatis formam, sed non habet vitam. Nisi enim spiritu vegeteris, frustra foris de forma gloriaris. Si quod membrum in humano corpore praeciditur, numquid praecisum anima sequitur? Sic homo christianus vivit in corpore Christi, quousque catholicus est, praecisus autem hereticus factus est.* Sed ille adversarius noster scribit, nos praecisos esse, se vero suosque participes permansisse in unitate universalis ecclesiae. Absit autem a nobis, ut nos exissemus ab ipsis, sed ipsi exierunt a nobis[3]. Sicut enim scribit sanctus pater Augustinus[4] in libro de vera religione: *Posset scismaticos area dominica usque ad tempus ultionis ventilatione*[a] *velut paleas sustinere, nisi vento superbiae nimia*[b] *levitate cessissent et sese a nobis ultro separassent.* Nam quod praecisi sint de unitate ecclesiastici corporis, testatur ipse, qui in fine epistolae suae, ad quem cuncta quae dicuntur solent referri, profitetur, se sui Gregorii partem defendere. Unde iterum[5] Augustinus in libro de vera religione: *Sed quia,* inquit, *in hac dominica area pro voluntate quisque vel palea vel frumentum est, tam diu sustinetur peccatum aut error cuiuslibet, donec aut accusatorem inveniat aut pravam opinionem pertinaci animositate defendat. Tenenda est autem nobis,* ait[6], *christiana religio et eius ecclesiae communicatio, quae catholica est et catholica nominatur non solum a suis, verum etiam ab omnibus inimicis, velint nolint. Nam ipsi quoque heretici et scismatum alumni quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, catholicum nihil aliud quam catholicam vocant. Non enim possunt intelligi, nisi hoc eam nomine discernant, quo ab universo orbe nuncupatur. Sed apud eos,* inquit[7], *solos quaerenda est vera religio,*

a) tempus ultimae ventilationis *Aug.* b) *ita Aug.;* immo 1.

1) Augustini Opera V, p. 400. 2) Cf. ibid. p. 1091. 1092. Augustini verba valde contraxit. 3) Cf. Cypriani Opera p. 220. 4) Augustini Opera I, p. 751 C. 5) Ibid. p. 751 F. 6) Ibid. p. 752 D. 7) Ibid. p. 751 E.

qui christiani, catholici vel orthodoxi nominantur, id est integritatis custodes et recta sectantes. Haec enim ecclesia catholica per totum orbem valide lateque diffusa utitur ad profectus suos omnibus errantibus[a], *unctione Spiritus sancti docente de omnibus.* Praeter hanc ecclesiam quicunque est, Spiritum sanctum utique non habet, ideoque per pravam manus impositionem damnatio ei offertur, qui absque dono Spiritus sancti ordinatur. Quod in supra memoratorum quoque episcoporum, ut non dicam consecrationibus, sed execrationibus factum esse probatur, qui contra sacros canones spiritu Dei conditos in alienis parrochiis ordinationes celebraverunt, qui etiam contra consensum simul et contra disciplinam catholicae ecclesiae privata sibi conventicula constituerunt, qualium certe conventicula sive ordinationes damnavit semper atque damnabit omnis ecclesia sanctorum, ne praevaleat adversus eam pars iniquorum. Unde etiam Gelasius[1]: *Quod incessabiliter*, inquit, *repetendum est, sicut firmum esse nullus ambigit christianus, omnes complices, sectatores, communicatores damnatae semel pravitatis pari sorte censeri, ita consors erit et poenae quisquis communicaverit alicui ecclesiasticarum regularum transgressori.* Nullus enim primas, nullus enim metropolitanus nullusque reliquorum episcoporum alterius episcopi adeat parrochiam, ut ibi disponat vel ordinet aut iudicet quicquam; sin aliter praesumpserit, damnabitur, sicut Callistus papa scribit et omnis ecclesia sanctorum consentit. Quod et factum est de Hartvigo Magadaburgensi episcopo, quia Sigiwinus Coloniensis episcopus damnavit eum, consentiente in id ipsum comprovincialium episcoporum iudicio, postquam nullo modo potuit adduci, ut satisfacere vellet ecclesiae pro iniusta ordinatione cuiusdam Reginhardi in episcopatu Mindensi[2]. Praetendebat autem ille Hartvigus potestatem sui Gregorii papae, qua talem sibi posset concedere ordinationem iuxta auctoritatem sedis apostolicae, ideoque sibi curae non esse super aliquorum vel vocatione vel damnatione. Ecce apponit peccatum super peccatum et iustae damnationi addit pariter ecclesiasticae vocationis et regularis disciplinae contemptum. Igitur praeter illam damnationem damnatus est etiam idem Hartvigus cum ceteris suprascriptis episcopis in Moguntiacensi synodo, iubente id fieri apostolica sede, cum nollent reverti ad pacem et concordiam catholicae ecclesiae.

a) *ita Aug.;* orantibus 1.

1) Cf. Thiel p. 424. 2) Cf. c. 24, p. 84. Cum Minda provinciae Coloniensi adscripta esset, Hartvigo non licuit, in episcopatu Mindensi quicquam constituere, nisi contra legem Decret. Pseudoisidor.: *ut nullus alterius terminos usurpet nec parrochiam iudicet aut excommunicet* agere voluit.

25. Sed ex his omnibus episcopis, qui vel damnati (XXV)
fuerant vel depositi, unus tantum, scilicet Benno Misniensis[a] episcopus, venit ad sedem apostolicam pro errore suo petiturus veniam, quam et promeruit accipere, iuxta quod ipsa mater omnium ecclesiarum Romana ecclesia soleat sese appellantibus quicquid pietatis est semper offerre, quia: *Sicut in contumacia persistentibus convenit nos esse severos,* ait sanctus papa Gregorius, *sic iterum humiliatis et poenitentibus negare locum veniae non debemus.* Ergo Clemens papa poenitentem benigne suscepit et confessum pro errore suo honorifice tractavit abeuntemque cum literis apostolicae sedis ad Henrichum imperatorem misit, quem et ipse libenter accipiens correctum dimisit libere abire in episcopatum suum. Sed illa satisfactio utinam fuerit pura, syncera atque catholica, quoniam, sicut scribit Leo[1] papa: *Saluberrimum est et spiritalis medicinae utilitate plenum, ut, quicunque se correctos videri volunt, errorem suum et ipsos erroris auctores damnari a se fateantur sine ambiguitate, ut nullum ecclesiae membrum peremptis sensibus pravae intentionis possit violari talium societate.* Nam certum est, eundem episcopum Bennonem nihil deinceps viriliter egisse cum comprovincialibus pseudoepiscopis vel cum principibus Saxoniae pro conventione et studio pacis ecclesiasticae, quales dicuntur a Domino
per Hesaiam prophetam 'speculatores caeci, canes muti, non Es. 56, 10.
valentes latrare'; quoniam, sicut Gelasius[2] papa scribit, praevaricatoribus utique consentit, quisquis suggestione qua potest non resistit, *et qui alios ab errore non revocat, se ipsum,* inquit[3], *errare demonstrat.* Ceterum praevaricatores ecclesiasticae legis episcopi, qui in supradicta synodo sunt depositi et omni ecclesiastica dignitate privati, sententiam depositionis suae a sede apostolica prolatam parvipendunt, et superbiae spiritu inflati, non solum vetitum sibi officium ausu temerario usurpant, sed etiam secundum canones concessam sedi apostolicae potestatem conantur eripere et sibimet eam contra canones contendunt usurpare; ideoque frequentibus conventiculis pariter et scriptis firmaverunt sibi hunc sermonem nequam, ut non possit Romana ecclesia alium habere papam, nisi sit ex parte sui Gregorii, qui velit resistere Henricho regi, immo divinae ordinationi, qui etiam velit sedem apostolicam invadere contra Wigbertum pontificem ipsius Romanae ecclesiae. Sed velint nolint partes adversariorum, ecce sacri canones constituerunt, totius ecclesiae appellationes deferri ad examen sedis apostolicae, ab ipsa vero nusquam prorsus appellari debere sanxerunt; ac per hoc illam de tota ecclesia iudicare, ipsam vero ad nullius iudicium commeare

a) Misinensis 1.

1) Hinschius l. c. p. 615. 2) Cf. Thiel p. 410. 3) Locum non inveni.

nec de eius iudicio iudicari praeceperunt, neque sententiam illius oportere dissolvi constituerunt, cuius potius sequenda decreta mandarunt. Quod si ita est, immo quia ita est, debuerunt procul dubio adversariae partis episcopi aut consentire cum sede apostolica pro pace et unitate ecclesiae aut merito condemnari utpote transgressores iudicii sedis apostolicae. In hoc enim utrique consenserunt et Wigbertus et rex Henrichus atque totius ecclesiae assensus, ut, quisquis
cf. Matth. 18, 17. resistat paci vel ecclesiae vel rei publicae, sit iis 'sicut ethni-
Matth 5, 9. cus et publicanus'. *Beati*, inquit, *pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur.* Sed discordes episcopi, quales dicuntur filii diaboli, qui alios docent, quare semet ipsos non docent, dicentes iuxta auctoritatem patrum debere nos timere ligari vel iniuste et excommunicatis non communicare? Unde sicut Gelasius[1] papa scribit: *Prorsus in quamlibet se partem causationemque convertunt, manifeste*[a] *veritatis ita laqueis suffocantur, ut suis ipsi verbis possint actionibusque*[b] *concludi, nec nisi solam perniciem obstinatae perfidiae residuam ventilare.* Ecce enim quorum vulgata transgressio est, per unum scribentem proponunt nobis sanctorum patrum testimonia, quae sunt circa eos qui iungunt se excommunicatis communione aliqua.

Quod autem, inquit, *excommunicatis non sit communicandum, audiamus sanctum Callistum*[2] *papam: Excommunicatos a sacerdotibus nullus recipiat ante utriusque partis examinationem iustam, nec eis in oratione aut cibo vel potu aut osculo communicet, nec ave eis dicat. Urbanus papa*[3]*: Valde timenda est sententia episcopi*[c]*, licet iniuste aliquem liget, quod tamen summopere praevidere debet. Gregorius*[4] *in homiliis: Utrum iuste an iniuste obliget pastor, pastoris tamen sententia gregi timenda est, ne is qui subest, et cum iniuste forsitan ligatur, ipsam obligationis suae sententiam ex alia culpa mereatur. Pastor ergo vel absolvere indiscrete timeat vel ligare. Is autem, qui sub manu pastoris est, ligari timeat vel iniuste nec pastoris iudicium temere reprehendat, ne, etsi iniuste*[d] *ligatus est, ex ipsa tumidae reprehensionis superbia culpa, quae non erat, fiat. Idem Gregorius*[5] *presbyteris, diaconis, nobilibus et populo Iaderae: Pervenit ad me, quosdam vestrorum ignorantia vel necessitate deceptos his, qui ab apostolica sede, culpa sicut nostis exigente, communione privati sunt, communicasse, quosdam vero se*[e] *salubri discretione, protegente Domino, suspendisse; et quantum de constantibus gaudeo, tantum de deviantibus ingemisco, quoniam sacrae communionis mysteria, quae ad solutionem nobis divina pietate concessa sunt, in detrimentum animae suae magis receperunt. Et quia, sicut vobis omnipotens Deus innotescat, vehementer caritati vestrae et medullitus ex toto compatior paterno affectu, obtestor*

a) manifestae *Gel.* b) actibusque *Gel.* c) *ita Urb.;* Christi 1. d) iuste 1. e) *deest* 1; *recepi ex Greg.*

1) Thiel p. 423. 2) Hinschius p. 138. 3) Ibid. p. 145. 4) Gregorii Opera I, p. 1556. 5) Gregorii Epistulae VI, 46.

atque suadeo, ut ab illicita se quisque communione suspendat et quos apostolica sedes in consortio communionis suae non recipit omnino refugiat, ne inde reus ante conspectum aeterni Iudicis, unde poterat salvari, consistat. Idem[1] Ianuario episcopo Sardiniae: *Eis vero qui ab ecclesiastica communione sunt suspensi nullus religiosus secundum canonum praecepta iungatur, sed nec illis communicandum est qui communicant excommunicatis.* Gelasius[2] contra fautores Acatii: *Nihil nobis commune cum hominibus communionis externae, nec praetendat quisquam, quod alicui forsitan evidentiori non communicasset vel communicare videatur heretico. Quid enim iuvat, si illi non*[a] *communicet, et his tamen communione iungatur, qui ab illius non sunt communione diversi? Quid profuit, quod videri volebat illi palam non communicare, cui per suos complices nectebatur?* Haec quidem sanctorum patrum testimonia amplectimur ea qua dignum est veneratione, sed nimium nimiumque non expavescimus ea pro huius temporis confusione, quando hereticorum simul catholicorumque confessione permista cuncta verae et syncerae religionis turbantur catholicaque et apostolica puritas confunditur. Ecce enim Hartvigus Magadaburgensis episcopus, qui semel ac secundo damnatus est, sicut vere supra diximus, ipse videns diutius non posse contra imperatorem episcopatum suum repugnando sibi vindicare, simulabat cum eo pactum pacis facere et supplicem se ac devotum ei offerre[3]; qui etiam, ut facilius promereri 1088.
posset episcopatum ab imperatore, promittebat, cunctos principes, qui adhuc essent cum eo discordes, in gratiam eius reducere. At imperator, prae nimio amore pacis non consyderans, quia lupos in ovile ovium intromittere hoc non sit consuluisse ecclesiae vel rei publicae, acceptis iuramentis super promissae fidei firmitate, reddidit ei iniuste episcopatum absque synodali conventione et absque consensu sedis apostolicae, quod factum est quarto anno postquam iuste depositus est synodali iudicio. Tum vero ille Hartvigus nactus occasionem, qua posset habere liberum hinc inde introitum simul et exitum, coepit redire ad consuetae factionis exercitum et traducere episcopos et principes totius regni ad partem sui papae Gregorii, et ut auctius resuscitaret ac

a) *deest* 1; *recepi ex Gel.*

1) Gregorii Epistolae IV, 24. 2) Thiel p. 425. 434. 3) Num Hartvigus simulaverit, se cum imperatore pacem facere, dubium est. Nam cum alii scriptores illius aetatis de perfidia Hartvigi nihil afferant et cum Waltramus sub finem eiusdem capitis narret, Hartvigum Moguntiae celebri conventu et imperatore praesente festo nativitatis Domini solitas benedictiones fecisse, id quod non solum cum verbis omnium aliorum scriptorum sed etiam ipsius Waltrami pugnat, etiam hac in re eius verbis fidem habere dubito.

nutriret[1] ipsius incendia Hildebranti iam diu defuncti[2], primo quidem per clandestina colloquia, deinde per contracta undecunque poterat conventicula sermonem intulit de excommunicatione imperatoris, de iniusta, ut ipse dicebat, successione Wigberti ad pontificatum apostolicae sedis; valde autem periculosum fore cum eiusmodi hominibus communionem aliquam habere; imperatori vero promissam fidem et promissum servitium libenter conservare, si velit publice confiteri, se vinculo anathematis ligatum esse et inde solvi per participes sui Gregorii papae, si etiam velit Wigbertum deponere; alioquin se poenitere, quod vel viderit hominem excommunicatum, cui nunquam debeat communicare aliquis fidelium. Haec saepius memorando sollicitabat animos plurimorum, cum iam posset fieri pax ecclesiarum, nisi ipse Hartvig iuxta nomen suum durum iis renovasset bellum. Ergo plurimi etiam episcoporum, qui damnaverant in synodo eundem Hartvigum et in damnatione eius subscripserant iuxta apostolicae sedis decretum, ipsi non solum in communionem eum absque synodali conventione receperunt, sed etiam aliqui eorum contra imperatorem simul et contra sedem apostolicam cum eo conspiraverunt, ut iam ex multitudine praevaricationis illorum qui eiusmodi sunt episcoporum iustificata quodammodo videatur levitas Graecorum, *apud quos*, sicut Gelasius papa scribit[3], *facilis et inculpabilis putatur esse permistio, quod apud eos nulla sit veri falsique discretio, et cum velint omnibus reprobis esse communes, in nulla monstrentur probitate consistere*[a]. Hinc hereticorum simul catholicorumque confessione permista cuncta verae et syncerae religionis turbantur, catholicaque et apostolica puritas confunditur. Gelasius[4]: *Aut catholici*, inquit, *aut heretici erant, de quibus illa passim latrocinia detestanda saeviebant. Si heretici, prodi, discuti et legitime convinci modis omnibus debuerant, vel suis confessionibus vel aliorum vocibus confutari.* Sed mirentur alii, quod de illo
Es. 14, 16. 17. 20. quoque Hartvigo vere secundum literam possit intelligi haec per Hesaiam prophetam sententia Domini: *Numquid iste est vir, qui conturbavit terram, qui concussit regna, qui posuit orbem desertum et urbes eius destruxit? Tu enim*, inquit, *terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti.* Haec, inquam, mirentur alii in hoc de quo nunc agitur viro, nos autem miramur in illo, quod tam stultus pastor potuit tot sacerdotes et tantum populum post se in perniciem trahere,

a) constare *Gel.*

1) Ne de hac quidem re alii scriptores quicquam tradunt. 2) Obiit a. 1085, Mai 25. 3) Cf. Thiel p. 435. 4) Hinschius p. 648.

utpote qui nullius fere est literatoriae eruditionis vel scientiae, nisi quod iam mysterium istius stulti pastoris, hoc est antichristi, operatur in illo, de quo ad Zachariam prophetam dicitur a Domino: *Adhuc,* inquit, *sume tibi vasa pastoris stulti, quia ecce ego suscitabo pastorem in terra, qui derelicta non visitabit, dispersum non requiret et contritum non sanabit et id quod stat non enutriet et carnes pinguium comedet,* hoc est virtutes sanctorum et in suae corpus malitiae traiciet. Ecce enim contigit in diebus illis imperatorem celebrare apud Moguntiam nativitatem Domini, ubi aderant cum eo aliquot episcopi et quidam de principibus regni. Aderat etiam ibi ille Hartvigus [1], cui tunc non solum communicavit quisque praesens episcopus, clerus et populus, sed etiam Ruothardus [a], qui ante aliquot menses post obitum Wezelini ordinatus est Moguntinae ecclesiae archiepiscopus, cessit ei in ordine et officio suo et consensit indigno modo, ut ad initia nocturnalium lectionum solitas benedictiones faceret in tam celebri conventu et in tam celebri nocte nativitatis Domini. Sic vero, sic nunc promulgatrix est aut executrix sanctorum canonum Moguntina quoque ecclesia, non attendens sive parvipendens, quid gestum sit in ea, et quid gesserit ipsa, quomodo ille Hartvigus iudicatus et damnatus sit in ea. Pro huiusmodi scribit Gelasius [2] papa contra fautores Acatii: *Haec est,* inquiens, *illa mistura, haec est illa confusio, qua per totum hoc regnum inter catholicam hereticamque communionem nulla est discretio, ideoque sicut quisquis,* ait, *ab hac colluvione cunctorum separatus est syncerae communionis et ideo catholicus comprobatur, ita quisquis illius detestandi commercii particeps invenitur, quantum a syncera communione, tantum a catholica atque apostolica remotus est confessione.*

Zach. 11, 15. 16.

a) Ruochardus 1.

1) Hanc totam rem Waltramum odio Hartvigi adductum finxisse, contenderim. Nam neque anni 1088. neque 1089. die natali Christi hanc rem accidisse, facile demonstrari potest. Waltramum anni 1088. nativitatem Domini in mente habuisse, elucet e verbis: *Ruothardus, qui ante aliquot menses post obitum Wezelini ordinatus est.* Nam ordinatus est 5. Kal. Octob. anni 1088; et e verbis capitis insequentis: *Post illos autem dies, quibus haec quae diximus facta sunt Moguntiae, concelebrata est* etc. Medio enim anno 1089. imperatorem Praxedem in matrimonium duxisse, inter omnes constat (Stumpf Reg. 2899; Ekkeh. Chr. a. 1089; Ann. August. a. 1089). Inde efficitur, ut quae Waltramus Moguntiae natali Domini facta esse contendit anno 1088. non facta esse, statui non possit. At hoc anno imperatorem apud Glicham fuisse, Waltramus ipse (c. 35) dicit, et alii tradunt (Bernoldi Chr.; Ann. Hildesh.; Ann. August.). Anni autem 1089. diem natalem Domini imperatorem Ratisponae celebrasse, Ann. Saxo narrat. 2) Hinschius p. 649.

26. Ecce proponunt nobis adversarii pro suae partis confirmatione, ut debeamus timere ligari vel iniuste; sed qui alios docent, semet ipsos non docent. Igitur convincit veritas, iustitia et iudicium, quia iuste damnatus est ille Hartvigus iuxta meritum suum. Unde et Dominus dicit ei per Malachiam prophetam et ceteris, qui irritum fecerunt pactum
Mal. 2, 2. Levi, pactum scilicet vitae et pacis: *Maledicam,* inquiens, *benedictionibus vestris et maledicam eis, quoniam legem meam super cor non posuistis.* Post illos autem dies, quibus haec quae diximus facta sunt Moguntiae, concelebrata est etiam Coloniae per eundem Hartvigum ordinatio Adalheidae reginae[1]. Sed etsi Herimannus Coloniensis episcopus pro affectu consanguinitatis, qua proxime attingebat[a] eum, non est recordatus damnationis, qua decessor eius Sigiwinus damnaverat eum, tamen Coloniensis ecclesia, quae in utraque damnatione eius consenserat, communionem eius vitare debuerat, quoniam nihil interest, utrum ei aliquis communicet, qui eiusmodi est, sive ille iungatur communione, qui diversus non est ab illius heretici communione. *Sic,* inquit Gelasius[2], *sic passim omnia licite fieri a quocunque videntur et nullum discrimen rerum, nulla examinatio ecclesiae postulatur, sed ubique heretici intromittuntur*[b] *et nemo resultat, sed velut muta pecora in captionem ducta subditis voluntatibus perfidiam sectantur.* Iam vero apparet, quantam perniciem generet, quod sacri canones negliguntur, quod imperiti, indigni, symoniaci, neophyti ecclesiis praeficiuntur, quales, cum non possint scientia et doctrina atque aliis operibus bonis innotescere, praesumunt sceleribus ostendere sese aliquid esse vel posse, et inter cetera extollunt se contra regiam potestatem, immo contra Dei ordinationem,
cf. 2. Tim. 2, 3. 4. et qui utpote militantes Deo non debuerant se vel negotiis saecularibus implicare, usurpant sibi regnum ordinare et regere, qui debuerant ecclesiarum rectores esse et sese exemplum humilitatis omnibus praemonstrare. Sic enim discrevit Christus utriusque potestatis officia, regum scilicet atque pontificum, *quatinus*[3] *spiritalis actio a temporalibus distaret incursibus et Deo militans minime se negotiis implicaret saecularibus, ac vicissim non ille rebus divinis praesidere videretur, qui esset implicatus negotiis saecularibus*[4]. Unde idem qui haec scripsit Gelasius consequenter discernit quoque iudicia ecclesiae a regiis dispositionibus. *Quo,* inquit[5], *more, quo ritu aliquis damnatorum*[c] *praetenditur absolutus, cum nec a pontificibus legitime et ecclesiasticis legibus fuerit expeditus, nec a*

a) actingebat 1; *emend. Schard.* b) intromittantur 1. c) Alexandrinus Petrus *Gel.*

1) Vide quae p. 93. de hac re dicta sunt. 2) Cf. Thiel p. 423. 424. 3) Cf. tract. Gelasii ap. Thiel I, p. 568. 4) Hoc non sine quadam acerbitate contra imperatorem dictum est. 5) Thiel p. 569.

saeculari potestate potuerit praeter ecclesiae tramitem prorsus absolvi. Quantum[1] *enim ad religionem pertinet, non nisi apostolicae sedi iuxta canones debetur totius summa iudicii, quantum autem ad saeculi potestatem, illa*[a] *a pontificibus et praecipue a beati Petri vicario debet cognoscere quae divina sunt, non eadem iudicare, nec sibi hoc quisquam potentissimus saeculi, qui tamen christianus est, vendicare praesumit.* Et idem Gelasius[2] contra Acatium, immo contra omnem episcopum, qui aliquid eiusmodi usurpat sibi contra sedis apostolicae decretum: *Cum constet, semper sedis apostolicae iudicio huiusmodi personas aut discussas esse vel purgatas aut sic ab aliis quibus competebat episcopis absolutas, ut tamen absolutio earum ex sedis apostolicae consensione penderet, ubi utrumque defuerit, nec discussionem legitimam nec purgationem firmam ac per hoc receptionem constat fuisse indebitam. Ecce interim in his,* inquit[3], *causa vestra nutat et labitur, et si haec sola sit, prorsus tota subruitur.* Nobis autem ausi sunt canonum facere mentionem, contra quos semper ambitionibus, semper illicitis effecisse excessibus monstrantur, immo, si causa eadem latius inquiratur, tantae illic tragoediae, tanti reperiuntur errores, ut, si ipsi sint iudices qui eadem perpetrarunt, cum evidenter fuerint confutati, a sui damnatione non temperent.

27. Igitur non licet alicui christiano occidere quemquam, immo nec odisse, quoniam iustitia Pharisaeorum est non occidere, non peierare, sed: *Amen dico vobis,* ait Domi- cf. Matth. 5, 18. 20.
nus, *quia, nisi abundaverit iustitia vestra plus quam scribarum et Pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum.* Et ad Noe atque ad filios eius: *Qui effuderit,* inquit, *sangui-* Gen. 9, 6.
nem hominis, pro sanguine eius effundetur sanguis illius. Anima quippe omnis carnis est in sanguine. Ideoque etiam cf. Deut. 12, 23.
quisquis per scandalum sive perversitate doctrinae effuderit illud vitale, quo homo vegetatur, vivit et sustentatur, in die iudicii effundetur ab eo; hoc est, quod sibi videbatur habere vitale, cogetur amittere. Ergo per totum fere hoc tempus memoriae nostrae effunditur sanguis hominum per viros sanguinum, quod fit praecipue ex instinctu episcoporum adversae partis, ut iam manifestentur *opera carnis, quae sunt inimicitiae, contentiones, aemulationes, irae, rixae, dissensiones, sectae, hereses, invidiae, homicidia et his similia, quae praedico vobis,* ait apostolus, *sicut praedixi, quoniam* Gal. 5, 19—21.
qui talia agunt regnum Dei non consequentur. Propter haec comprimenda sacerdotale iudicium, quod cruentas refugit ultiones, severis christianorum principum constitutionibus

a) *ita Gel.;* ille 1.

1) Thiel I, p. 347. 2) Ibid. p. 427. 3) Ibid. p. 428.

adiuvari debet[1], sicut Leo[2] papa docet, quia timentes corporale iudicium nonnunquam ad spiritale recurrunt remedium. Sed ut passim omnia licito fiant, ipsi adversae partis episcopi regiam potestatem, immo divinam ordinationem evertere parant, cum de his quoque, qui post baptismum aut tormenta sola exercuerunt aut etiam capitalem sententiam protulerunt, sic scribit sanctus papa Innocentius[3], quod de ipsis nihil definitum sit a maioribus. *Meminerant enim,* inquit, *a Deo potestates has fuisse concessas et propter vindictam noxiorum gladium fuisse permissum et Dei ministrum esse datum in huiusmodi vindicem. Quomodo ergo reprehenderent factum, quod auctore Deo viderent esse concessum? De his ergo,* inquit, *ut hactenus servatum est, sic habemus, ne aut disciplinam evertere aut contra auctoritatem Domini venire videamur, quia ipsis in rationem reddendam gesta sua omnia servabuntur.*

28. At memoratus ille Hartvig, ut everteret regiam potestatem, immo divinam ordinationem, militavit cum suis consortibus episcopis per multas expeditiones contra Henrichum regem, quarum nulla magis ad vivum nos tetigit, quam illa, quando ad locum Herosfeldiae posuit castra[4]. Specialiter enim ipse prae ceteris Saxonibus odio habebat eundem locum Herosfeldiae, ideoque civitatem et sancta nostra[5] quaerebat omnibus modis destruere; nam abbas eiusdem loci, dictus quoque et ipse Hartvigus, successerat illi damnato et deposito in episcopatum Magadaburgensis ecclesiae, imperatore et ceteris principibus regni plurimum annitentibus super electione eius et ordinatione, quoniam praeter id, quod adprime instructus et eruditus est tam moralibus disciplinis quam sacris scripturis, in hoc quoque ipse placuerat iis, quia id, quod imperator non potuit efficere totis viribus regni, hoc ipse perfecit ex industria sapientis ingenii[6], scilicet ut divideretur unitas perversorum, cum non posset per disciplinam rei militaris emolliri duritia Saxonum vel rescindi societas Thuringorum. Sicut enim esse noxium solet, si unitas desit bonis, ita perniciosum est, si non desit malis. Perversos quippe unitas corroborat, dum concordat, et tanto magis incorrigibiles, quanto unanimes facit. Unde

1) His verbis nimiam indulgentiam et lenitatem imperatoris erga eos episcopos, qui synodo Moguntina damnati erant, reprehendit. 2) Cf. verba Leonis: *Omnes res tutae esse non possunt* etc. l. I, c. 3. 3) Hinschius p. 531. 4) Mense Augusto a. 1086: *Quando porrexerunt in orientalem Franciam ad patrandum illud circa Wirtziburg magnae occisionis scelus* (c. 31). 5) V. praef. p. XI. 6) Post synodum Moguntiacensem et post conventum in loco Gerstungen actum (cf. c. 19) magna commutatio voluntatum apud Saxones facta est, quae non solum per abbatem Herosfeldiae, sed etiam per Udonem Hildinisheimensem episcopum, de quo supra c. 19, effecta est. Cf. Ann. Magdeb. SS. XVI, p. 177: *Videres tunc temporis faciem Saxoniae irrevocabiliter alteratam;* Bernoldi Chr. (SS. V, p. 444); Ekkeh. Chr. (SS. VI, p. 205).

etiam Paulus conspiciens perniciosam sibi esse unitatem reproborum, dividere curat turbam Saducaeorum et Pharisaeorum, cumque[a] in duas partes tumultuantium multitudo dividitur, ei via ereptionis aperitur, quia, quem turba persequentium unita constrinxerat, divisa laxabat. Eripiuntur etenim iusti, dum dividuntur iniusti, et electorum vota ad perfectum perveniunt, dum reproborum agmina per discordiam confunduntur. Igitur facta divisione adversariorum, qui per multos iam annos repugnaverant contra ecclesiam pariter et contra rem publicam, illi vero qui declinaverant post imperatorem pepererunt ei incruentam de hostibus victoriam, quoniam, cum timerent hinc a comprovincialibus urgeri, illinc ab imperatore, qui iam circa Kal. Iulii cum exercitu aderat, impugnari, deditionem fecerunt omnes et Saxones et Thuringi praeter paucissimos, qui, audito adventu imperatoris, fugerant ultra flumen Albiam cum suo rege Herimanno, qui etiam, utpote reus maiestatis atque hostis ecclesiasticae pacis, damnatus est in supradicta Moguntiacensi synodo. Cuius fugae vel auctores vel comites erant episcopi adversae partis, ideoque imperator tanto iustius decrevit, substitui catholicos episcopos destitutis ecclesiis, quanto evidentius appareret, ipsos desertores ecclesiarum locum etiam tenere mercennariorum, qui veri fuissent heretici iidemque magistri multorum scelerum. Sicut enim sanctus Gregorius[1] docet, mercennarius est, *qui stare in periculo ovium non potest, qui in eo, quod ovibus praeest, non oves diligit, sed lucrum terrenum quaerit.* Igitur fugitivo illi et heretico Hartvigo[b] successit catholicus Hartvigus in episcopatum Magadaburgensis ecclesiae; quem post electionem cleri et populi ipsius ecclesiae ordinavit suffraganeus eius Diedo episcopus[2] anno 1085. ab incarnatione Domini, 3. Idus Iulii. Ad cuius ordinationem praesens erat imperator Henrichus, ibique et praesens erat Wezelinus Moguntinae ecclesiae archiepiscopus et Sigiwinus[c] Coloniensis archiepiscopus atque alii plures episcopi, quos enumerare longum duximus studentes brevitati[3]. Sed postquam imperator dimisit exercitum, paulo post Saxones atque Thuringi ad solitae[d] infidelitatis redierunt[e] ingenium, atque post duos fere menses promissae fidei et pacis per interpositionem iuramentorum[4] immemores[f] compulerunt

cf. Act. 23, 6–10.

1085.

a) cunque 1, *et similiter* n *pro* m *saepius.* b) Hartvingo 1. c) Siwiginus 1. d) molitae 1; *Goldast. emendavit.* e) *deest* 1. f) *deest* 1; *Freher. addidit.*

1) Gregorii Opera I, p. 1486. 2) Brandenburgensis. 3) Cf. Ann. Saxon. p. 723. et Ann. Magdeb., qui eadem tradunt. 4) Cf. Ann. August. (SS. III, p. 131).

1085. Sept. imperatorem per vim bellici tumultus[1] discedere ex Saxonia[2] cum catholicis episcopis, aperientes iterum hereticis aditum introeundi ad ovile ovium, ut pro pastoribus lupi
1086. dominarentur iis. Post haec anno altero, cum iam simili modo, sicut frequenter factum est, elusus fuisset imperator per Saxonum atque Thuringorum perfidiam[3], qui usque ad Botam fluvium cum exercitu suo tunc peragraverat utrorumque provinciam, composita pace iuxta conditiones, quas principes utrimque aequas et utiles iudicassent, discessit inde propter instantem quadragesimam[4]. Sed amatores contentionis ac discordiae pseudoepiscopi Saxoniae quaerebant solito pacis conditiones interrumpere, cupientes magis perfidia et periurio secum omnes teneri, quam pacem fieri; ideoque non iam, sicut antea, volebant eventum belli expectare intra provincias vel Saxoniae vel Thuringiae, sed audebant illud extra fines suos in ulteriora regni transferre, ubi possent communicata cum Suevis scelera[5] adversus ecclesiam pariter et adversus rem publicam committere, iuxta quod factum est in episcopatu Wirziburgensis ecclesiae, ubi pugnatum est contra imperatorem Henrichum quinta iam vice, anno scilicet 1086. ab incarnatione Domini, 3. Idus Augusti. Huius pugnae causa extitit, quia[a] ipsam civitatem Wirziburg ex obsidione hostium imperator liberare voluit[6], sed dolus magis quam virtus victoriam hostibus peperit. Verumtamen non magis cum hostibus quam cum proditione ac perfidia sociorum[7] dimicatum est, quae dimicatio maior

a) qua 1; *Goldast. emendavit.*

1) Hanc seditionem Egbertum maxime movisse, Ann. Magdeb. et Sigeb. (SS. VI, p. 365) tradunt; hic dicit: *Saxones iterum rebellant incentore prae cunctis Egberto comite.* 2) Cf. Bernoldi Chr. (SS. V, p. 444). 3) Stumpf, Reg. 2879. 2880. 2893; cf. quod Waltramus ipse de Egberti perfidia (c. 33) dicit. 4) A. 1086. quadragesima incepit Febr. 16. 5) Cf. Bernoldi Chr. p. 444; Stumpf, Reg. 2885; Ann. August.; Contin. 2. Mariani; Sigeb.; Ekkeh. Chr. Ex his omnibus apparet, Saxones studuisse Alberonem in episcopatum restituere eiusque rei causa sua sponte extra fines provinciae imperatori bellum intulisse et cum Suevis se coniunxisse. 5) Huc omnia spectant quae Waltramus (c. 16) de Herimanno et de pugna in circuitu civitatis Wirziburgensis dixerat. 6) Hac in re dilucide cognosci potest, quis scriptorum illius aetatis imperatoris partes sequatur, quis ab adversariis eius stet. Nam acerrimi vindices causae Gregorianae, ut Bernoldus et Chr. Petershus., silentio non solum perfidiam sociorum praetereunt, sed etiam paulo post recuperatam urbem Wirziburg; Ekkehardus illud non tradit, sed receptam esse urbem commemorat; Ann. August. dicunt: *exercitus autem sui pars maxima statim, utrum consilio an ignavia, turpiter terga vertit;* scriptor V. Henrici (c. 4) narrat, nonnullos equites regiae partis subito mercede conductos arma in regem ipsum vertisse.

atque periculosior est. Nam acies Coloniensis atque Traiectensis militiae ex composito avertit se et fugit, ut erat inter principia contra hostes ordinata; quae sociorum defectio fregit animos ceterorum in re tam trepida tamque inopinata, ac perinde subtractis undique per fugam equitum subsidiis versum est in pedites totum pondus praelii; quibus deinde nec pugna constare nec fuga sine magna caede potuit explicari. Tum forte captus est ibi quidam clericus Wezelini Moguntini archiepiscopi nomine Reginherus, quem adversarius ille Christi et ecclesiae Hartvig corripuit, quod, qui sub priore episcopo Sigefrido sui partem papae Gregorii constantissime defenderit regemque Henrichum omnesque fautores eius pronissime abominatus sit, nunc quasi per fugam quidem ad iniustitiam reversus sit; ac deinde eum circa occisorum corpora circumduxit atque gloriando dixit: 'Ecce modo apparet, ecce modo apparet, ubi iustitia sit, cum apud nos', inquit, 'victoria sit!' Sed 'iustitia et pax osculatae sunt se', quoniam neutra potest absque altera esse. Studium autem et gloria est eorum qui pertinent ad terrenam civitatem, effundere humanum sanguinem, cum filii pacis hi sint filii Dei. At illius sanguineae crudelitatis episcopi:

1086.

cf. Ps. 84,11.

Nulla loci facies revocat feralibus arvis
Haerentes oculos, celsos cumulis aequantia colles
Corpora sidentesque in tabem spectat acervos[1].

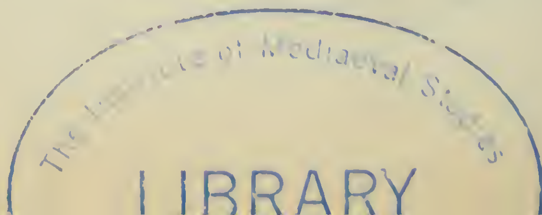
Certe talis vir sanguinum alienus est, hostis est, quem sensus doloris non tetigit in prostratis fratribus, iuxta quod in libro de lapsis scribit sanctus Cyprianus episcopus[2]: *Quid faciam,* inquit, *dilectissimi fratres, fluctuans vario mentis aestu? Quid aut quomodo dicam? Lacrimis magis quam verbis opus est ad exprimendum dolorem, quo corporis nostri deflenda est plaga, quo populi aliquando numerosi multiplex lamentanda est iactura. Quis enim sic durus ac ferreus, quis sic fraternae caritatis oblitus, qui inter suorum multiformes ruinas et lugubres ac multo squalore deformes reliquias constitutus siccos oculos tenere praevaleat, nec erumpente statim fletu prius gemitus suos lacrimis quam voce depromat? Doleo, fratres, doleo vobiscum, nec mihi ad leniendos dolores meos integritas propria et sanitas privata blanditur, quando plus pastor in gregis sui vulnere vulneratur. Cum singulis pectus meum copulo, moeroris et funeris pondera luctuosa participo, cum plangentibus plango, cum deflentibus defleo, cum iacentibus iacere me credo. Iaculis illis grassantibus inimici mea simul membra percussa sunt, saevientes gladii per mea viscera transierunt. Inmunis ac liber fuisse a persecutionis*

1) Lucan. VII, 788 sqq.:
Haerentes oculos; cernit propulsa cruore
Flumina et excelsos cumulis aequantia colles
Corpora etc.
2) Cypriani Opera p. 239.

incursu non potest animus in prostratis fratribus, et me prostravit affectus. Et unde eiusmodi cladis tempestas emerserit, statim subiungendo ostendit. *Habenda tamen est,* inquit[1], *fratres dilectissimi, ratio veritatis, nec sic mentem debet et sensum persecutionis infestae tenebrosa caligo caecasse, ut nihil remanserit lucis ac luminis, unde divina praecepta perspici possint. Si cladis causa cognoscitur, et medela vulneris invenitur. Dominus probari familiam suam voluit, et quoniam traditam nobis divinitus disciplinam pax longa corruperat, iacentem fidem et prope dixerim dormientem censura caelestis erexit, cumque*[a] *nos peccatis nostris amplius mereremur, clementissimus Dominus sic cuncta moderatus est, ut hoc omne quod gestum est exploratio potius quam persecutio videretur. Studebant augendo patrimonio singuli et obliti quid credentes aut sub apostolis ante fecissent aut semper facere deberent, insatiabili cupiditatis ardore ampliandis facultatibus incumbebant. Non in sacerdotibus est religio devota, non in ministris fides integra, non in operibus misericordia, non in moribus disciplina, corrupta est in viris barba, in feminis forma fucata, adulterati post Dei manus oculi, capilli mendacio colorati. Ad decipienda corda simplicium callidae fraudes, circumveniendis fratribus subdolae voluntates, non iurare tantum temere, sed adhuc etiam peierare, praepositos superbo tumore contemnere, venenato sibi ore maledicere, odiis pertinacibus invicem dissidere. Episcopi,* inquit, *plurimi, quos et hortamento esse oportet ceteris et exemplo, divina procuratione contempta, procuratores rerum saecularium eligunt fieri, et derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas provincias oberrantes, negotiationis quaestuosae*[b] *nundinas aucupari, esurientibus in ecclesia fratribus habere argentum largiter, vel fundos insidiosis fraudibus capere, usuris multiplicantibus foenus augere. Quid non perpeti tales pro peccatis eiusmodi meremur, cum iam pridem prae-*
Ps. 88, 31—33. *monuerit ac dixerit censura divina: 'Si dereliquerint legem meam et in iudiciis meis non ambulaverint, si iustificationes meas profanaverint et praecepta mea non observaverint, visitabo in virga facinora eorum et in flagellis delicta eorum'. Praenuntiata sunt ista nobis et ante praedicta, sed nos datae legis et observationis immemores id egimus per nostra peccata, ut, dum Domini mandata contemnimus, ad correptionem delicti et probationem fidei remediis saevioribus veniremus. Nec saltem sero conversi ad Domini timorem sumus, ut hanc correptionem nostram probationemque divinam patienter et fortiter subiremus.* Et in libro de unitate ecclesiae idem Cyprianus[2] episcopus: *Unitatem,* inquit, *simul et dilectionem magisterio suo Christus docuit, prophetas omnes et legem praeceptis duobus,* Dei videlicet dilectione et proximi, *inclusit. Quam vero unitatem servat, quam dilectionem custodit aut cogitat, qui discordiae furore vesanus ecclesiam scindit, fidem destruit, pacem turbat, caritatem dissipat, sacramentum profanat? Malum hoc, fidelissimi fratres, iam pridem coeperat, sed nunc crevit eiusdem mali infesta clades, exurgere ac pululare plus coepit hereticae pravitatis et scismatum venenata pernicies.*

a) cunque 1. b) *ita emendavit Schard.;* negotiationes quaestuose 1.

1) Cypriani Opera p. 240. 2) Ibid. p. 224.

29. Haec memorat sanctus Cyprianus episcopus, veraciter describens quae fiunt nostris quoque temporibus. Non solum enim ecclesia per hereses et scismata dividitur, et pax undique turbatur, sed etiam adversae partis episcopi gaudent et laetantur super effusione humani sanguinis, quia non habent viscera fraternae dilectionis. Quisquis autem creaturam Dei hominem non diligit, odit; neque enim odio dignum aestimat, nisi quod malum esse iudicat. Heresis quidem Manichaeorum putat, humanae naturae originem esse a principe tenebrarum, assumens in testimonium sui erroris quod dicit in euangelio Dominus: *Vos ex patre diabolo estis.* Ioh. 8, 44.
Bona est quippe omnis natura, sed per voluntatem malam vitiata est hominis natura. Sed unde dixerit Dominus ad Iudaeos, qui iam quaerebant eum occidere: *Vos ex diabolo estis,* unde hoc, inquam, dixerit, ostendendo subiungit: *Et desyderia patris vestri vultis facere.* Quae sunt illius desyderia? *Ille,* inquit, *homicida erat ab initio.* Imitantur autem eum qui sunt ex parte illius, ac perinde dicuntur filii eius, quia sunt imitatores homicidii illius, qui non gladio armatus, non ferro accinctus ad primum hominem venit verbumque malum seminavit et occidit. Similiter et occidit eum qui persuadet alicui mala, secundum quod dicit Psalmista: *Filii* Ps. 56, 5.
hominum, dentes eorum arma et sagittae, et lingua eorum gladius acutus. Ecce enim ille Hartvig, dictus quondam Magadaburgensis metropolitanae civitatis episcopus, persuasit plurimis certe effundere sanguinem hominum, qui et fecit caedem plurimorum per manus sibi obsequentium, cum quibus et post victoriam, de qua supra diximus, introduxit Adelberonem in Wirziburg civitatem quondam sui episcopatus, quam amiserat primo quidem proprio iudicio damnatus, deinde ecclesiae etiam iudicio condemnatus atque depositus, postquam posuit partem suam cum hypocritis atque infidelibus, quoniam, sicut Cyprianus[1] episcopus scribit, quisquis 'unitatis concordiam scindit, fidem primam perfidia posteriore mutavit'. Hic sane Adelbero praeclarior erat ceteris suae partis episcopis et nobilitate pariter et scientia ac religione simul et aetate, utpote qui iam obiit circa quadragesimum annum ordinationis suae. Hic ergo cum fuisset etiam particeps electionis pariter et ordinationis Ruodolfi regis contra legitimum regem Henrichum, ne eum se contingeret videre vel alloqui, sponte dimisit episcopatum suum et fugit ad altitudines montium, oblitus sane, quomodo solet ecclesia cum Psalmista dicere contra altitudinem doctrinae hereticorum:
In Domino confido; quomodo dicitis animae meae, trans- Ps. 10, 1.

1) Cf. Cypriani Opera p. 229.

migra in montem sicut passer? id est sicut prudens. Latuit enim hic Adelbero in altissima quadam munitione, quae dicitur Latine Mons-vini[1], et licet saepius offerretur ei legatio Henrichi imperatoris et supplicatio commissi gregis, ut reverteretur ad custodiam episcopatus sui, noluit tamen reverti. Ecce scribit Isidorus episcopus[2] in 8. libro Etymologiarum: *Montani,* inquiens, *heretici dicti sunt, quod tempore persecutionis in montibus latuerunt et ea occasione se a catholicae ecclesiae corpore diviserunt.* Quod si tales fuerunt heretici fugientes persecutionem, quid illi, qui oderunt pacem et sponte dimiserunt ecclesiae unitatem? Quis vero custodiet oves a luporum insidiis, quando deserit eas cura pastoris? *Qua conscientia,* inquit Leo papa[3], *honorem sibi sacerdotii praestitum vendicant, qui pro animabus sibi creditis non laborant? Considerent,* ait, *milites Christi, iccirco se cotidie calicem Christi sanguinis bibere, ut possint et ipsi propter Christum sanguinem fundere.* Hoc est enim velle cum Christo inveniri, id quod Christus et docuit et
1. Ioh. 2, 6. fecit imitari, secundum Iohannem apostolum dicentem: *Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulavit et ipse ambulare.* Ergo Christus daturus sanguinem suum pro salute totius mundi intravit Hierusalem cum turbis, quae praecedebant et quae sequebantur clamantes Osanna, quae et sternebant ei in via vestimenta sua, humilitatis et iustitiae insignia, simul et ramos palmarum, praetendentes pietatis opera. Sed Adelbero introivit cum viris sanguinum in civitatem Wirziburg[a], fugato inde Meginhardo episcopo, successore suo, atque imperatoris praesidio. Tum quidem decimus erat annus, postquam idem Adelbero fugerat de Wirziburgensi ecclesia immo de catholica ecclesia, et quamvis saepe ab ecclesia, saepe ab imperatore ad pristinum dignitatis suae locum sit reinvitatus, reverti tamen noluit, nisi fortasse eo quo dictum et factum est modo episcopatum suum sanguine multorum hominum redimere contigerit. Ecce de eiusmodi scribit Cyprianus episcopus de unitate catholicae ecclesiae[4]: *Aversandus est,* inquiens, *talis atque fugiendus, quisquis fuerit ab ecclesia separatus; perversus est huiusmodi et peccat et est a semet ipso damnatus. An sibi aliquid esse cum Christo videtur, qui adversus sacerdotes Christi facit et qui se a clero eius et plebis societate secernit? Arma ille contra ecclesiam portat, contra Dei dispositionem repugnat, hostis altaris, adversus sacrificium Christi rebellis, pro fide perfidus, pro religione sacrilegus, inobsequens servus, filius impius, frater inimicus, contemptis episcopis et Dei sacerdotibus derelictis, constituere audet aliud altare, precem alteram illicitis vocibus facere, dominicae*

a) Wirtzib. 1 *nonnumquam.*

1) Lambach in Austria superiore, ubi coenobium condiderat; cf. Bernoldi Chr. p. 450. 2) Isidori Opera III, p. 355. 3) Epist. Leonis ad Turibium, Hinschius p. 595. 4) Cypriani Opera p. 225. 226.

hostiae veritatem per falsa sacrificia profanare, nescire[a], *quoniam, qui contra ordinationem Dei innititur, ob temeritatis audaciam divina animadversione punitur.* Haec et alia, quae plurima scribit sanctus Cyprianus episcopus in libro de unitate catholicae ecclesiae, haec, inquam, valde necessaria sunt contra eos, qui non solum voce, sed et scriptura profitentur, se defendere partem sui Gregorii papae. Reliquit ergo ecclesiam Adelbero, qualem scilicet ecclesiam despondit Paulus apostolus 'uni viro 2.Corr.11,2. virginem castam exhibere Christo', et secessit inde ad supradictam munitionem, quae dicitur Mons-vini, ubi et celebravit sacrificium et orationem praeter altare et communionem ecclesiae catholicae Dei. Si enim hereditas ecclesiae est pax et patria eius est pax, igitur et regnum illud Dei patris, quod cotidie rogat ecclesia ut adveniat, est pax. *Pacem,* inquit, *relinquo* Ioh. 14, 27. *vobis, pacem meam do vobis.* Unde constat, precem alteram illicitis vocibus fecisse et dominicae hostiae veritatem per falsa sacrificia eum profanasse, qui non precatur pro pace ecclesiae. Quam scilicet pacem noluit ille Adelbero vel tunc recipere, quando intra civitatem Wirziburg obsessus potuit capi quidem vel occidi, sed nullo modo flecti, ut vellet imperatorem videre vel alloqui, per quod destrui quoque cernitur gratia Dei, qua creati sumus, quam et cum impiis quoque communem[b] habemus, cum quibus homines sumus, atque ideo, quisquis priorem contemnit gratiam, qua creati sumus, ingratus quoque existit secundae gratiae, qua recreati sumus atque salvati, *cum essemus mortui peccatis,* Eph. 2, 5. sicut dicit apostolus. Ex hoc enim, quod adversae partis episcopi iuxta sectam Manichaeorum despiciunt in rege Henricho hominem, creaturam Dei, refugientes eum videre vel alloqui, per illam scilicet [excusationis[c]] occasionem, qua dicunt eum esse excommunicatum, ex hoc, inquam, totum est illud scandalum, quod reliquerunt ecclesias suas et curam dominicarum ovium, et quod per parrochias suas multo iam tempore multa fiunt homicidia, rapinae et incendia pro his quae sunt episcoporum solemnia, sive in celebrando baptismate, sive in consecrando chrismate, sive in docenda christiana plebe. Sed ex gestae rei consyderatione pensari poterit causa vel imperatoris vel illius episcopi Adelberonis vel ceterorum qui sunt in parte eius contentionis. Nam: *Beati paci-* Matth. 5, 9. *fici, quoniam ipsi vocabuntur filii Dei.* Ergo obsessus erat ille Adelbero in Wirziburg civitate ab imperatore, et non poterat ulla ratione adduci ad pacis conditionem sive per episcopos sive per principes regni, qui erant cum imperatore, dicens, se quidem posse mori, non autem flecti, ut vellet

a) nec dignatur scire *Cypr.* b) *ita scripsi;* communionem 1. c) *deest* 1; *cf.* c. 30, *in.*

unquam sponte sua regem Henrichum videre vel alloqui. At imperator, leviter ferens contemptum suum, cum haberet utpote minister Dei vindicem in impios gladium, noluit occidere quemquam noxiorum; sed cum capienda esset civitas, non[a] solum dimisit impunitos hostes ecclesiae et desertores militiae suae, verum etiam ipsum Adalberonem, et quod cum eo erat praesidium hostium, milites scilicet rei publicae, permisit, comitante suo quoque ducatu, securos abire[1]. Modo fuerit imperator errans, qualis non potest esse sine poena ecclesiasticae excommunicationis, cum iuxta sententiam sancti papae Gelasii[2] moliantur fidem catholicam evertere per occasionem regiae alligationis, qui student obviare dispositionibus publicis. Sed: *Caritas cooperit multitudinem*
1.Petr. 4,8. *peccatorum*, sicut dicit Dominus per apostolum suum, caritatem autem imperator hostibus quoque suis exhibuit, quando in pace eos abire permisit. Sicut enim scribit sanctus Cyprianus episcopus in libro de patientia[3]: *Caritas fraternitatis vinculum est, fundamentum pacis, tenacitas ac firmitas unitatis, quae et spe et fide maior est, quae et opera ac martyria praecedit, quae nobiscum semper aeterna in caelestibus regnis permanebit.* Et post aliqua: *De ira quid dicam*, inquit, *et de discordia et de simulatione*[b], *quae in christiano esse non debent? Inexpiabilis et gravis culpa discordiae nec passione purgatur, et si discordes etiam occisi fuerint, macula ista nec sanguine abluitur. Nos vero*, inquit[4], *meminisse debemus, quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titulo gregem suum nuncupet. Oves nominat, ut innocentia christiana ovibus aequetur, agnos vocat, ut agnorum naturam simplicem simplicitas mentis imitetur. Quid sub vestitu ovium lupus latitat, quid gregem Christi qui se christianum mentitur infamat? Christi nomen induere et non per Christi viam pergere, quid aliud est, quam praevaricatio divini nominis, quam desertio itineris salutaris? quando ipse moneat et dicat, eum esse sapientem, qui verba Dei audierit et fecerit.* Atque in libro de unitate catholicae ecclesiae idem Cyprianus episcopus[5]: *Opto equidem*, inquit, *dilectissimi fratres, et consulo pariter et suadeo, ut, si fieri potest, nemo de fratribus pereat, et consentientis populi corpus unum gremio suo gaudens mater includat. Si tamen quosdam scismatum duces et dissensionis auctores in caeca et obstinata dementia permanentes non potuerit ad salutis viam consilium salubre revocare, ceteri tamen vel simplicitate capti vel errore inducti vel aliqua fallentis astutiae calliditate decepti a fallaciae vos laqueis solvite, vagantes*[c] *gressus ab erroribus liberate,*
2.Thess.3,8. *iter rectum viae caelestis agnoscite. Contestantis apostoli vox est: 'Praecipimus vobis', inquit, 'in nomine domini Iesu Christi, ut recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate et non secundum traditionem,*

a) sed 1; *bene emendavit Schard.* b) simultate *Cypr.* c) vagantem 1; *Schard. emendavit.*

1) Cf. Mariani Cont. II. l. c. p. 564; Ekkeh. Chr. l. c. p. 207. 2) Cf. Thiel p. 341. 3) Cypriani Opera p. 407—409. 4) Ibid. p. 427. 5) Ibid. p. 230.

quam accepistis a nobis'. Et iterum dicit: 'Nemo decipiat vos inanibus cf. Eph.
verbis, propterea enim venit ira Dei in filios contumaciae, nolite ergo 5, 6. 7.
esse participes eorum'. Recedendum est a delinquentibus, vel immo fugiendum, ne, dum quis male ambulantibus iungitur et per itinera erroris et criminis trahitur, a via veri itineris exerrans pari crimine et ipse teneatur. Unus Deus est et unus Christus et una ecclesia eius et fides una, et plebs in solidam corporis unitatem concordiae glutine copulata. Scindi unitas non potest, nec unum corpus discidio[a] *compaginis separari, divulsis laceratione visceribus in frusta discerpi. Quicquid ab unitate discesserit, scorsum vivere et spirare non poterit, substantiam salutis amittit.* Haec beati Cypriani verba fidelissima sunt et vera, quae constringunt certe[b] declinantes in aliquarum partium scismata; atque ideo erga se insolubilem esse sententiam faciunt, qui tales permanere diligunt, quales veraciter absolvi non poterunt. Igitur supradictus Adelbero, accepta abeundi licentia de civitate Wirziburg, cum ad pacis conditionem flecti non potuisset, in dilectum sibi Montem-vini
secessit ibique anno ab incarnatione Domini 1090. obiit, qua- 1090.
lem deinceps ecclesia in communionem non recepit, iuxta quod sanctus Leo papa[1] scribit: *Nos,* inquiens, *quibus viventibus non communicamus, mortuis communicare non possumus.*

30. Eodem etiam anno obiit Herimannus, dictus quondam Mettensis ecclesiae episcopus, qui et ipse, cum recessisset fugiens ab ecclesia sua, damnatus est in supradicta synodo atque depositus, quoniam saepe vocatus per imperatorem, saepe etiam vocatus per oves pascuae eius, noluit reverti ad pastoralem curam ecclesiae suae, non aliam praetendens excusationis occasionem, nisi quod nollet videre vel alloqui excommunicatum imperatorem. Si noluit videre vel alloqui christianum imperatorem, quid Neronem? quid Dioclitianum? quid Maximianum? Isti quidem imperatores erant impiissimi et saevissimi ecclesiae persecutores, quorum
certe conspectum praecipit Dominus discipulos suos non cf. Marc.
fugere; sed: *Cum steteritis,* inquit, *ante reges et praesides,* 13, 9.
nolite timere, Deum autem timete et regem honorificate. O 1. Petr. 2, 13.
quid facerent, si illi desertores ecclesiarum episcopi sub persecutione praedictorum imperatorum fuissent? quod exemplum reliquissent fidelibus pro fide Christi certantibus? Apostolus quippe volens exponere, quid sit episcopatus, quia nomen
est operis, non honoris: *Qui episcopatum,* inquit, *desyderat,* 1. Tim. 3, 1.
bonum opus desyderat. Unde Augustinus episcopus in 19. libro de civitate Dei[2]: *Graecum est,* inquit, *atque inde ductum vocabulum, quod ille qui praeficitur eis quibus praeficitur superintendit, curam scilicet eorum gerens. Scopos quidem intentio est; ergo episcopin,* inquit, *si velimus*[c], *Latine superintendere possumus dicere, ut intelligat*

a) dissidio 1. b) certa 1. c) ἐπὶ quippe super, σκοπὸς vero intentio est, ergo ἐπισκοπεῖν, si velimus, *Aug.*

1) Hinschius l. c. p. 617. 2) Augustini Opera VII, p. 563.

se non esse episcopum, si praeesse desyderat, non prodesse. Proinde etiam dicitur in ordinatione episcopi, ut memor sic sit semper sponsionis et desponsationis ecclesiasticae et dilectionis Dei, et non obliviscatur illius diei, quo assecutus est hunc honorem pontificii, ne ovile Domini praedo violentus irrumpat et dispersas absque pastore oves fur nocturnus invadat. Ecce enim quidam Brun in desertum ovile ovium
Ioh. 10, 1. non per ostium, sed aliunde ascendit et, sicut ait Dominus moris esse furi atque latroni, ad hoc venit, ut furtum faceret, mactaret et perderet. Nam cum non esset ecclesiastico more electus et populo Mettensis ecclesiae fuisset[a] ignotus utpote filius cuiusdam Adalberti comitis de provincia Alamanniae, tum ille non episcopus, sed tyrannus in multitudine gravi conductorum militum ad urbem Mettensem accessit, caedes hominum fecit, per circuitum sanctificationis sanguinem sibi repugnantium effudit, ipsam quoque domum sanctificationis contaminavit, bona etiam et res ipsius ecclesiae distribuendo militaribus viris dissipavit ovesque dispersit Christi; qui post aliquantum tempus conceptae tyrannidis ipsum quoque nomen episcopi amisit[1], quia imperator potestatem ei episcopatus abstulit, postquam tanta ibi per eum fieri scandala intellexit, quae nemo digne deplorare poterit. Sicut enim scribit sanctus Leo papa[2]: *Principatus, quem aut seditio extorsit aut ambitus occupavit, etiamsi moribus atque actibus non offendit, ipso tamen initii sui[b] est perniciosus exemplo, et difficile est, ut bono peragantur exitu, quae malo sunt inchoata principio. Neque vero,* ait[3], *ulla sinit ratio, ut inter episcopos habeantur, qui nec a clericis sunt electi nec a plebibus expetiti nec a provincialibus episcopis cum metropolitani iudicio consecrati.* Ecce in ipsa quoque Mettensi ecclesia per decem aut eo amplius annos praetermissa sunt consueta episcoporum officia, et nec chrismatis nec aliorum sacramentorum, quae proprie ad episcopos pertinent, ministeria sunt ibi celebrata, sine quibus non potest esse ecclesia Dei. In tantum valuit sermo Hildebranti papae, qui illum Herimannum docuit et exemplo et scriptura de ecclesia sibi commissa fugere, ut iuxta quod dicitur per Mala-
Mal. 2, 12. chiam prophetam: *Disperdat Dominus virum qui fecerit hoc et magistrum et discipulum de tabernaculis Iacob,* ubi
Ioh. 15, 13. est congregatio sanctorum, quoniam *maiorem nemo habet caritatem, quam ut animam suam quis ponat pro amicis suis* iuxta exemplum illius qui essentialiter bonus est pastor
cf. 1. Petr. 2, 25. et episcopus animarum nostrarum.

31. Quid de Burcardo dicimus, quem rex Henrichus de infimo loco exaltatum fecit quondam, ut esset Halber-

a) c. utpote qui f. i. et fil. 1. b) initus vie *Hinsch.*

1) Cf. Bernoldi Chr. l. c. p. 447. 448; cf. Hugo Flavin. 2) Hinschius l. c. p. 622. 3) Ibid. p. 616.

statensis episcopus ecclesiae, qui pro mercede suscitavit diuturnum et grave bellum Saxonum, Thuringorum atque Suevorum? Qui cum praecipue et ante omnes in hoc esset studio, ut regem deponeret a regno, qui eum sublimavit episcopali fastigio, occisus est tandem Goslariae a suis popularibus in quadam contentione, quae inter ipsos hostes vel ecclesiae vel rei publicae facta est non sine plurimorum sanguine, in diebus scilicet passionis dominicae, quando iterum contra ecclesiam vel contra rem publicam celebrabant conventicula sua, quae solent etiam adhuc per singulos fere menses facere, cum non oporteat nisi publicum fieri concilium propter unitatem vel ecclesiae vel rei publicae; quoniam *omne regnum in se ipso divisum desolabitur,* sicut Luc. 11, 17.
in euangelio a Salvatore nostro dicitur. Et[1] iterum de ecclesia sua loquitur et ad eos qui sunt in ecclesia loquitur, ut, si ipsi concordes fuerint, si secundum quod mandavit et docuit duo aut tres collecti unanimiter oraverint, impetrare possint de Dei maiestate quod postulant, duo aut tres licet sint: *Si duobus,* inquit, *ex vobis convenerit in terra de omni re,* cf. Matth. 18, 19. 20.
quamcunque petieritis, continget vobis a Patre meo, qui in caelis est. Ubicunque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum. Ecce unanimitatem prius posuit, concordiam pacis ante praemisit, ut conveniat nobis, fideliter et firmiter docuit. Unde et Cyprianus episcopus in libro de unitate catholicae ecclesiae[2]: *Quomodo autem,* inquit, *potest ei cum aliquo convenire, cui cum corpore ipsius ecclesiae et cum universa fraternitate non convenit? Quomodo possunt duo aut tres in nomine Christi colligi, quos constet a Christo et ab eius euangelio separari? Non enim nos ab illis, sed illi a nobis recesserunt, et cum hereses et scismata postmodum nata sint, dum conventicula,* inquit, *sibi diversa constituunt, veritatis caput atque originem reliquerunt. Igitur*[3] *cum Deo manere non possunt, qui esse in ecclesia Dei unanimes noluerunt. Ardeant licet flammis et ignibus traditi vel obiecti bestiis animas suas ponant, non erit illa fidei corona, sed poena perfidiae, nec religiosae virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidi,* inquit, *talis potest, coronari non potest.* Ergo post tredecim expeditiones, quibus contra regem eundemque imperatorem Henrichum supradictus militaverat Burcardus, quem nos ipsi quoque vidimus cum illo Magadaburgensi Hartvigo in castris, quae posuerant Saxones atque Thuringi ad locum Herosfeldiae, sicut supra iam diximus, quando perrexerunt in orientalem Franciam ad patrandum illud circa Wirziburg magnae occisionis scelus, post haec, inquam, occisus est[4] in seditione

1) Cf. Cypriani Opera p. 220. Inde etiam Matthaei qui sequitur locus, a Vulgatae verbis haud parum discrepans, depromtus est. 2) Ibidem. 3) Ibidem p. 223. 4) Hoc loco non commemoratur, Egbertum hanc seditionem movisse, quamquam c. 35. dicitur:

1088. quadam popularium suorum[a] Nonis Aprilis, in quarta feria dominicae passionis, anno scilicet 1087.[1] a tempore dominicae nativitatis.

32. Vidimus etiam ibi Gebehardum, dictum quondam Salzburgensis[b] ecclesiae archiepiscopum, qui post multa ecclesiae stipendia coepit iam quasi puer centum annorum militare in castris Saxonum, ac paulo post recepturus dignam factorum suorum remunerationem obiit[2], postquam a viris sanguinum, suis scilicet participibus, effusus est sanguis multorum in circuitu Wirziburgensis ecclesiae velut[3] in circuitu Hierusalem. Ecce enim Salzburgensis[b] ecclesia condimento pastoralis cibi multo iam tempore caruit, ex quo eius pastor Gebehartus fugit, quia pacificus non extitit; qualem scilicet non pastorem, sed mercennarium in euangelio appellat Dominus, quoniam lupo occasionem saeviendi permisit, subtracta pastorali cura ipsius. Unde idem Deus scientiarum dominus, qui et pastor bonus, dicit ecclesiae
Marc. 9, 49. doctoribus: *Habete in vobis salem et pacem habete inter vos; bonum est*, inquit, *sal.* Per sal quippe sapientia verbi designatur, quo arcana cordis condiuntur. Sed, sicut ait sanctus Gregorius[4]: *Sal sine pace non virtutis est donum, sed*
1. Cor. 8, 1. *damnationis argumentum, quoniam scientia inflat, caritas vero aedificat. Unde Dominus subiungit atque dicit: 'Quod si sal infatuatum*
Marc. 9, 49. *fuerit, in quo salietur?' In quo scilicet errans doctor corrigitur, qui ad*
Matth. 5, 13. *auferendum constituitur? Ideoque ait: 'Ad nihilum valet ultra, nisi ut mittatur foras, et conculcetur ab hominibus'*, Iuxta quod mandatum Domini missus est etiam extra ecclesiam infatuatus ille doctor Gebehardus, quando in supradicta synodo Moguntiacensi condemnatus est atque depositus, cum ipse prius, utpote recedens ab unitate catholicae ecclesiae, proprio sit iudicio condemnatus.

a) suarum 1; *Schard. emendavit.* b) Saltzb. 1.

quia tunc occisus est ille Burcardus Halberstatensis episcopus a suis popularibus, non id agente marchione, sed tamen hoc factum ipso approbante. Cf. Ann. Sax. l. c. p. 724—726, vel potius Herrandi Passionem Burcardi in Winnigstadii Chron. Halberst. (Abel, 'Sammlung alter Chroniken' p. 289—294), quae in Ann. Sax. translata est. 1) a. 1088. emendandum est, ut Ann. Sax., quia a. 1087, Non. April. dies octavus post pascha, nec tamen quarta feria dominicae passionis sunt. Item apud Ann. Sax. verba *die* 7. *Iduum Aprilium* emendanda sunt in: *die* 8, quia quinta feria illius hebdomadis dies 8. Id. Apr. erat. Ergo Burcardus secundum Waltramum die 5. Apr., feria 4, secundum Ann. Sax. die 6. Apr., feria 5; v. Delius, in v. Ledebur, 'Archiv' V, p. 45 sqq. 2) Cf. Bern. p. 448. 3) Haec quattuor verba posterioribus temporibus adiecta esse, censet Berger; at e psalmo 78, 3. desumpta sunt. 4) Gregorii Opera II, p. 68.

33. Apud illos siquidem episcopos euntes ad expugnandum Wirziburgensis ecclesiae episcopatum, quando factum est hoc de quo iam diximus praelium, apud illos, inquam, episcopos tunc erat curia, quae dicitur a crudelitate, quoniam apud eos, sicut nos ipsi prospeximus, convenerunt principes Saxoniae, tractantes de suscepti belli crudelitate; ubi primus erat de principibus Egbertus marchio, filius Egberti senioris [1], qui fuit patruelis [2] istius qui adhuc regnat Henrichi imperatoris; quem scilicet Henrichum adhuc valde puerum [3] ille senior Egbertus et alii quidam [4] de principibus regni subtraxerunt [5] immature a tutela piae memoriae [6] matris suae imperatricis Hagnae, cum iam ante annos sex obiisset religiosus pater eius Henrichus, anno scilicet 1056. a domi- Oct. 5.
nica incarnatione, quando sextus erat annus istius iunioris Henrichi a nativitate, tertius autem ab eius ordinatione in regem, quae facta est Aquisgrani per Herimanni Coloniensis 1054. Iul. 17.
archiepiscopi unctionem [7]. Sed postquam puerilis regni custodia venit a matre ad principes regni, tum vero iura vel ecclesiae vel rei publicae coeperunt pro levi momento haberi, cum siquidem nulla re praeterquam legibus poterit multitudo coalescere in corpus unius populi. Et re vera 'quod tunc confotum est, erupit iam in regulum', quoniam ea quae cf. Es. 49, 5.
tunc latebant genimina viperarum pepererunt iam fetorem cf. Matth. 23, 33.
teterrimum et principem omnium serpentum diabolum, iuxta quod ipse diabolus videtur nunc de carcere suo solutus esse, postquam, sicut scriptum est in Apocalypsi, exivit nationes cf. Apoc. 20, 7.
seducere et in bellum trahere, quas antea modis quibus poterat per mala multa et varia seducebat. Ecce enim, ut praetermittamus, quae tunc gesta sunt ambitione principum vel avaritia, quae est idolorum servitus, et quomodo earundem rerum, unde destruitur ecclesia pariter et res publica, plerosque etiam episcopos atque abbates immoderatus invaserat appetitus, quaerentes puerile regis ingenium suis potius instituere moribus quam bonis artibus: ut haec, inquam, praetereamus, ecce contentio facta est inter Wezelinum Hildinisheimensem episcopum et Wideradum Fuldensem abbatem super altitudine sessionis suae, cum de diabolo scriptum sit, quia: *Omne sublime videt et est rex super* Iob. 41, 25.
omnes filios superbiae. Igitur rex puer 2. anno, post-

1) Cf. Floto, 'Heinrich IV.' I, p. 191. 2) Scil. frater patruelis. Liudolfus, ortus ex coniugio Giselae cum comite Brun, frater eadem matre natus Henrici III. fuit. 3) Natus est die 11. Nov. a. 1050 (Lamb. SS. V, p. 155. falso 1051. scribit). 4) Anno archiep. Colon. et Otto de Nordheim. 5) E tutela matris ereptus est 1062, April. 6) Mortua est Agnes die 14. Dec. 1077. 7) Cf. Lamb. (SS. V, p. 156).

quam distractus est a custodia matris suae, celebravit nata-
1064. lem Domini Goslariae, ubi inter cubicularios episcopi et abbatis certatum est pugnis atque scamellis pro herilis sedis positione, cum illi vindicare voluissent episcopo suo principem locum iuxta Moguntinae ecclesiae episcopum in conventu regiae sessionis in ecclesia propter privilegium parrochiae suae[1], isti autem contra tendere propter primatum Fuldensis abbatiae[2]. Et tunc quidem in tam sacrata festivitate nativitatis Domini certatum est, sicut diximus, pugnis
1065. atque scamellis, deinde vero in pentecoste res gerebatur gladiis, cum utrique[3] et episcopus et abbas summo studio se praeparassent ad tuendum sessionis suae locum, contractis undique multis militaribus viris. Erat enim ex parte episcopi senior ille Egbertus, de quo supra diximus; qui praeoccupaverat ecclesiam maiorem Goslariae cum suis pariter et episcopi militibus, et inter pulsandum ad vesperam
Mai. 14. in vigilia pentecostes consonabant pariter tumultuariae seditiones. Perrumpentibus enim intra ecclesiam Fuldensibus ad auxilium sociorum, quibus iam imminebat mortis periculum, pro nefas! multi hinc inde occisi foedavere caede sua templum Dei et altare Dei[4]. Eiusmodi vero impietatis simul et crudelitatis testamentum hereditavit ille senior Egbertus super iuniorem Egbertum, filium suum; cui enim iste parceret, qui cognato suo regi Henricho non pepercit, quem vita pariter et regno privare voluit? Saepe quidem iste iunior Egbertus contra regem coniuravit, saepe etiam sese a coniuratorum societate ad regem convertit et nunc harum nunc illarum partium fuit. Ecce enim post praelium, quod gestum esse diximus in episcopio Wirziburgensis ecclesiae, ubi idem Egbertus primus erat de principibus Saxoniae, post hoc vero imperator Henrichus intravit cum exercitu per Thuringiam in Saxoniam[5], ubi, cum non auderent Saxones atque Thuringi offerre ei occasionem pugnandi, tum quidem Egbertus marchio, utpote princeps huius quoque belli, iureiurando promisit imperatori, ut, si vellet inde exercitum reducere, sese deditionem facturum esse, in loco scilicet Herosfeldiae. Factum est ita, et adhuc testis est Herosfeldia, quod ibi Egbertus marchio supplicem se imperatori obtulit, quod ei fidem iuramento promisit, quod marcham

1) Constitutum erat, ut cuius deinceps in parrochia rex esset, is non solum tutelam regis, sed omnia susciperet negotia quae ad imperium pertinerent. 2) Dignitas primatus omnium abbatum Fuldensibus anno 968. ab Iohanne XIII. papa tradita est. 3) Lambertus Wezelinum solum consulto arma ad pugnam parasse tradit. 4) Cf. quae Lambertus de illo certamine et de cruenta pugna l. c. p. 163. 164. scribit. 5) A. 1087.

suam et comitatus suos ab imperatore recepit, quod in pace dimissus abiit, quod postera die legatos suos ad imperatorem remisit, qui dicerent, fidem quam prius promisisset comprovincialibus suis Saxonibus se non posse solvere, ceterum de his quae pepigisset cum imperatore nihil se acturum esse. Iam quidem dimiserat imperator exercitum suum ideoque non poterat tunc persequi tantae impietatis simul et infidelitatis virum. Nam Hartvigus atque Burcardus illi pseudoepiscopi haud longe tunc aberant a loco Herosfeldiae cum suis plurimis, qui, cum fuissent inimici pacis, non utique filii pacis, averterant animum marchionis, ne servaret pacis pactum, ab eis in spem regni adductus, quoniam, ut rex eorum futurus esset, interposita sua fide promiserunt ei[1]. Ecce per Zachariam prophetam dicit Dominus: *Haec sunt ergo verba, quae facietis.* Zach. 8, 16. 17.
Loquimini unusquisque veritatem cum proximo suo, veritatem et iudicium pacis iudicate in portis vestris, et unusquisque malum contra amicum suum ne cogitetis in cordibus vestris et iuramentum mendax ne diligatis. Omnia enim haec sunt quae odi, dicit Dominus. Contra haec docet Hildebrant per se, docet et per[a] episcopos suos mendacium pro veritate; et pro eo quod praecepit Dominus his, qui sub euangelica sunt perfectione, non omnino iurare, docent ipsi cf. Matth. 5, 34.
sectatores suos iuramentum mendax diligere, iuxta quod factum est in illius marchionis transgressione; cum eiusmodi sint infideles atque periuri, quotquot sunt ex illorum pseudoapostolorum parte, qui dicunt, se missos esse, ut solvant auditores suos a iuramentis, per quae fidem dedissent dominis suis, cum certe periuri dicantur a Paulo apostolo simili 1. Tim. 1, 9. 10.
subiacere damnationi, qua iudicantur patricidae et matricidae et ceteri qui non possidebunt regnum Dei.

34. Unde etiam praepositae scriptor epistolae, qui profitetur se defendere partem sui Gregorii, cuius certe parti-

a) *ita scripsi;* per *deest* 1.

1) Cum Bernoldus (l. c. p. 447) tradat, Egbertum, invidentem gloriae regis Herimanni, animo concepisse dominum suum regno privare; et cum Ann. August. dicant, hostes (scil. imperatoris), depulso Herimanno, Egbertum regnare disposuisse, veri simile est, Hartvigum et Burcardum iam tunc, cum Henricus in Saxoniam intraret, in Egberto spem imperii excitasse. Neque enim animos horum episcoporum a perfidia contra Herimannum abhorruisse, vel inde apparet, quod iam die 1. Aug. 1087. in conventu Spirae acto Henrico adiutorium suum ad obtinendum regnum, si de excommunicatione exire vellet (cf. Bernoldi Chr. l. c. p. 446), promiserant. Illa autem spes, ad quam Egbertus ab episcopis inducta erat, non refringi non potuit, si huic non contingeret ut imperatorem e finibus Saxoniae depelleret. Quam rem cum non satis certo speraret bene processuram esse, Egbertus ad perfidiam se convertit et simulavit se dedere se imperatori. Hac ratione et comitatum marchiamque recepit et Henricum ab intrando in Saxoniam avertit.

cipes sunt periuri atque heretici, raptores atque homicidae, quales nemo iuste poterit defendere, sed aut corrigere aut reprobare, pro his, inquam, scribit ille, ut periuria atque homicidia, rapinas atque incendia statuat atque confirmet solito more. *Sciendum est etiam,* inquit, *quia quicunque fidelitatem iurant dominis, non iurant nisi quam ex catholica lege debent dominis. Fidelitatis autem huius modum*
Eph. 6, 5. *determinat apostolus scribens Ephesiis, ut servi obediant dominis carnalibus sicut Christo. Quod exponens Hieronymus*[1] *in tractatu eiusdem epistolae: 'Pulchre', ait, 'imperans servis, ut obediant dominis, adiecit quasi Christo.*
Ib. 6. *Et iterum: Ut servi Christi facientes voluntatem Dei, ut scilicet non audiat servus carnalem dominum, si contraria Dei praeceptis voluerit imperare, ut et servos*[a] *non videatur contra dominos concitare et rursum nequaquam dominos doceat audiendos, si vitiosa et nefanda praecipiant'. Ex hoc praecepto apostoli et explanantis eum Hieronymi patet evidentius, quia, cum non debeant servi obedire dominis nisi sicut Christo, id est nisi in his quae facienda praecepit Christus, quicunque obsequitur eis in his quae sunt contra Christum, fidelitate in infidelitatem alterata, erit periurus. Ex decretis Soteris papae: 'Si aliquid forte nos incautius iurasse contigerit, quod observatum peiorem vergat in exitum, illud consilio salubriori mutandum noverimus, ac magis, instante necessitate, periurandum nobis est, quam perfecto iuramento in aliud crimen maius est divertendum'. Ambrosius in libro officiorum*[2]*: 'Est', ait, 'contra officium nonnunquam promissum solvere, sacramentum custodire, ut Herodes, qui iuravit, quoniam quicquid petitus esset daret filiae Herodiadis, et necem Iohannis praestitit, ne promissum negaret'. Haec de iuramentis,* inquit, *ideo intulimus, quoniam nos periuriorum hortatores autumat*
1. Sam. 25. *Wigbertus. Iuravit etiam David per Dominum occidere Nabal virum stultum et impium atque omnia quae ad illum pertinerent demoliri, sed ad primam intercessionem Abigahil feminae prudentis mox remisit minas, revocavit ensem in vaginam suam nec aliquid culpae se tali periurio contraxisse doluit.* Per haec quippe verba nihil aliud agitur,
Matth. 24, 24. nisi ut fides destruatur, et ut seducantur, si fieri potest, etiam electi, ut sint periuri; iuxta quod etiam sunt heretici atque scismatici, quicunque declinant post eos qui sunt eiusmodi quales susceperunt defendere sui partem Gregorii. Unde et

a) servitia *Hier.*

1) Hieron. Ep. ad Eph. lib. III, Opera ed. Vallars. VII, 1, p. 668.
2) Ambrosii Opera ed. Ben. Paris. 1690. II, p. 68.

Salvator, qui hoc in euangelio orat et hoc fieri desiderat, ut, quomodo unum sunt Pater et Filius, sic et nos in ipsa Ioh. 17, 21.
unitate maneamus. Ille, inquam, nostra respiciens tempora, Luc. 18, 8.
loquitur inter cetera: *Filius*, inquiens, *hominis cum venerit, putas inveniet fidem in terra?* Verbi gratia: ecce iuravit imperatori Egbertus marchio, ut fidelis ei esset, iuxta quod admonet apostolus servos Christi obedire dominis carnalibus sicut Christo. Quod scilicet iuramentum si sit observatum, quomodo iuxta sententiam illius scriptoris in peiorem vergit exitum? Fortasse nobilissimus ille adolescens adhuc viveret et occisus non esset, si iuxta id quod iuraverat imperatori fidelis esset et pacificus extitisset; et si eidem imperatori iuramenta sua servassent principes regni, certe non fuisset facta divisio regni, et non essent intestina haec bella, unde admodum destructa est ecclesia pariter et res publica. Sed propter transgressionem iuramentorum facta sunt haec omnia, et ille marchio occisus est infidelitatis suae causa, et iam non poterit ei prodesse vel suus Gregorius vel aliquis illius partis episcopus, quoniam, iuxta quod in libro de dominica oratione scribit sanctus Cyprianus episcopus[1]: *Discordans et dissidens et pacem cum fratribus non habens, nec si pro Domini nomine occisus fuerit, crimen dissensionis fraternae poterit evadere, quia, sicut scriptum est, qui fratrem suum odit homicida est, nec ad regnum cae-* 1. Ioh. 3, 15.
lorum pervenit aut cum Deo vivit homicida. Non potest esse, inquit, *cum Christo, qui imitator Iudae maluit esse quam Christi.*

35. Igitur postquam Egbertus marchio decepit imperatorem, sicut diximus, deinde et ipse pariter deceptus est, quoniam episcopi eum fefellerunt[2], non ei donantes regnum quod promiserunt; quapropter secessit a parte eorum et societate et iterum, datis obsidibus atque iuramentis, confirmavit pactum pacis et fidei cum imperatore. Interea contigit hoc quod supra diximus, quia tunc occisus est ille Burcardus Halberstatensis episcopus a suis popularibus, non id agente marchione, sed tamen hoc factum ipso approbante. Tum etiam ille Hartvigus Magadaburgensis pseudoepiscopus, cum non posset solus cum paucis complicibus suis vim sustinere vel marchionis vel imperatoris, venit in gratiam imperatoris, iuxta quod supra dictum est a nobis[3]. Et certe utrisque alteri contra alterum iam iuraverat, qui et inter imperatorem simul et marchionem ita medius versabatur, ut, si fieri posset, alterum perdere per alterum voluisset.

1) Cypriani Opera p. 285. 2) Opinor, episcopos ideo fidem Egberto datam non praestitisse, quod imperium infirmum Herimanni, cuius voluntatem regere poterant quocumque volebant, tolerare quam se imperio severiori Egberti subiicere maluerunt. 3) C. 25.

Unde cum infidelis adhuc infideliter egisset et iterum[1] marchio, reus totiens violatae fidei et pacis, secessione[a] occultisque colloquiis bellum renovasset, tum vero ille Hartvig non deerat vel imperatori contra marchionem militando vel marchioni contra imperatorem consulendo. Nam, ut de multis dicamus pauca, ecce imperator obsederat munitionem quandam marchionis in Thuringia. Tum et ipse vicissim, ferro et igne devastans circumquaque omnia, coepit obsidere castellum Quittilingeburg in Saxonia, ubi erat intrinsecus soror imperatoris simul et eius sponsa, de qua diximus supra, ad quarum ereptionem imperator cum misisset saepe dictum Hartvigum data sibi parte copiarum, ille militaris episcopus dicitur mandasse per nuntium suum marchioni, ut non tardaret venire, si cum imperatore vellet pugnare[2], quod tuto tunc facere posset, cum iam ab eo militum multitudo subtracta fuisset. Et ut nihil verius credatur quam compositus utrimque dolus, ecce flexit viam Hartvigus[3], ne marchioni fieret obvius, cum diversis itineribus ipse tenderet in Saxoniam, ille autem in Thuringiam, ubi tunc dimicatum est in ipsa nativitatis Domini vigilia, quae tunc obvenerat die dominica, quando terminum accepit annus ab incarnatione Domini 1088. Ecce quid faciunt hereses et scismata, ut
cf. Ps. 73, 8. dicat in corde suo cognatio eorum simul: 'Quiescere faciamus omnes dies festos Dei a terra!' *Num tenebrae dies Domini*
Amos 5, 20. *et non lux et caligo et non splendor in ea?* sicut[b] dicit Amos propheta. Ecce quando angelus Domini cum magna luce apparuit et gaudium illud magnum nativitatis Domini et Salvatoris euangelizavit, quando etiam concinuit multitudo
Luc. 2, 14. militiae caelestis: *Gloria in excelsis Deo et in terra pax*

a) *ita scripsi;* successione 1. b) sic 1.

1) Marchio iterum ab imperatore defecisse videtur, quod Bohemi etiam tum marcham occupatam tenebant vel quod post decessum Herimanni e Saxonia in Egberto de integro cupiditas regnandi excitabatur. 2) Nullus alius scriptor de perfidia Hartvigi quicquam tradit, nisi quod nimis obscuris verbis dicit Bernoldus (a. 1089): *Eggebertus marchio Heinricum et omnem eius exercitum cum paucis militibus a quibusdam religiosis confortatus viriliter invasit.* Cum autem Hartvigus a. 1089. apud imperatorem summa auctoritate esset (Jaffé V, nr. 75) et tantam iniisset gratiam, ut Coloniae ordinationem Adelheidae reginae celebraret (c. 25), atque cum imperator optime iudicare posset, utrum in illo bello cum Egberto gesto Hartvigus officio suo defuisset necne, statuendum est, Waltramum nimio odio incensum Hartvigum in suspicionem perfidiae vocavisse. Nec mirum. Nam ut Henricum severis verbis carpit, quod sibi non constiterit, ita sibi persuadere non potest, Hartvigum, quippe qui antea imperatori inimicissimus fuerit, subito sincero animo et incorrupta fide ei addictum esse. 3) Cf. c. 25: *Hartvigus nactus occasionem* etc.

hominibus bonae voluntatis, ea quippe tam festiva solemnitate angelorum atque hominum factus est luctus ingens, moeror atque tristitia et effusio humani sanguinis. Primo quidem impetu fugatus est marchio[1], sed restaurato deinde praelio, victor victus est imperator divino quodam iudicio. Nam episcopos Saxoniae, qui iudice ecclesia sunt damnati non solum in communionem receperat, sed et episcopatus suos, unde fuerant depositi, singulis absque iudicio ecclesiae reddiderat; ideoque, quoniam hostes Christi qui est pax ecclesiae permiserat imperator de ecclesia triumphare[2], concessit vicissim Christus victoriam hostibus rei publicae, et hoc pro disciplina magis electorum suorum quam pro gloria eorum qui ad cumulum perditionis suae polluerunt tam crudelibus factis diem pariter dominicum atque nativitatis dominicae sacramentum[3]. Neque enim diu circa Egbertum marchionem ultio divina cessavit, quoniam, cum ipse Henricho alteri Saxonum marchioni arma intulisset, plurimis suorum amissis victus de praelio aufugit, ac deinde cum fuissent manus omnium principum Saxoniae contra eum et manus eius contra omnes, postremo miserabiliter occisus est, proditus in quodam tugurio, ut non dicam id quod verius est, in molendino[4]; sicque regiae nobilitatis adolescens bellum consummavit, quo regnum sibi expugnare quaesivit.

36. Annus tunc erat ab incarnatione Domini 1090, quando occisus est supradictus marchio Egbertus. Eodem etiam anno defunctus est Liudolfus[a] dux Carentinorum, cum et ipse appeteret regnum[5] contra imperatorem Henrichum, atque Bertolt, filius Rudolfi regis quondam Saxonum, in ipso iuventutis suae flore defunctus est, et Hug potentissimus comes Alsaciae post multa crudelia quae fecerat vel in ecclesia vel in re publica occisus est. De talibus dicitur a Domino per Zachariam prophetam ad Zorobabel ducem Iuda: *Non in exercitu nec in robore superabis adversarios,* Zach. 4, 6.
sed in spiritu meo, hoc est in observatione legis Dei, *dicit Dominus exercituum.* Fuit enim imperator tunc in Italia, quando haec circa adversarios suos sunt gesta; quam scilicet tertiam illuc profectionem fecerat praecipue contra Mathil-

a) Luid. 1.

1) Ekkeh. et Ann. August. hoc ita factum esse concedunt. 2) Cf. verba c. 25: *At imperator prae nimio pacis amore.* 3) De hac pugna imperatoris cum marchione cf. Bernoldi Chron.; Ann. August.; Ekkeh. Chron. a. 1089; Ann. Disibod.; Ann. S. Alban. 4) De caede Egberti cf. Ann. Hildesh.; Ekkeh. Chr.; Ann. Ottenbur.; Chr. Sampetr.; Chr. epp. Hildesh.; V. Henrici IV. 5) Waltramus hoc solus de eius cupiditate regnandi scribit.

dam, fautricem Hildebranti papae; cuius scilicet secretis sermonibus assuefacta, ne adhuc quidem potest compesci, muliebribus furiis instincta, ut pacem quam bellum malit et ut rebus suis iam usque ad ultimum pene exterminium dissipatis consulere velit, cum hactenus ipsa fuerit praepotens divitiis, utpote filia Bonifacii marchionis. Neque vero Petrus sive Paulus doctrinam contentionis dictaverunt cum mulieribus, sed unus praecepit infirmum vas muliebre castam suam
1. Petr. 3, 7. conversationem in timore consyderare, alter vero docet mu-
1. Tim. 2, 9. 10. lieres se ornare cum verecundia et sobrietate, et quod decet mulieres pietatem per bona opera promittere. Nunc autem aliter Mathild illa instituta post octavum quoque annum, quo defunctus est Hildebrant familiaris eius[1], defendit pronissime contra sedem apostolicam et contra imperatorem partem ipsius, qui propter frequens cum ea et familiare colloquium generavit plurimis scaevae[2] suspicionis scandalum, dum non observavit attentius divinum illud Lucii papae[3] mandatum: *Duo presbyteri,* inquit, *et tres diaconi in omni loco non deserant episcopum propter testimonium scilicet ecclesiasticum.* Posuit autem Hildebrant partem[a] suam cum illa muliere rixosa, ut per hunc quoque sexum oppugnetur vel ecclesia vel res publica. Sed dicitur ei a Domino per
Bar. 3, 13. Hieremiam prophetam, quia: *Si in via Dei ambulasses, habitasses utique in pace super terram.* Et iterum de participibus eiusdem Hildebranti, inter quos etiam sunt Nort-
ib. 3, 26—28. manni, homines crudelissimi: *Fuerunt,* inquit, *nominati illi scientes bellum, ideoque non hos elegit Dominus, neque viam disciplinae invenerunt; propterea,* ait, *perierunt.* Sicut enim supra dictum est, nominati illi principes regni, immo destructores regni perierunt anno 1090. ab incarnatione Domini. Hic annus insignis quoque est morte Adelberonis atque Herimanni episcoporum, de quibus dictum est supra[4], de quibus etiam scribit sanctus Leo papa[5]: *Nos,* inquiens, *quibus viventibus non communicavimus, etiam mortuis communicare non possumus.* Ipsi quidem exierunt ex nobis, non nos
1. Ioh. 2, 19. ex illis, sed non erant ex nobis, quia, *si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum,* sicut dicitur per Iohannem apostolum. Unde et Cyprianus episcopus[6] in libro de mortalitate: *Talem,* inquit, *te iudicat Dominus, qualem te invenit, cum vocat. Unitatem enim,* ait[7], *qui non tenet, non Patris et*

a) p. cum illa suam 1.

1) Ex his verbis colligi potest, haec a. 1093. scripta esse. 2) i. e. 'Nachtheil bringend', non 'thöricht' ut Schöber in disputatione 'Vorwürfe und Anklagen gegen Gregor VII. aus den Schriften seiner Zeitgenossen', Nordhus. 1873, p. 4. vult. 3) Hinschius l. c. p. 175. 4) C. 29. 30. 5) Hinschius l. c. p. 617. 6) Cypriani Opera p. 308. 7) Ibid. p. 215.

Filii tenet fidem, vitam non tenet et salutem. Superiori etiam anno defunctus erat Wigoltus Augustae alter episcopus[1], qui, Sigefrido eiusdem civitatis episcopo adhuc vivente, per partium studia est subintroductus, qui furtive ad ordinationem ingressus, per Sigefridum Moguntinae ecclesiae archiepiscopum ordinatus est Goslariae in Saxonia, cum Augusta civitas iuxta Alpes sit in Rhetia. Qui certe non iuxta solemnem episcoporum morem intravit cum cleri et populi suffragiis, sed cum hostibus eiusdem civitatis, quae primo quidem per proditionem capta[2] et per imperatorem liberata[3], deinde etiam capta est similiter per proditionem[4] et ad solum usque destructa. Tum vero ingens praeda facta est ibi ex rebus atque bonis tam cleri quam populi, quibus apud hostes prodesse non potuit templum Dei et ecclesia sanctae Mariae semper virginis, ubi haec recondita sunt propter metum hostilis incursionis. O quam bonus pastor et quam prudens familiae Dei dispensator ille Wigoltus, qui utpote fur ipse intravit in civitatem cum furibus et homicidis atque raptoribus, ut raperet, mactaret et perderet! Quod cum factum sit feria 4. ante coenam Domini, postera die accessit ad altare Domini et manibus sanguine plenis et iniquitate praesumpsit sacri chrismatis consecrationem sibi usurpare, ac mox post completum officium infirmari coepit et post aliquot dies cum magno tormento vitam finivit. Capta autem civitate, captus est et Sigefridus episcopus iuxta altare Dei, quem Welf[a] dux quondam Bavariae, persecutor ecclesiae, fecit in sua custodia teneri, donec sese redemisset[5] tanti aestimatione thesauri, quanta suppleret avaritiam hostis iniqui. Honeste quidem ecclesia et religiose captivos redemit, ut, cum ipsi ab ea redimuntur, dicatur: hos Christus redemit; aurum enim ecclesia habet, non ut servet, sed ut eroget et subveniat in necessitatibus, quia redemptio captivorum est sacramentorum ornatus. Unde et sanctus Ambrosius episcopus in libris de officiis[6]: *Vere illa,* inquit, *sunt vasa preciosa, quae redimunt animas a morte, et ille verus est thesaurus Domini, qui operatur quod sanguis eius operatus est, et tunc vas dominici sanguinis agnoscitur, cum in utroque viderit redemptionem, ut calix ab hoste redimat, quos sanguis a peccato redemit.* Ergo post duos tandem annos solutus est Sigefridus episcopus ex hostili

a) Welff 1.

1) A. 1089; secundum Ekkeh. Chron. p. 207. et Ann. August. p. 133. a. 1088. mortuus est. 2) Secundum Bernoldi Chron. l. c. p. 439. a. 1084; secundum Ekkeh. Chron. a. 1083. 3) Mense Aug. a. 1084. 4) Secundum Ann. August. pridie Id. Apr. a. 1088, sive, ut Waltramus dicit, feria 4. ante coenam Domini. 5) Cf. Ann. August. a. 1090. 6) Ambrosii Opera III, p. 123.

custodia, super qualium miseria sic per Hieremiam prophe-
Bar. 4, 19—21. tam conqueritur ecclesia: *Ego,* inquiens, *derelicta sum sola, exui me stola pacis, indui me autem sacco obsecrationis et clamabo ad Altissimum in diebus meis. Animaequiores estote filii, clamate,* inquit, *ad Dominum, et eripiet vos de manu principum iniquorum.*

37. De his scilicet inimicis principibus cum plura haberemus dicere, nobis videntur haec pauca sufficere, de quibus et participes eorum poterunt cognosci, quos et similis error involvit et constringit par poena peccati. Superest tantum referre de Adelberto Wormaciensis ecclesiae quondam episcopo, qui damnatus est etiam atque depositus in supradicta Moguntiacensi synodo. Hic vero Adalbertus, sicut supra[1] quoque diximus, captus est fugiens de praelio Saxonum, cum esset in parte eorum contra regem Henrichum; unde et custodiae traditur; sed post aliquantum temporis, intervenientibus pro eo ad regem amicis eius, solvi iubetur, et omne debitum ei remittitur, quod commisisset vel in coniuratione facta contra statum rei publicae vel in alterius regis electione. At ille persistens in sententia scismatis sui et in hac perversa atque hactenus inaudita heresi, qua refugiunt qui sunt eiusmodi regem hominem videre vel alloqui, quasi homo mala sit creatura Dei, non potuit ulla ratione inflecti, ut vellet ad ecclesiam et episcopatum suum reverti, dicens quaeque etiam extrema prius experiri velle quam videre vel alloqui regem sua sponte. Ecce captivus
Es. 30, 20. ille tenetur in custodia, *pascitur pane arto*[a] *et aqua brevi,* iuxta quod dicit propheta; et hoc patitur non propter fidei meritum, sed ut redire velit ad unicae matris ecclesiae gremium. Qui cum honeste potuerit reverti ad ecclesiam et episcopatum suum, neglexit cum propriam salutem tum curam ovium sibi creditarum, atque elusis regularibus custodiis, turpiter fugit rediens ad sectas et scismata partium suarum. Hinc Augustinus[2]: *Fratres mei,* inquit, *si Christi unica ecclesia est et*[b] *una est, quicquid inde praeciditur quis tollit nisi leo ille rugiens et circumiens quaerendo, quem devoret? Vae his qui praeciduntur! nam illa,* ait, *integra permanebit.* An non praecisus a catholica est ecclesia, qui pro aliquarum partium studio exiit ab illa, propria quoque episcopatus sui sponsa repudiata? Et si ille Adelbertus reliquit Wormaciensem ecclesiam, nunquid ideo repellit Dominus plebem suam? *Dixit Sion* — congregatio enim sanctorum, qui in pace Domini

a) atro 1. b) ut *Gold.*

1) C. 16. 2) Augustini Opera III, 2, p. 371.

et in virtutum specula sunt constituti, appellantur Sion —: *dereliquit me Dominus et Dominus oblitus est mei;* cui per Es. 49, 14. 15.
Hesaiam prophetam respondet Dominus: *Nunquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non misereatur filio uteri sui? et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliviscar tui, dicit Dominus. Nemo enim unquam carnem suam odio* Eph. 5, 29.
habuit, sed nutrit et fovet eam sicut et Christus ecclesiam. Erunt, inquit, *duo in carne una,* quoniam Redemptor noster ib. 31.
cum sancta ecclesia, quam redemit, secundum carnem una substantia est et una persona.

38. Ecce nos, qui unum ecclesiae catholicum corpus (XXXVII)
veneramur atque diligimus, nos, inquam, descripsimus, quanta brevitate potuimus, quales sint aut fuerint primi de participibus Hildebranti, ut iam, si possit, praepositae scriptor epistolae defendat partem sui ipsius Gregorii, iuxta quod promittit ille, praesumens plurimum de sua iustitia, quam cf. Rom.
et quaerit statuere, ignorans certe, sicut apostolus ait, quae 10, 3.
sit Dei iustitia. Quisquis enim in semet ipsum descendit et beati Iacobi apostoli verba attendit, quibus dicit: *In* Iac. 3, 2.
multis offendimus omnes, non facile dividit se aut separat a consortio aliquorum pro eo quod sint peccatores; quia: *Si dixerimus,* inquit Iohannes apostolus, *quoniam peccatum* 1. Ioh.
non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non 1, 8—10.
est. Quod si confiteamur peccata nostra, fidelis et iustus est Deus, ut remittat nobis peccata nostra et emundet nos ab omni iniquitate. Si dixerimus, quoniam non peccavimus, mendacem eum facimus, et verbum eius non est in nobis. Ex his beati Iohannis apostoli verbis colligitur, quod, si nemo se iustum profitetur, sed omnis se peccatorem recognoscit et confitetur: ex his, inquam, colligitur, quod membra sibi invicem compatiantur, et faciant omnes quod praecepit et docet apostolus, *flere cum flentibus, gaudere* Rom. 12, 15.
cum gaudentibus, sustinentes invicem in dilectione, satis Eph. 4, 2. 3.
agentes servare unitatem spiritus in coniunctione pacis. Unde et Cyprianus episcopus in libro de patientiae bono[1]: *Ecce*[a], inquit, *ecce*[a], *probavit apostolus, nec unitatem servari posse nec pacem, nisi se invicem fratres mutua tolerantia foveant et concordiae vinculum patientia interveniente custodiant.* Iuxta quod iterum dicit apostolus: *Non sitis alta sapientes, sed humilibus consen-* Rom. 12, 16.
tientes; humiles quippe sunt unanimes et pacifici, qui non faciunt scismata, sed superbi faciunt ea, quales dicuntur Pharisaei, quia per falsam iustitiam sunt a ceteris divisi. Sicut enim scribit Isidorus episcopus[2] in libris Etymologia-

a) *deest Cypr.*

1) Cypriani Opera p. 408. 2) Isidori Opera III, p. 349.

rum, *scisma ab animorum scissura vocatur*, cuius sectae aemulatores definiuntur, quod *eodem cultu, eodem ritu credant ut ceteri, sed solo congregationis discidio*[a] *delectentur. Fit autem*, inquit, *scisma, cum dicunt homines: Nos iusti sumus, nos sanctificamus immundos, et cetera horum similia.* Sed scisma gravius esse scelus quam idolatriam, didicimus ex testimonio Sacrae
Num. 16, 30—33. Scripturae, quoniam legitur in Veteri Testamento, idolatriam gladio punitam esse, scisma autem hiatu terrae. Igitur aemulatores sive auctores scismatum, quae dudum facta sunt in ecclesia pariter et in re publica, extant praecipue quidam qui dicuntur monachi de Hyrsaugia, ex quorum scola[b] pervenit ad nos haec de qua tractamus epistola, quae contra apostolicam sedem et contra regiam potestatem est descripta; et intestinum illud bellum, quo in plures sectas iam diu scissus est singularis ille ordo monachorum, ecce pervenit ad publicum malum. Qui enim debuerant se continere intra solitudines monasteriorum, egressi sunt ultra terminos et constitutiones patrum, usurpantes sibi contra divinam ordinationem disponere, immo destruere regnum et sacerdotium; qui mittunt circumquaque angelos verbi sui praedicantes, apud se suosque sectatores esse tantum ecclesiam Dei et iustitiam Dei et sancta sacerdotia Dei; qui hoc etiam addunt, sicut ipsorum indicant scripta, quod sint caelestes et spiritales et filii Dei[1]. Ergo monachus interpretatur singularis sive solitarius. De monachis quidem hoc constitutum legitur in Chalcedonensi synodo[2], capitulo 4: *Qui re vera et manifeste solitariam vitam sectantur, honore competenti fungantur. Verum quoniam quidam*[c] *sub praetextu habitus monachalis ecclesias et conventus et res communes disturbant, civitates indiscrete circumeuntes et monasteria construere studentes, placuit, nullum usquam aedificare posse neque monasterium construere neque oratorium absque civitatis episcopi voluntate; monachos vero, qui sunt per singulas civitates et provincias, episcopis subditos esse et quietem diligere, ieiuniis et orationibus contentos esse et in illis locis perseverare, in quibus saeculo videntur renuntiasse, nequaquam autem ecclesiasticis vel saecularibus rebus communicare nec importunitatem inferre, propriis monasteriis desertis, nisi forte quaesiti fuerint propter causam necessariam a civitatis episcopo. Non esse suscipiendum servum faciendum monachum praeter proprii domini voluntatem. Qui vero hoc constitutum nostrum excesserit, eum a communione suspendi decrevimus, ne nomen Dei blasphemetur.* Haec est Chalce-

a) dissidio 1. b) scohla 1. c) *ita Hinschius*; quidem 1.

1) Cf. verba carminis Laureshamensium monachorum expulsorum ad Heinricum V. contra Hirsaugienses (SS. XXI, p. 430):
Attamen hi tales simulant se spirituales,
Cum tantum visi mox inclamentur iniqui.
2) Hinschius l. c. p. 285; Mansi VI, p. 1226; quorum textus sententiis omnino, verbis vix semel cum hoc congruit.

donensis constitutio synodi, de qua sanctus papa Gregorius[1] sic scribit inter cetera Secundino servo Dei incluso: *Libenter accipiens dilectionis tuae scripta, quibus rogasti me libellum exoratorium tibi scribere, desydero te certum esse, quia omnes ecclesiae orientales uno sensu, una doctrina sanctam Chalcedonensem synodum ita nobiscum custodiunt atque venerantur, ut nullus reperiatur, qui eiusdem synodi defensor sectatorque non fuerit. Unde necesse est,* inquit, *ut dulcissima dilectio tua ad id, quod praecipue in bonis moribus vivit, quod se per abstinentiam affligit, quod doctrinae Dei vehementius insistit, hoc studiosius cogitet, ne errorem scismaticorum sequens a sancta universali ecclesia possit divisa inveniri. Et quid tot labores proderunt, si in unitate fidei non fuerint inventi, quae ante omnipotentis Dei oculos bonis operibus animam praecipue custodit? Hinc enim dicitur: 'Una est* Cant. 6, 8. *columba mea, perfecta mea'.* Contra haec atque alia sanctorum canonum statuta aliud aliquid agere hoc est heresim eligere, cuius auctor simul et communicator principali sententia damnationis est utique obstrictus, iuxta quod scribit sanctus papa Gelasius[2]: *Hic,* inquit, *si examinatio quaeritur, si auctoritatis pondus inquiritur Chalcedonensis synodi, tenore illius diffinitionis executio reperitur, quo damnati illic erroris communicator effectus praefixae nihilominus particeps damnationis existit*[a], *quoniam idem ipse error, qui semel est cum suo auctore damnatus, in participe quolibet pravae communionis effecto et execrationem sui gestat et poenam. Quibus*[3] *convenienter ex paterna traditione perpensis, quid*[4] *ambagibus,* inquit, *et nebulis ista praetexunt, ut impudentiam suam mentemque vesanam inanibus potius fabulis celare letaliter quam prodendo medicinaliter sanare contendant? Sicut enim,* inquiunt, *sanctus pater Benedictus audivit a diabolo 'maledicte' et non 'benedicte' nec illi nocuit, ita et his Wigberti non nocebit maledictio.* Veritas quippe loquitur in euangelio de diabolo: *Ille,* inquiens, *homicida* Ioh. 8, 44. *erat ab initio et in veritate non stetit, quia veritas non est in eo.* Qui[5] scilicet videns idola derelicta et per nimium credentium populum sedes suas ac templa deserta, excogitavit novam fraudem, ut sub ipso christiani nominis titulo fallat incautos; heresesque invenit et scismata, quibus subverteret[b] fidem, corrumperet veritatem, scinderet unitatem. Quos detinere non potest in viae veteris caecitate, circumscribit novi itineris errore, rapit de ipsa ecclesia homines; et dum sibi appropinquasse iam lumini atque evasisse saeculi noctem videntur, alias nescientibus tenebras infundit, ut cum euangelio et[c] observatione eius et lege non stantes christianos se vocent et ambulantes in tenebris habere se lumen existiment, blandiente adversario atque fallente, qui secundum apostoli vocem *transfigurat se velut angelum lucis et mini-* 2. Cor. 11, 14 15. *stros subornat suos velut ministros iustitiae,* asserentes

a) existeret *Gel.* b) subverterteret 1. c) cum *add. Cypr.*

1) Gregorii Epistulae IX, 147; cuius verba noster valde immutavit. 2) Thiel p. 398. 399. 3) Ibid. p. 395. 4) Ibid. p. 425. 5) In sequentibus auctor Cyprianum, Opera p. 211. 212, sequitur.

noctem pro die, interitum pro salute, desperationem sub obtentu spei, perfidiam sub praetextu fidei, Antichristum sub vocabulo Christi, ut, dum verisimilia mentiuntur, veritatem subtilitate frustrentur.

(XXXVIII) 39. *Sicut*, inquiunt, *enim sanctus pater Benedictus audivit a diabolo 'maledicte', et non 'benedicte' nec illi nocuit, ita et his Wigberti maledictio non nocebit.* Quid ergo? non nocebit eiusmodi monachis, quod transgressi sunt per omnem modum constitutiones praedictae synodi Chalcedonensis? Constitutum est[1] siquidem inter cetera, monachos per singulas civitates et provincias episcopis subditos esse et quietem diligere, nequaquam autem ecclesiasticis vel saecularibus rebus communicare, alioqui alienos esse ab ecclesiastica
2.Tim.2,19. communione. Certe firmamentum Dei stat, et quod auctoritate constitutionis ecclesiasticae praefixum est, nulla ratione convelli potest, iuxta quod et sanctus papa Gregorius de eiusmodi scribens ad Iohannem Larissaeum episcopum indicat[2]: *Consona*, inquiens, *sanctis patribus diffinitione sancimus, ut*[a], *qui sacris nescit obedire canonibus, nec sacris administrare altaribus vel communionem capere sit dignus.* Et videte amplius atque intelligite attentius! Illi enim monachi, de quorum epistola tractamus, non solum per scripturam suam, sed per omnem operam suam defendunt ea flagitiorum scelera, quae per occasionem belli solent fieri, iuxta quod dictum est supra. Et sicut ipsi furantur de sacris scripturis testimonia, quatinus condant et statuant hereses et scismata sua, sic etiam defendunt fures, homicidas atque periuros, sicut supra invenitur in ipsorum scriptura. Sed ostenditur Zachariae prophetae volumen volans, hoc est iudicium Dei ab occulto prodiens, cui et dicitur: *Haec est maledictio, quae egredietur super faciem omnis terrae, quia omnis*
Zach. 5,3.4. *fur, sicut ibi scriptum est, iudicabitur, et omnis iurans ex hoc similiter iudicabitur. Educam illud, dicit Dominus exercituum, et veniet ad domum furis et ad domum iurantis in nomine meo mendaciter, et commorabitur in medio domus*
(XXXIX) *eius et consumet eum, animam scilicet cum corpore.* — *Sicut enim*, inquiunt, *sanctus pater Benedictus audivit a diabolo 'maledicte' et non 'benedicte' nec illi nocuit, ita et his Wigberti maledictio non nocebit, immo magis proderit ad Domi-*
Ps. 108,28. *num dicentibus cum sancto David: 'Maledicent illi et tu benedices'.* Ecce! qui docuerunt linguam suam mentiri et maledicere, dicunt se maledicentibus benedicere, qui Christum et ecclesiam non cessant blasphemare, quales tradidit apo-
1. Cor. 6,10. stolus Satanae, ut discant non blasphemare. Ecce enim, cum

a) *ita Greg.*; et 1.

1) Hinschius l. c. p. 285. 2) Gregorii Epistulae III, 7.

iuxta canonum decreta non liceat alicui iudicare de iudicio Romanae ecclesiae, illi quidem blasphemant Wigbertum eundemque Clementem episcopum Romanae ecclesiae, scribentes, eum furem et hereticum atque mendacem esse, insimulantes, eum, quod dici nefas est, diabolo vel simulacro idoli similem esse, ideoque anathema ipsius sibi non nocere, praesumentes etiam regem Henrichum, quem Deus praecepit honorificare, multis modis similiter blasphemare. — *Conatur etiam*, inquiunt, *statua, quam erexit Nabuchodonosor,* Dan. 3.
se non adorantes catholicos astruere scismaticos. At nos, aiunt, *favente clementia Dei, certissima ratione probabimus hoc errore non teneri, sed eos potius, qui exemplo Dathan* Num. 16.
et Abiron insurrexerunt in Gregorium, sicut illi in summum sacerdotem Aaron, qui convenientes in unum adversus Dominum et adversus christum eius sedentesque in concilio vanitatis Gregorio, cui orbis terrarum communicavit, obedientiam contumaciter renuntiaverunt et se ab unitate corporis Christi, quod est ecclesia per orbem terrarum diffusa, separantes, Wigbertum, a sede apostolica in synodis Romae septennio celebratis excommunicatum, sibi papam elegerunt, quasi dicentes Domino: 'Recede a nobis, scientiam viarum tuarum nolumus'.

40. Cum per Solomonem loquatur sapientia Dei: *Ne* Eccl. 10, 20.
in cogitatione quidem detrahas regi, quia ego, inquit, *os* ib. 8, 2.
regis observo et praecepta iuramenti Dei, et scito, quia pro ib. 11, 9.
his adducet te Deus in iudicium. Cum haec, inquam, ita sint, animadvertendum est, quomodo adversus Dominum et adversus christum eius convenerint, qui ordinationi Dei, a quo potestas est, resistunt, qui etiam christum Domini, regem Henrichum scilicet, blasphemantes, nomen ei atque impietatem Nabuchodonosor imponunt, cum idem rex atque imperator videri se velit atque appellari catholicum, utpote consentientem omnibus bonis, qui sunt solliciti servare unitatem in vinculo pacis. Sed dicit Dominus per Hieremiam prophetam: *Ego,* inquiens, *dedi omnes terras istas in manu Nabu-* Ier. 27, 6—8.
chodonosor regis Babylonis servi mei, insuper et bestias agri dedi ei, ut serviant illi, et servient ei omnes gentes et filio eius et filio filii eius; gens autem et regnum quod non servierit Nabuchodonosor regi Babylonis et quicunque non incurvaverit collum suum sub iugo regis, in gladio et fame et peste visitabo super gentem illam, ait Dominus, donec consumam eos in manu eius. Et vivo ego, dicit Dominus, quoniam iuramentum, quod dederat ei rex Sede- Ezech. 17, 19.
chias et sprevit, *ponam in caput eius et morietur in praevaricatione, qua despexit me.* Deinde sequitur, et dicit Dominus de falsis doctoribus: *Nolite audire verba prophe-*

Ier. 27, 14. 15. 17. *tarum dicentium vobis: 'Non servietis regi Babylonis', quia mendacium ipsi loquuntur vobis, quia non misi eos, ait Dominus, et ipsi prophetant in nomine meo mendaciter, ut eiciant vos, et pereatis tam vos quam prophetae, qui mentiuntur vobis. Nolite ergo audire eos,* ait Dominus, *et servite regi Babylonis.* Hoc est mandatum Domini super rege
cf. Dan. 3, 32. ethnico et pessimo [a] ultra omnem terram, quanto magis super rege christiano et catholico. *Sed licet nos,* inquit
Gal. 1, 8. apostolus, *aut angelus de caelo euangelizet vobis praeterquam quod euangelizatum est vobis, anathema sit.* Ex huius anathematis vinculo nullus certe liber existit, quisquis regiae potestati resistit vel detrahit, et quisquis iuramentum solvit,
cf. Matth. 5, 33. quod Domino suo reddendum Salvator in euangelio praecipit; ac perinde, sicut sanctus Leo [1] papa scribit: *Si omnes et sacerdotes et mundus assentiatur damnatis, damnatio consentientes involvit, non praevaricationem consensus absolvit. Gregorio,* inquiunt, *cui orbis terrarum communicavit, obedientiam contumaciter*
Ioh. 10, 4. 5. *renuntiaverunt.* Sed: *Oves meae,* ait Dominus, *vocem meam audient, alienum autem* [b] *non sequuntur, quia non noverunt vocem alienorum.* — *Et se ab unitate,* inquiunt, *corporis Christi, quod est ecclesia per orbem terrarum diffusa, separaverunt.* Ecce, quomodo mentita est iniquitas sibi, quae profitetur in scriptis suis defendere sui partem Gregorii, qui certe non praefuit ecclesiae, sed parti suae, quoniam, qui es benedictus Deus in saecula, te per orbem terrarum sancta confitetur ecclesia. Illi quippe exierunt a nobis, non nos ex ipsis. — *Et Wigbertum, a sede apostolica in synodis Romae septennio celebratis excommunicatum, sibi papam elegerunt.* Loquentes quidem blasphemias, barbarismum fecerunt, qui septennio vitiose
cf. 1. Tim. 1, 5. dixerunt, qui a caritate, quae fit de corde puro et conscientia bona et fide non ficta, aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quae loquuntur neque de quibus affirmant. Sicut enim saepe dictum est, non licet alicui iudicare de iudicio sedis apostolicae, quae habet facultatem sine ulla synodo praecedente exolvendi quos synodus iniqua damnaverat, et damnandi quos oportuit, nulla synodo existente. Gregorius quippe, qui et Hildebrant, non praefuit ecclesiae, sed parti suae. Ideoque, sicut ait Gelasius papa [2], *quae privilegio* [c] *universalis ecclesiae contraria probantur, nulla ratione subsistunt.* — *Et eligentes,* inquiunt, *sibi papam Wigbertum quasi dixerunt: 'Recede a nobis, scientiam viarum tuarum nolumus'.* Ergo qui viam pacis

a) *om.* 1; *e vulgata addidi; post* terram *inseruit* impio *Goldast.* b) n. s. a. 1. c) privilegiis *Gel.*

1) Cf. p. 64. 2) Thiel p. 559.

nescierunt et in viam suam declinaverunt, ipsi utique pastores ignoraverunt intelligentiam, sicut dicit Dominus per Hesaiam prophetam: *Aperite*, inquit, *portas, et ingrediatur gens iusta custodiens veritatem. Vetus error abiit, servabis pacem, quia in te speravimus. Domine, dabis pacem nobis, omnia enim opera nostra operatus es in nobis. Domine Deus noster, possederunt*[a] *nos domini absque te, tantum in te recordemur nominis tui. Ego enim sum*, ait Dominus, *via, veritas et vita.* Sed Moyses sequester ac medius inter Deum et populum Israhel dixit ad Aaron sacerdotem Domini, quando orta est seditio atque tumultus in ecclesia Dei, ut stans inter vivos et mortuos oraret pro populo, ut cessaret plaga ab eo, cuius causa interitus erat scisma pro sacerdotio. Unde locutus est ad Chore et ad omnem multitudinem: *Mane*, inquit, *notum faciet Dominus, qui ad se pertineant, et sanctos applicabit sibi, et quos elegerit appropinquabunt ei. Et ait Dominus ad Moysen: 'Praecipe universo populo, ut separetur a tabernaculis Chore et Dathan et Abiron'. Surrexitque Moyses et abiit ad Dathan et Abiron et, sequentibus eum senioribus Israhel, dixit ad turbam: 'Recedite a tabernaculis hominum impiorum et nolite tangere quae ad eos pertinent, ne involvamini in peccatis eorum'*; et cetera de eorundem scismaticorum suppliciis, quae omnia in figura contingebant illis; *scripta sunt autem ad correctionem nostram, in quos fines saeculorum devenerunt*, sicut dicit apostolus. Unde consyderandum est, quem ex his elegerit Dominus, utrum Wigbertum an Hiltebrantum vel sui scismatis successorem Sergium[1] sive illum Ottonem sacrilegum, qui, sicut dictum est supra, furatus est ecclesiarum privilegia, ordinationes faciens in alienis parrochiis contra sanctorum canonum decreta, ut eiusmodi sacrilegii exemplo aditus ianuaque pandatur omnibus hereticis, si talis fuerit non pastor, sed invasor apostolicae sedis, qualis certe fur et Hildebrant fuit, quoniam constat, eum oves Christi non in unum congregasse, sed unum ovile Christi dissipasse, qui et praecipiens aut consentiens, illicitas atque furtivas ordinationes fieri in metropolitanorum episcoporum parrochiis, spoliavit ecclesias suis privilegiis, ideoque, iuxta quod per Malachiam prophetam dicitur a Domino: *Disperdidit Dominus virum qui fecit hoc, magistrum et discipulum de tabernaculis Iacob*, ubi est sanctorum congregatio; quoniam unus paulo post, quo venerat profugus, ad Salernam defunctus est in externis mansionibus, et alter nunc usque vagatur in incertis sedibus. Tales certe vel heretici vel scismatici in-

Es. 26, 2. 3. 12. 13. — Ioh. 14, 6. — Num. 16, 5. — Num. 16, 23—26. — 1.Cor.10,11. — Mal. 2, 12.

a) possiderunt 1.

1) Desiderium Cassinensem (Victorem III) intellegere videtur.

surrexerunt ad exemplum Dathan et Abiron contra sacerdotium Domini, qualis etiam fuit tertius illorum socius ille Sergius, qui insurrexit contra Clementem papam per partium studia subintroductus, atque statim in ipso ordinationis suae ingressu profluvio ventris solutus, paulo post interiit, divino iudicio percussus[1]. Sic quippe legitur in ecclesiastica historia[2], Arrium ad ecclesiam pergentem episcoporum et populorum frequentia constipatum humanae necessitatis causa ad secretum locum declinasse, ubi cum sedisset, intestina eius atque omnia viscera in secessus cuniculum defluxisse et ita dignam mortem blasphemiae et foetidae mentis exolvisse. Unde constat, eos magis quam Wigbertum consortes esse Arrii, quos constringit similis poena vel exilii vel supplicii. *Quod enim,* inquiunt, *ipse Wigbertus se transfigurans in angelum lucis quasi ad docendum testimonia colligit de scripturis, mirum non est, quia et Arrius hoc fecisse legitur, de quo Filius minor Patre asseritur.* Sic vero, sic oportet fieri per doctores ecclesiarum, ut iuxta
cf. Ps. 149, 9. Psalmistae testimonium faciant iudicium conscriptum, iungentes testimonio testimonium, quo scilicet iudicio conscripto nihil firmius est contra insidiosos errores adversariorum, quo etiam nihil tutius est ad exhortationem et doctrinam fidelium. Certe Arrius non utebatur divinae Scripturae testimoniis, sed abutebatur, iuxta quod et isti faciunt pseudographi, de
Ierem. 8, 8. qualibus per Hieremiam prophetam dicitur: *Quomodo dicitis: 'Sapientes nos sumus et lex Dei nobiscum est'? Vere mendacium,* inquit, *operatus est stilus mendax scribarum. Omnis*
Matth. 12, 33. *enim arbor ex fructu suo cognoscitur,* sicut dicit Dominus. Ergo Wigbertus, qui et Clemens papa, profert cum apostolo
Gal. 5, 22. et docet ea, *quae sunt fructus spiritus, sicut est caritas, gaudium, pax, longanimitas, bonitas, benignitas, fides, man-*
Phil. 4, 8. *suetudo et cetera quaecunque pudica, quaecunque amabilia. Nunquid colligunt de spinis uvas aut de tribulis ficus?*
Matth. 7, 16. dicit Dominus. Hi sunt fructus, a quibus spiritus maligni, qui in pseudoprophetis loquuntur, valent dinosci, spinae videlicet scismatum et horridi heresium tribuli, quibus eos, qui sibi incaute appropiant, foede lacerando contaminant; sicut econtra per fragrantiam uvarum ficorumque dulcedinem apte figurantur fructus bonorum, qui pertinent ad Deum, qui *sanc-*
Num. 16, 5. *tos applicabit sibi, et quos elegerit appropinquabunt ei.* Sed, sicut scribit sanctus Gregorius ad supradictum Secundinum servum Dei inclusum[3]: *Perversi homines, qui ecclesiasticam disciplinam fugiunt, de suis actibus reprehendi pertimescunt et nos quasi de fide reprehendunt, quam ipsi nesciunt, et dum neque in fide recti neque*

1) Victor III. obiit a. 1087. 2) Rufin. hist. eccl. I, 13. 3) Gregorii Epistul. IX, 147.

in bonis operibus intenti sunt, cotidie deteriores fiunt, dum in eis culpa grossescit, quae quasi de zelo fervoris fidei fieri etiam laudabilis appetit. — *Sicut enim,* inquiunt, *sanctus pater Benedictus audivit a diabolo 'maledicte' et non 'benedicte' nec illi nocuit, ita et his Wigberti maledictio non nocebit.*

41. Velint nolint, iam iudicati sunt quicunque contra canones faciunt et qui contra pacem, quam Christus reliquit nobis, faciunt et qui unitatem ecclesiae dividunt. Sed illi exierunt a nobis, non nos ab ipsis; *nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum,* sicut dicit Iohannes aposto- 1. Ioh. 2, 19.
lus. Ubi[1] enim est caritas ibi pax et ubi humilitas ibi caritas. Humilitas quippe pertinet ad confessionem, qua[a] confitemur nos peccatores esse, *caritas autem cooperit multitudinem peccatorum,* sicut dicit Iacobus apostolus. Sed Iac. 5, 20.
monachi, de quorum scismatibus atque scripturis tractamus, longe degeneraverunt ab illa quam professi sunt beati Benedicti paternitate, qui docent, regiae potestati, immo divinae ordinationi resistendum esse, et exaltant se contra pontificatum sedis apostolicae, qui etiam se iustos et regulares monachos esse profitentur et caelestes se ac spiritales esse gloriantur, sicut scripta ipsorum attestantur. Certe sanctus Benedictus[2] docet, nihil utilius esse monacho quam humilitatem, ostendens ex Sacrae Scripturae testimonio, genus esse superbiae omnem exaltationem. *Omni,* inquit, *vilitate vel extremitate contentus sit monachus, et non solum sua lingua pronuntiet, sed etiam intimo cordis credat affectu, se inferiorem et viliorem omnibus.* Sed illi nunc monachi, qualibus certe Pharisaeis dicit in euangelio Dominus: *Vos estis qui iusti-* Luc. 16, 15.
ficatis vos coram hominibus, Dominus autem novit corda vestra, quia quod hominibus altum est abominabile est apud Deum: illi, inquam, sic docent in synagogis suis et sic scribunt contra pontificem apostolicae sedis: *Caveto,* inquiunt, *tu, o christiane, ne Wigberto corde vel ore dixeris unquam 'Ave'.* Quin immo cave tu, o christiane, ne unquam ei dixeris 'Ave', qui ad te venerit et doctrinam Christi non attulerit, quoniam *qui ei 'Ave' dixerit communicat operibus illius malignis,* sicut Iohannes apostolus ait. Credite ex- 2. Ioh. 11.
perto et qui veritatem dicit, Dei testimonium ascite, quia, cum eiusmodi genus monachorum in nostra provincia aut solum sit aut primum, eis certe est grave ad audiendum iustitiae verbum, cum uno iustitiae nomine contineantur

a) *ita Aug.;* quia 1.

1) Cf. verba Augustini sub finem huius capitis. 2) S. Benedicti regula c. 7, grad. 6. 7.

omnes species virtutum. Sed plus quam euangelium Christi et mandatum Dei valent in monasteriis suis consuetudines eorum, quae sunt mandata hominum. Hinc etiam Cyprianus episcopus in libro de unitate catholicae ecclesiae[1]: *Filii,* inquit, *Aaron, qui imposuerunt altari ignem alienum, quem non prae-*
Lev. 10, 1.2. *ceperat Deus, in conspectu statim Domini vindicantis extincti sunt. Quos imitantur scilicet atque sectantur, qui, Dei traditione contempta,*
——— *alienas doctrinas appetunt et magisteria humanae institutionis inducunt. Quos increpat Dominus et obiurgat in euangelio suo, dicens: 'Reicitis*
Marc. 7, 8. 13. *mandatum Dei, ut traditionem vestram statuatis'. Peius,* inquit, *hoc crimen est, quam quod admisisse lapsi videntur, qui tamen in poenitentia criminis constituti Dominum plenis satisfactionibus deprecantur. Hic ecclesia quaeritur et rogatur, illic ecclesia impugnatur*[a]. *Hic potest necessitas fuisse, illic voluntas tenetur in scelere. Hic qui lapsus est sibi tantum nocuit, illic qui hereses et scismata facere conatus est multos secum trahendo decepit. Hic animae unius est damnum, illic periculum plurimorum. Certe peccans*[b] *hic et intelligit et lamentatur et plangit, ille tumens in peccato suo et in ipsis sibi delictis placens a matre filios segregat, oves a pastore sollicitat, Dei sacramenta disturbat, et cum lapsus semel peccaverit, ille cotidie peccat.* Haec sunt verba beati Cypriani de cultoribus humanae traditionis, quorum consuetudines diversae quidem sunt in diversis locis, sed quicquid diversum est, hoc utique verum non est; est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Igitur utilis est Scriptura, cum absque Patre non profertur, cum absque Christo non dicitur, cum sine Spiritu sancto non assumatur; alioqui, sicut Hierony-
Luc. 11, 24—26. mus ait[2], diabolus est, qui de scripturis loquitur. *Cum enim immundus spiritus exierit ab homine,* scilicet tempore baptismatis, *ambulat per loca inaquosa,* explorans ipse callidus insidiator, si quos suae malitiae gressus figere possit in cordibus fidelium, quae iam expurgata sunt a mollitie fluxae cogitationis. Sed *quaerens requiem et non inveniens* in mentibus fidelium munitis undique ex mandatis Domini, *'revertar', ait*[c], *'in domum meam unde exivi'. Et cum venerit, invenit eam scopis mundatam,* gratia scilicet baptismatis a peccatorum labe castigatam, sed nulla boni operis industria cumulatam, quia, ubi non est iustitia, ibi non est virtus aliqua. Quam domum etiam vacantem invenit, a bonis scilicet actibus per negligentiam, *ornatam* autem simulatis virtutibus per hypocrisin, et *tunc vadit et assumit septem alios spiritus nequiores se, et ingressi habitant ibi.* Per septem malos spiritus universa vitia designantur, ideoque recte nequiores tunc eum ingressi spiritus dicuntur, quia non solum illa septem vitia, quae septem

a) repugnatur *Cypr.* b) peccasse se *Cypr.* c) *deest* 1; *Schard. addidit.*

1) Cypriani Opera p. 227. 2) Hieron. Dial. adv. Luciferianos; Opera II, p. 202.

spiritualibus virtutibus sunt contraria, habebit, sed et per hypocrisin ipsas se virtutes habere simulabit. *Et fiunt*, inquit Dominus, *novissima hominis illius peiora prioribus*. Luc. 11, 26.
Ecce enim ipsi se iustos et regulares esse monachos profitentur, qui etiam simulacra perversorum dogmatum colunt et venerantur, quae conflavit diabolus in officina et domo illa, quae vacat a septem spiritualibus virtutibus et divinis sacramentis, de quibus dicit Psalmista, quoniam: *Eloquia* Ps. 11, 7.
Domini eloquia casta, septuplo sunt purgata, per timorem scilicet Domini, per pietatem, per scientiam, per fortitudinem, per consilium, per intellectum, per sapientiam; ut exinde constet, uni et septiformi ecclesiae non alia recipienda esse eloquia, nisi septempliciter purgata atque probata. Unde et sanctus Benedictus[1]: *Constituenda est*, inquit, *nobis dominici scola servitii, in qua institutione nihil asperum, nihil grave constituturos speramus; sed et si quid paululum districtius, dictante aequitatis ratione, propter emendationem vitiorum vel conversationem caritatis processerit, non ilico pavore perterritus refugias viam salutis, quae non est nisi angusto initio incipienda; processu vero conversationis et fidei dilatato corde, inenarrabili dilectionis dulcedine curritur via mandatorum Dei, ut ab ipsius nunquam magisterio discedentes, in eius doctrina usque ad mortem in monasterio perseverantes, passionibus Christi per patientiam participemur*[a], *ut regni eius mereamur esse consortes*. Ex his vel paucis verbis poterit consyderari, quam spiritualis sit institutio atque doctrina beatissimi Benedicti, qui docet, inter cetera alumnos suos passionibus Christi per patientiam participari, *qui, cum in forma Dei esset, humiliavit semet ipsum* Phil. 2, 6. 8.
factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, cuius scilicet mortificationis exemplum vel indicium est renuntiare mundo et actibus eius ac desyderiis, quia ipse dicit Dominus: *Qui non accipit*, inquiens, *crucem et sequitur* Matth. 10, 38.
me, non est me dignus. Et quod docet ipse pater Benedictus, conversantes[b] in scola servitii divini non debere unquam discedere a magisterio Christi, hoc est quod dicit Iacobus apostolus: *Nolite*, inquiens, *plures magistri fieri*, Iac. 3, 1.
fratres mei, quoniam maius iudicium sumitis, nisi[2] *dicatis* 1. Cor. 1, 10.
id ipsum omnes, et non sint in vobis scismata, sitis autem perfecti in eodem sensu, et in eadem sententia. Sed in monasteriis, ubi ad conversionem veniunt, usque ad mortem perseverare monachos et regula eiusdem patris Benedicti instituit et Chalcedonensis synodus sub anathematis interpositione decrevit, nisi forte fuerint quaesiti a civitatis episcopo propter causam necessariam ecclesiae, iuxta quod

a) participemus *Bened.* b) conservantes 1; *Schard. emendavit.*

1) Bened. Reg., prol. 2) Mire hic duae diversorum auctorum sententiae in unam conflantur.

constitutum esse videtur in decretis Syritii papae[1]. *Monachos,* inquit, *quos tamen morum gravitas et vitae ac fidei institutio sancta commendat, clericorum officiis aggregari et optamus et volumus, ita ut, qui intra trigesimum aetatis annum sunt*[a], *in minoribus per gradus singulos crescente tempore provehantur ordinibus et sic ad diaconatus vel presbyterii insignia maturae aetatis consecratione perveniant, nec statim saltu ascendant, nisi in his quae singulis dignitatibus praefixa sunt tempora fuerint custodita.* At nunc omnia recta pervertuntur et monachi quoque terminos patrum transgrediuntur et absque licentia proprii episcopi ingrediuntur, immo invadunt parrochias alterius episcopi, quales dicuntur circumcelliones iuxta sententiam beati Augustini[2],
Ps. 132, 1. ubi exponit verba Psalterii: *Ecce quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum,* quem scilicet dulcem sonum et dulcem caritatem et dulcem melodiam dicit monasteria peperisse, et inde monachos appellatos fuisse. *Qui enim,* inquit[3], *sic vivunt in unum, ut*[b] *unum hominem faciant et*
Act. apost. 4, 32. *sit in*[c] *illis, quomodo scriptum est, anima una et cor unum, multa quidem corpora, sed non multa corda, recte dicitur monos, id est unus, solus,* quod interpretatur monachus. Et idem Augustinus[4] in tractatu euangelii de fure et latrone, qui non intrat per ostium in ovile ovium, sed ascendit aliunde: *Sunt,* inquit, *quidam homines, qui in suis gloriantur moribus et alios post se trahere quaerunt, non de Christi praeceptis instruentes suos sectatores, sed suis exemplis vivere eos suadentes, de quibus*
Marc. 7, 7. 8. *alio loco ipsa Veritas ait: Docentes doctrinas hominum et mandata Dei contemnentes; qui per aliam partem ascendere quaerunt, rapere et occidere, non ut pastor salvare et conservare.* Hinc et per
Ier. 50, 6. 7. Hieremiam prophetam Dominus ait: *Grex,* inquiens, *perditus factus est populus meus, pastores eos seduxerunt feceruntque vagari in montibus. Omnes qui invenerunt comederunt eos, et hostes eorum dixerunt: 'Non peccavimus; pro eo quod peccaverunt Domino haec*[d] *passi sunt et haec fecimus'.* Hoc ipsum certe opprobrium, quod hostes Hierusalem et cives Babyloniae aliquando dixerunt, hoc etiam in se
Thren. 2, 14. transtulerunt, qui nunc iuxta eiusdem prophetae vaticinium assumptiones falsas et eiectiones viderunt. *Non peccavimus,* inquiunt, *pro eo quod peccaverunt Domino haec passi sunt.*
1. Ioh. 1, 8. Sed: *Si dixerimus,* ait Iohannes apostolus, *quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non*

a) sunt digni *Hinsch.* b) *ita Aug.*; et 1. c) *deest Aug.* d) haec — fecimus *des. Vulg.*

1) Decreta Siricii papae, Hinsch. l. c. p. 522, cuius verba saepius mutavit auctor. 2) Augustini Opera IV, 2, p. 1484. 3) Ibid. p. 1487. 4) Cf. ibid. III, 2, p. 595.

est. Unde Augustinus episcopus[1]: *Ubi est,* inquit, *caritas, ibi pax, et ubi humilitas, ibi caritas. Humilitas quippe pertinet ad confessionem, quia*[a] *confitemur nos peccatores esse, caritas autem cooperit multitudinem peccatorum.* 1. Petr. 5, 8. Et iterum[2]: *Signent se omnes signo crucis Christi, respondeant omnes amen, cantent omnes alleluia, baptizentur omnes, intrent ecclesiam, faciant parietes basilicarum; non discernuntur filii Dei et filii diaboli nisi caritate.* Hic est enim character ille, quo signati sumus in diem redemptionis nostrae, *quia Dei diffusa est caritas in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis;* Rom. 5, 5. *quo,* scilicet Spiritu promissionis sancto, sicut ait apostolus, *signati estis.* Eph. 4, 30. Sed: *Qui acceperant characterem bestiae et adorant imaginem eius, missi sunt in stagnum ignis et sulphuris, ubi est bestia et pseudoprophetae, et cruciabuntur die ac nocte in saecula saeculorum,* sicut dicitur in Apocalypsi per Iohannem apostolum. Apoc. 19, 20. 20, 10. Igitur filii Dei et filii diaboli discernuntur caritate, ex qua contingit membrorum unitatem concordare, *et*[b], *si patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra, et si gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra.* 1. Cor. 12, 26. Sed qui assumptiones falsas et eiectiones viderunt: *Non peccavimus,* inquiunt, *quia pro eo quod peccaverunt Domino haec passi sunt.* Haec sunt verba eorum, qui pertinent ad Babylonem, ad terrenam scilicet civitatem, qui sunt adversarii et hostes Hierusalem, quae interpretatur visio pacis, cuius adversarius est quoque atque hostis rex Babylonis, cf. Dan. 2. qui utpote gerens mysterium diaboli, principis huius mundi, erexit sibi statuam contra Deum caeli, ut adorent eum omnes qui non pertinent ad civitatem Dei, quales etiam sunt cultores perversorum dogmatum, quae sunt doctrinae et mandata hominum, quibus utpote venientibus contra doctrinam Christi non est 'ave' dicendum, ne communicetur 2. Ioh. 10. 11. malignis operibus eorum.

42. *Sed neque hoc praetereundum,* inquiunt, *quod Wigbertus se servum servorum Dei nominat mentiendo, sanctam vero matrem ecclesiam, id est filios Dei, qui spiritu Dei aguntur, quorum conversatio in caelis est, synagogam satanae appellat.* Ergo qui sunt pacifici hi dicuntur a Domino Matth. 5, 9. filii Dei, et qui caritatem habent hi spiritum Dei habent. Rom. 5, 5. Nam in exordio nascentis ecclesiae venit Spiritus sanctus super credentes, et loquebantur linguis; nunc autem, quia exterioribus signis sancta ecclesia non indiget, quicunque

a) qua *August.* b) ut 1.

1) August. Prol. et tract. 1. in Ioh. epist. ad Parthos, Opera III, 2, p. 826. 830. 2) Ibid. c. 3, tract. 6, p. 860.

credens in nomine Iesu Christi fraternam habuerit caritatem, Spiritui sancto in se manenti testimonium perhibet, iuxta
1. Ioh. 4, 13. quod Iohannes apostolus docet: *In hoc*, inquiens, *scimus, quoniam Deus manet in nobis, in Spiritu quem dedit nobis.* Hoc enim agit Spiritus in homine, ut in illo sit caritas, *quo-*
Rom. 5, 5. *niam caritas*, inquit Paulus, *diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Verum quoniam multi caritatem non habentes et unitatem ecclesiae perverso dogmate scindentes nihilominus Spiritum sanctum in se [esse[a]] contendunt, recte super his sequentia sancti
1. Ioh. 4, 1. Iohannis verba nos instruunt: *Carissimi*, inquit, *nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus, si ex Deo sunt*[b], *quoniam multi pseudoprophetae exierunt in mundum. A fructi-*
Matth. 7, 16. *bus eorum cognoscetis eos*, dicit Dominus. Ecce enim summus pontifex sedis apostolicae arguitur mendacii, quia humilians se in omnibus appellat se servum servorum Dei, quod legitur beatus papa Gregorius primus omnium in principio epistolarum suarum scribendo satis humiliter definisse, cunctisque suis successoribus documentum hoc suae humilitatis dereliquisse[1]. Sic vero, sic sancti omnes per humilitatem ascenderunt ad exaltationem illam caelestem, de qua cecidit ille apostata angelus per superbiam, qui dixit in corde suo:
Es. 14, 13. 14. *In caelum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum in monte testamenti, in lateribus aquilonis, ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo.* Quam scilicet satanae altitudinem imitantur hi qui sunt ex parte illius, quorum finis interitus, de quibus et Psalmista loquitur:
Ps. 72, 18. *Deiecisti eos*, inquiens, *dum extollerentur.* Postquam enim moti sunt homines ab oriente et recesserunt a vero lumine, tunc adversus Deum impietatis suae turrim aedificavere, tunc dogmatum superbias confinxerunt, curiositate volentes non licita in ipsius caeli alta penetrare; et vocatus est locus
cf. 2. Thess. 2, 7. ille Babel, id est confusio. Quale mysterium iniquitatis nunc operatur per quosdam qui dicuntur monachi, confundentes ecclesiam pariter et rem publicam perverso dogmate suo, qui adversantur et extollunt se adversus regiam potestatem et adversus apostolicam sedem, putantes, legitimum non esse regnum, nisi quod per scelus fuerit quaesitum, nec idoneum esse Romanae ecclesiae episcopum, nisi per quem pandatur omnibus hereticis ianua et introitus in ovile dominicum. Novimus quidem domesticam institutionem eiusmodi monachorum, quam vere possumus assimilare siliquis porcorum,
Luc. 15, 16. de quibus non potuit ille saturari, quem dicit in euangelio

a) *deest* 1. b) sint *Vulg.*

1) Cf. lib. I, c. 11.

Dominus adhaesisse uni de principibus huius saeculi, postquam dissipavit portionem paternae substantiae, tradens naturale ingenium luxui atque desidiae, cum ad imaginem Dei factus sit homo, in intellectu scilicet, in mente, in interiore homine, in eo quod intelligit veritatem, diiudicat iustitiam et iniustitiam, novit a quo factus est, potest intelligere Creatorem suum, laudare Creatorem suum, quam scilicet intelligentiam habet qui prudentiam habet; alioqui pater mendacii diabolus aufert a cordibus hominum Dei veritatem, aufert Dei imaginem et imprimit apostasiae suae et mendatii imaginem. Cum enim a ceteris animantibus per hoc maxime differamus, quod rationale animal sumus et loqui possumus, ratio autem omnis et sermo divinis libris continetur, per quos et Deum discimus et quare creati sumus non ignoramus, mirandum est valde, quod nolunt aliqui, praecipue autem monachi, quae praeclara sunt discere, qui ne pueros quidem vel adolescentes permittunt in monasteriis habere studium salutaris scientiae, ut scilicet rude ingenium nutriatur siliquis daemoniorum [1], quae sunt consuetudines humanarum traditionum; ut eiusmodi spurcitiis assuefacti non possunt gustare, *quam suavis est Dominus*, qui dicit Ps. 33, 9.
in euangelio de talibus: *Vae vobis, scribae et Pharisaei,* Matth. 23, 13.
hypocritae, qui tulistis clavem scientiae! vos enim, inquit, Luc. 11, 52.
non intratis nec sinitis introeuntes intrare. Igitur ignoratio divinarum Scripturarum ignoratio est Christi, qui dicitur virtus Dei et sapientia Dei. Unde et per Hesaiam prophetam dicit Dominus: *Eo quod appropinquat populus iste* Es. 29, 13. 14.
ore suo et labiis suis glorificat me, cor autem eius longe est a me, et timuerunt mandato hominum me et doctrinis, ideo ego ecce addam, ut admirationem faciam populo huic miraculo grandi et stupendo; peribit enim, inquit, *sapientia a sapientibus eius et intellectus prudentium eius abscondetur.* Ecce enim quod pro exercitio et industria naturalis ingenii apud paganos olim iniustum et turpe videbatur, hoc nunc apud monachos pro iustitia et sanctitate tenetur et colitur, sicut sunt descriptae apud eos consuetudines et laxae vestes. Unde et Quintilianus [2] in primo libro de institutione artium: *Consuetudo,* inquit, *si ex eo quod plures faciunt nomen accipiat, periculosissimum dabit praeceptum, non orationi modo, sed, quod maius est, vitae. Ut ergo trans-*

1) Cf. verba carminis Laureshamensium monach. (SS. XXI, p. 430):
Factis silvestres, silvestria corda gerentes.
Cf. etiam Helmsdörfer, 'Wilhelm v. Hirschau' p. 85, n. 3, qui putat, talia verba temporibus rerum sacrarum restaurationis adiecta esse, quippe quibus dicatur scientiam Scripturae Sacrae unicam viam ad salutem esse. 2) Quintil. I. 6, 44. 45.

eam, inquit, *quemadmodum vulgo imperiti loquuntur, consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum, sicut vivendi consensum bonorum.* Hinc et Tullius[1] in rhetoricis: *Consuetudo,* ait, *ius est absque lege, hoc est absque scripto, quia lex dicitur a legendo.* Moyses vero primus divinas leges sacris literis explicuit et populo Dei conservandas tradidit[a]; nam omne ius legibus constat et moribus. Sed, sicut Isidorus episcopus[2] scribit in libris Etymologiarum: *Lex est constitutio scripta, et mos est vetustate probata consuetudo non conscripta.* Plenitudo autem legis est caritas, quia per Sacram Scripturam cognoscit homo, quid sit et unde sit et quomodo sit et ad quid vel quo perventurus sit. Cognoscit etiam per Sacrae Scripturae scientiam beneficia Dei, gratiam Dei, dona Dei, ut perinde possit debitas gratiarum actiones referre suo Creatori, suo Redemptori atque Salvatori. Unde et ipsa Dei sapientia loquitur per Solomo-
Sap. 3, 11. nem: *Sapientiam,* inquiens, *et disciplinam qui abicit, infelix est, et vacua est spes illorum in perpetuum, et labores eorum sine fructu, et inhabilia*[b] *sunt opera illorum.* Sicut enim scribit sanctus Augustinus[3], Deus mundum propter exercitium fecit et omnibus copiis honestavit, duas proponens causas, praesentem et futuram, caelestem et terrenam, ut ad probationem essent hominum, ut, qui spreta futura vita praesentem eligeret, carni deputaretur, qui vero praesenti futuram anteponeret, spiritalibus dignus haberetur. Sed carnales delicias spiritualibus praeferunt, qui naturale ingenium otio et desidia torpescere sinunt, qui etiam euangelio Dei
Matth. 23, 5. propter suas traditiones non obaudiunt. *Attendite,* inquit,
Luc. 12, 1. *a fermento Pharisaeorum, quod est hypocrisis, qui dilatant*
cf. Matth. 10, 10. *phylacteria sua et magnificant fimbrias;* et: *Ne induamini duabus tunicis,* quia vir duplex animo inconstans est in
Matth. 10, 96. omnibus viis suis. Christus vero simplicitatem columbae nos habere docuit, qui gloriosam ecclesiam non habentem
Eph. 5, 27. maculam aut rugam sibi exhibuit, id est, quae per peccatum non habeat maculam vel per duplicitatem rugam. Unde et Cyprianus episcopus[4] ostendens in libro de unitate catholicae ecclesiae, iccirco in columbae specie Spiritum sanctum venisse, ut debeamus in domo Dei, in ecclesia Christi unanimes habitare, concordes et simplices perseverare: *Haec est,* inquit, *in*[c] *ecclesia noscenda simplicitas et obtinenda, ut columbas dilectio imitetur fraternitatis, ut mansuetudo et lenitas aequetur ovibus*

a) servandas contradidit 1. b) inutilia *Vulg.* c) *ita Cypr.; deest* 1.

1) Cicero, De inventione II, 22. Cf. Isidori Opera III, p. 85. 192.
2) Ibid. 3) Eis alludi videtur, quae in Augustini Operibus III, 2, p. 839—841. leguntur. 4) Cypriani Opera p. 217. 218.

et agnis. Quid facit in pectore christiano luporum feritas et canum rabies et venenum letale serpentium[a] *et cruenta saevitia bestiarum? Gratulandum est,* inquit, *cum tales de ecclesia separantur, ne columbas, ne oves Christi saeva sua et venenata contagione praedentur. Cohaerere et coniungi non potest amaritudo cum dulcedine, caligo cum lumine, pugna cum pace, tempestas cum tranquillitate. Nemo existimet, bonos de ecclesia posse discedere, sed*[1] *qui iactantur sicut inanes paleae tempestate, quorum perversa mens non habet pacem, dum perfidia discordans non tenet unitatem.* Ergo longum est inter monachos certamen atque discordia de veste monachica, et apud eos qui religiosiores videntur pro sua iactantia, apud eos, inquam, tam solemne est et celebre tamque sanctum et venerabile nomen quod est duplex vestis, ut reliqui per monasteria monachi nullius meriti vel momenti aestimentur ab eis, nisi cf. Matth.
induantur hac dyploide confusionis. Sed: *Duabus,* inquit 10, 10.
Dominus, *tunicis ne induamini,* et: *Habentes victum et qui-* cf. 1. Tim. 6, 8.
bus tegamini, his estote contenti. Contra haec etiam divina mandata affectant laxas vestes, qui sunt sibi in hoc quoque placentes, cum superbi secundum Scripturas Sanctas alio cf. 2. Petr. 2, 10.
nomine appellentur sibi placentes. Sed per naturale ingenium, quo illi minus sapiunt, intellexit Lucanus[2] quidam gentilis poeta, quod laxae vestes praetendant teporem quendam et mollitiem eorum, qui desides ac pigri videntur ad virtutum exercitia:

Quicquid ad Eoos, inquit, *tractus mundique teporem*
Labitur, emollit gentes clementia caeli,
Illic et laxas vestes et fluxa virorum
Velamenta vides.

Sed sanctissimus pater Benedictus[3] describens quattuor genera monachorum: *Tertium,* inquit, *monachorum teterrimum genus est Sarabaitarum*[b], id est sibi viventium, *qui nulla regula approbati, experientia magistra, sicut aurum in fornace; sed in plumbi naturam molliti, adhuc operibus servantes saeculo fidem, mentiri Deo per tonsuram noscuntur, quibus pro lege est desyderiorum voluptas, cum quicquid putaverint vel elegerint hoc dicunt sanctum, et quod noluerint hoc putant non licere*[4]. Unde et per Solomonem dicitur: *Sunt* Eccl. 8, 14.
impii, qui ita securi sunt, quasi iustorum facta habeant.
Sed vos, qui secuti estis me, ait Dominus, *intrate per* Matth. 7, 13.
angustam portam, quia lata porta et spatiosa via est, quae ducit ad perditionem, et multi sunt, qui intrant per eam.
Quam angusta, inquit, *porta et arcta via, quae ducit ad* Ib. 14.

a) serpentum *Cypr.* b) Sarabattarum 1.

1) Sequentia noster ita contraxit, ut ne sententiae quidem parceret. 2) VIII, 365 – 368. 3) Bened. Reg. c. 1. 4) Carm. Laur. (SS. XXI, p. 430):

Quodlibet, id faciunt, hoc et licitum fore dicant
Quae nolunt per se, statuunt non illa licere.

vitam! et pauci sunt, qui inveniunt eam. Ad hanc vero quia difficilis est ascensus, ideo etiam sanctus Hieronymus [1] inter alia institutionis monita proponit monacho mysterium sui habitus: *Vis,* inquiens, *scire, quales Dominus quaerat ornatus? Habeto prudentiam, iustitiam, temperantiam, fortitudinem. His,* inquit, *caeli plagis includere, haec te quadriga in altum velut aurigam Christi ad metam concitum ferat.* Ergo sancti patres, qui vere erant monachi, non verbis, sed factis, ita constituerunt et tenuerunt modum atque regulam monasticae vestis, ut esset ad aedificationem ea utentibus et ad venerationem foris eam aspicientibus. Unde, sicut egregius vir Cassianus [2] scribit in quarto libro de institutis monachorum, quidam de sanctis patribus ita instituit inter cetera quendam venientem ad conversionis studium: *Noveris,* inquit, *ab hodierno die huic mundo et actibus ac desideriis eius esse defunctum teque secundum apostolum mundo huic esse crucifixum tibique hunc mundum; consydera ergo conditiones crucis, sub huius* [a] *te deinceps sacramento oportet in hac luce versari, quia iam tu non vives, sed vivet in te qui crucifixus est pro te. Eo ergo,* inquit, *habitu ac figura, qua pro nobis in patibulo fuit ille suspensus, nos quoque necesse est in hac vita degere, ut scilicet secundum David affligentes* [b] *de timore Domini carnes nostras, universas voluntates ac desyderia non nostrae concupiscentiae servientia, sed mortificationi eius habeamus affixa.* Unde et monachorum pater Benedictus [3] docens, quomodo oporteat renuntiantes saeculo conversari in scola divini servitii: *Passionibus,* inquit, *Christi per patientiam participemur, ut regni eius consortes esse mereamur.* Igitur cuculla, quae minor cella interpretatur, — atque ideo sicut monachus est vocabulum quoddam mysterii, sic et cuculla est quaedam virtus sacramenti, super qualem scilicet spiritualem habitum legitur quidam de sanctis patribus vidisse eandem virtutem stare, quam vidit super baptismum stare — cuculla autem, id est minor cella, dicitur vestis cucullata propter cucullum, qui est capitis operimentum; de quo sic scribit quidam [4] de antiquis poetarum:

Tempora Santonico velas adoperta cucullo.

Igitur cuculla est tunica talaris et cucullata atque manicata habens speciem crucis per quattuor partes extensae, ut eum, qui crucifixus est mundo, haec quadriga ex omni parte concludat atque perducat ad caelestia, scilicet prudentia, iustitia, fortitudo atque temperantia, ita ut prudentia desursum copulata sit cum iustitia, quarum neutra potest esse

a) cuius *Cass.* b) affigentes *Cass.*

1) Hieronymi epist. 52. ad Nepotianum de vita Clericorum et Sacerdotum, Opera I, 1, p. 267. 2) Cassian. lib. IV. de instit. renuntiant. c. 34, Max. bibl., Lugd. 1677, VII, p. 33. 3) Bened. Reg. Prol. 4) Iuvenal. VIII, 145.

sine altera, duae vero altrinsecus virtutes, id est fortitudo atque temperantia sic sunt cognatae prioribus atque coniunctae, ut, dum dextera contendit imbecillitatem infirmorum sustinere, sinistra contemperata sit et sollicita, ordinem, modum atque opportunitatem rebus singulis reservare. Haec iuxta sententiam beati Hieronymi[1] *et ornamento sunt et munimento; quo scilicet monili nihil est,* inquit, *pretiosius, nihil ea gemmarum varietate distinctius, quando ex omni parte decoraris, cingeris atque protegeris.* Unde et docet liber Ecclesiasticus, Eccl. 14, 22. 25. 26.
quoniam: *Beatus vir, qui in sapientia morabitur, et qui in iustitia sua meditabitur et in sensu cogitabit circumspectionem Dei; statuit*[a] *casulam* sive cucullam *ad manus illius et statuit*[a] *simul filios suos sub tegmine illius, ut requiescant*[b] *bona per aevum in casula* sive in cuculla *eius.* Sicut enim scribit Isidorus episcopus[2] in libro 19. Etymologiarum: *Casula est vestis cucullata, dicta per diminutionem a casa, eo quod totum hominem tegat quasi minor casa; inde et cuculla,* inquit, *quasi minor cella.* Scribit autem monachorum pater Benedictus[3]: *Sufficere,* inquiens, *credimus monachis per singulos cucullam et tunicam et scapulare propter opera.* Ecce primo facit generalem super veste monachi descriptionem, ac deinde infert numerum et qualitatem: *Sufficit enim,* inquit[4], *monacho duas cucullas habere et duas tunicas propter noctes et propter lavare*[c] *ipsas res.* Tunica quippe cum sit vestis diversarum formarum, sive fuerit linea, sive lanea, sive pellicea atque alia eiusmodi plurima, hic dicitur certe talis tunica, qualis est camisia, quarum duae a sancto Benedicto propterea unicuique monacho permittuntur, non ut simul portentur, sed ut vicissim induantur, ut, dum una lavatur, quod est 'lavare ipsas res', altera in usu habeatur; et iccirco contra praeceptum Domini vel aliorum sanctorum patrum ipse pater Benedictus nihil docuisse vel constituisse probatur. Quod autem constituit propter noctes etiam tales tunicas haberi, inde est, quod in alio regulae suae capitulo[5] praecipit, ut monachi dormiant vestiti et cingulis praecincti, quoniam camisia solet praecingi. *Cama* enim, unde dicitur camisia, *est brevis lectus,* sicut in 20. libro Etymologiarum scribit Isidorus episcopus[6]. Et supra in 19. libro[7]: *Camisiae,* inquit, *vocantur, quia in his dormimus in camis, id est in stratis nostris.* Ceterum Basilius episcopus scribit in regula sua de institutione monachorum[8]: *Cum autem duas tunicas habere prohibeat sermo divinus, quomodo potest*

a) statuet *Vulg.* b) et requiescent *Vulg.* c) et *add.* 1.

1) Hieron. Epist. ad Nepotianum l. l. 2) Isidori Opera IV, p. 458. 3) Bened. Regula c. 55. 4) Ibid. 5) Ibid. c. 22. 6) Isidori Opera IV, p. 508. 7) Ibid. p. 452. 8) S. Basilii Reg., resp. 23, Opera ed. Bened. 1722, II, p. 369.

hoc suscipi? Nihil inde possumus dicere, cum manifesta diffinitione de-
Luc. 3, 11. *scriptum sit, in qua dicitur: 'Qui habet duas tunicas, det non habenti'; ex quo sine dubio plurimas*[a] *habere illicitum est. Quibus ergo habere duas tunicas non licet, his quomodo aliquid de diversitate indumentorum praecipi potest? Quae autem,* inquit, *postmodum introducta sunt humanae vitae artificiis, luxuriae ingenio sunt conquisita.* Legitur enim in Ecclesiastica Historia, quod Montanus[1] quidam hereticus duplicis vestimenti auctor extiterit, et quod sectatores eius initium sumpserint ex imperitia, et cum praeceperit Dominus duas tunicas non portari nec vestiri ambitione Pharisaica, eos omnia agere contraria et ea simul acquirere et congregare, quae Dominus etiam habentes iubet abicere. Proinde
Luc. 14, 27. etiam ait in euangelio Dominus: *Qui non baiulat,* inquiens, *crucem suam et venit, non potest meus esse discipulus.* Crux quippe Domini non illa tantum dicitur, quae passionis tempore ligni affixione construitur, sed illa, quae totius vitae curriculo cunctarum disciplinarum virtutibus coaptatur. Unde et in signo crucis describitur non solum tota monachi vita et institutio, sed omnis christiana actio, bene operari in Christo et ei perseveranter inhaerere, caelestia sperare, sacra-
Eph. 3, 17. 18. menta non profanare, ut, sicut ait apostolus, *in caritate radicati et fundati possimus comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo et longitudo et sublimitas et profundum,* id est crucem Domini, cuius latitudo dicitur in transverso ligno, quo extenduntur manus, longitudo a terra usque ad latitudinem ipsam, quo a manibus et infra totum corpus affigitur, altitudo de latitudine sursum usque ad summum, quo adhaeret caput, profundum vero, quo terrae infixum absconditur. Ergo, sicut dictum est, cuculla est tunica talaris et cucullata atque manicata, ubi quasi per quendam paedagogum docentur superius comprehensa sanctae crucis mysteria, ut in latitudine sit caritas bene operandi, in longitudine perseverantia firmiter inhaerendi, in altitudine contemplatio caelestis vitae, inscrutabilia in profundo Dei iudicia, unde ista in homines venit gratia. Sicut enim monachus est vocabulum quoddam mysterii, sic et cuculla est quaedam virtus sacramenti, quale scilicet vestimentum sic metitur in regula sua sanctus Basilius episcopus[2] iuxta doctrinam et praeceptum apostoli, ut nec brevius sit nec grandius, quam ad staturam monachi. Quam certe sententiam confirmat sanctus pater Benedictus abbas[3], inquiens:

a) plurimos 1.

1) Apud antiquos historiae ecclesiasticae scriptores tale quid non inveni. Sed fortasse haec opinio orta est ex eis, quae Eusebius V, 14. et Nicephorus IV, 22. de duabis illis prophetissis narrant, quarum familiaritate Montanum usum esse tradunt. 2) Cf. Basilii Opera I, 324. 471. 3) Bened. Reg. c. 55.

Provideat de mensura, ut non sint curta ipsa vestimenta utentibus ea[a], *sed mensurata.* Nam sanctus Augustinus episcopus scribit in libro de beata vita[1]: *Modus,* inquiens, *ubique servandus est, ubique amandus, si vobis cordi est ad Deum reditus. Modus enim animi est sapientia, quae et Dei est sapientia, id est Christus; qui etiam cum veritas sit, neque*[b] *veritas,* inquit, *sine modo neque modus sine veritate unquam fuit, et ideo verum omne quod loquimur Dei esse probatur.* Unde et Dominus excitans in nobis intellectum, ubi homo ad imaginem Dei factus est: *Estote,* inquit, *perfecti, sicut* Matth. 5, 48. *Pater vester caelestis perfectus est.* Omnia enim in mensura cf. Sap. 11, 21. et numero et pondere creavit Deus. Optimus est autem in omni re modus et laudabilis ubique mensura; *sed in bonis quoque rebus quicquid modum excesserit vitium est,* sicut Hieronymus[2] ait. Per consuetudinem autem turpe coepit non videri, quod est turpe, quia recedit pudor blandiente consuetudine, ideoque pro virtutibus ducuntur ea quae sunt vitiosa, et pro honestate quae sunt inhonesta, quae omnia peccatores et apostatae angeli suis artibus prodiderunt, quando ad terrena contagia devoluti a caelesti iugo recesserunt. Ergo templum et altare et adorantes in eo mensurantur, sicut in libro Apocalypsis legitur; atrium autem, Apoc. 11, 1. 2. quod foris templum est, eici foras iubetur, ut non metiatur. Latitudo quippe praesentis vitae per atrium significatur, atque ideo metiendi non sunt qui foris templum sunt, qui per atrium designantur, quia angusta porta est, quae ducit ad vitam, et latitudo vitae pravorum non admittitur ad mensuras et regulas electorum. Unde etiam praecepit in euangelio Dominus, constitutos in agro et operatione virtutum Matth. 24, 18. non reverti retro vel aliquid de domo pristinae conversationis tollere, et ne alteram quidem tunicam tollere, quam apostoli prohibentur habere. Sed quia ociositas inimica est Matth. 10, 10. animae, ideo propter opera tantum constituit sanctus Benedictus alteram cucullam, quae dicitur scapulare, eo quod eiusmodi vestis apta sit caput tantum et scapulas tegere. Sic enim scribit et docet beatus Basilius[3] in regula sua de institutione monachorum: *Re vera,* inquiens, *necessarium videtur, eum, qui manuum opere uti in aliquo debet, expeditum esse et in omnibus praeparatum ac sine ullo impedimento inveniri ad omne boni operis ministerium.* Vidimus nos aliquando vestem cucullatam, par-

a) eis *Bened.* b) sicque 1; *Schardius emendavit.*

1) Augustini Opera I, p. 311. 312. 2) Hieronymi Comment. in Esaiam l. IX, c. 30; Opera IV, p. 411. 3) S. Basilii Reg., resp. 23, Opera II, p. 368. 369. Cf. Helmsdörfer l. c. p. 85—90. De vestitu monachorum cf. Mabillon, AA. SS. saec. IV, 2, praef. p. 71. et saec. V, praef. p. 30; Gerbert, Historia Nigrae Silvae I, p. 340; Haeften, Benedictus illustratus, Antwerp. 1644.

vam quidem, sed ita moderatam, ut desuper usque ad renes tantum deflueret et utrimque usque ad humerorum confinia pertingeret, qualis certe forma atque mensura proprie dicitur scapulare, quod monachis propter opera tantum assignatur ex mandato regulae, quia ibi exprimitur utrimque, ut et monachus singularitatis suae custodiam per vestem cucullatam attendat et per brevitatem eius simul et per brachiorum nuditatem magis explicitus et impiger ad opera fiat. Rara autem est nunc apud monachos et inusitata eiusmodi vestis, quia pauci aut omnino nulli istius temporis monachi student more patrum labori aut exercitio operis, cum apud antiquos patres fuerit usitatum, ut nullum susciperent in consortium suum, nisi probatus hoc meruerit per operis exercitium, quod orationum studia atque lectionum praecipue valent[a] contra impugnationes vitiorum. Unde et Sarabaitas[b], hoc est sibi viventes, appellat sanctus Benedictus[1] tertium genus monachorum: *Quoniam nulla,* inquit, *regula approbati experientia magistra sicut aurum in fornace; sed in plumbi naturam molliti adhuc operibus servantes saeculo fidem mentiri Deo per tonsuram noscuntur, quibus pro lege est desyderiorum voluptas, cum quicquid putaverint vel elegerint hoc dicant sanctum, et quod noluerint hoc putant non licere.* Hinc beatus Hieronymus[2] scribit ad sacram virginem Eustochium: *Tria,* inquiens, *sunt genera monachorum, ex quibus tertium est deterrimum atque neglectum, et quod in nostra provincia aut solum est aut primum, apud quos,* inquit, *affectata sunt omnia, laxae manicae, caligae follicantes, vestis grossior*[c], *crebra suspiria, detractio clericorum, et si quando dies festus venerit, saturantur ad vomitum. Sed quia sciunt monachorum nomen*[d] *gloriosum, sub ovium pellibus lupos tegunt, Christum mentitur Antichristus, et turpitudinem,* inquit, *vitae falso nominis honore convestiunt, qui etiam, dum erubescunt pro Christo*
1. Tim. 6, 9. *gloriosam cum apostolo suscipere nuditatem, incidunt in temptationem et laqueum diaboli et desyderia multa et inutilia et noxia, quae mergunt homines in interitum et perditionem.*

43. Consyderanda sunt haec, quae sancti patres conscribunt super eo genere monachorum, quod nunc in nostra quoque provincia aut primum est aut solum, quales etiam in publicum iam emerserunt exitium, concitantes regnum adversus regnum[3], qui non ab apostolica sede quidem abstinuerunt, sed multa contra eam gesserunt, scripserunt et

a) valet 1. b) Sarabattas 1. c) crassior *Hier.* d) virginale vocabulum *Hier.*

1) Benedicti Reg. c. 1. 2) Hieron. Epist. ad Eustochium, Opera I, p. 118. 119. et inde a verbis: *Sed quia sciunt* etc. p. 123. 3) Cf. verba Carm. Lauresh. mon. (SS. XXI, p. 430):

Schismatis errorem totum spargendo per orbem
Unde super regnum nunc constat surgere regnum
Et contra gentem bellis confligere gentem.

docuerunt, ideoque etiam a catholica ecclesia apostataverunt, qui in cathedra pestilentiae sederunt, et supra altitudinem nubium sedem suam posuerunt; quale scilicet mysterium iniquitatis praetendunt, in veste sua utentes capitio tunicae pro cuculla, quae dicitur minor cella et habet speciem crucis, sicut dictum est supra. Unde et beatus Iob, qui interpretatur dolens et tenet typum vel Christi vel ecclesiae, conqueritur, se circumdari multitudine hereticorum, quales sunt fabricatores mendacii et cultores perversorum dogmatum: *In multitudine,* inquit, *eorum consumitur vestimentum meum, et quasi capitio tunicae sic cinxerunt me.* Tunicae vero capitium circumdat induentis collum, collum autem si stringitur, vocis usus et vitalis flatus necatur. Corpus ergo ecclesiae quasi capitio tunicae cingunt, qui constrictis doctrinae salutaris praedicatoribus velut eius collum prementes in ea claudere iter vocis volunt; quale scilicet mysterium iniquitatis praetendunt plures monachi in veste sua[1], per quos fiunt et facta sunt scismata atque hereses in ecclesia, qui etiam a matre filios segregant, oves a pastore sollicitant, Dei sacramenta disturbant, qui etiam, Dei traditione contempta, alienas doctrinas appetunt et magisteria humanae institutionis inducunt; qualem scilicet consuetudinem solent defendere ac roborare per sancti patris Benedicti[2] testimonium, quo dicit, peregrinum quemque monachum consuetudine loci, quam invenerit, simpliciter fore contentum. Sed necesse est ex ipsius patris sententia discernere, quod voluerit peregrinum aliquem monachum, utpote adhuc incognitum et forte rudem atque indisciplinatum, tenere in consuetudinis propositione, cum idem pater adprime eruditus divina lege et satis exercitatus studio moralis scientiae videatur consentire cum ceteris doctoribus[3], qui dicunt, morem esse consensum omnium simul habitantium, qui inveteratus consuetudinem facit, sicut est assurgere maioribus et vultum atque incessum et sermonem atque habitum ita moderari ac gerere, ut honestas naturae perpendatur ex morum probitate. Nam ipse pater Benedictus[4] testatur, se regulam descripsisse, *ut hanc,* inquit, *observantes, in monasteriis discant aliquatenus vel honestatem morum aut initium conversationis tenere; ceterum posse eos, qui ad perfectionem conversationis festinant, per doctrinas sanctorum patrum et per instituta eorum ad celsitudinem perfectionis venire, cum sermo*

cf. Ps. 1, 1; Es. 14, 14.

Iob. 30, 18.

1) Cf. Carm. Lauresh. (SS. XXI, p. 430):

Hi per tonsuras grandes grandesque cocullas
Audent mentiri Christo, plane Pharisaei.

2) Bened. Reg. c. 61. 3) Cf. Hieronymi Opera I, p. 120. 268; Basilii Opera II, 576; Sozomeni Hist. eccl. I, 12; Cassianus de inst. II, 15. IV, 16. 4) Ibid. c. 73; cf. Helmsdörfer l. c. p. 85, n. 3; Berger, 'Zur Kritik der Streitschrift de unit. eccl. cons.', p. 31.

divinus et auctoritas Veteris ac Novi Testamenti rectissima sit norma vitae humanae; ideoque, ait[1], *nihil debet abbas extra praeceptum Domini, quod absit*[a], *aut docere aut constituere vel iubere, sed iussio eius vel doctrina fermentum divinae iustitiae in discipulorum mentibus conspergatur. Oportet autem,* inquit[2], *abbatem esse doctum lege divina, ut sit unde proferat nova et vetera.* Sicut enim dicit Dominus per Hieremiam prophetam: *Stultus est omnis homo a scientia, et opera eorum vana sunt et risui digna.* Ergo, licet Moyses sit, licet Petrus aut[b] Paulus sit, in nihilum deputabitur cuncta eorum absque Deo sapientia, a quo est omnis modus, omnis spes, omnis ordo, omnis species et omnis iustitia. Sed convalescente iniqua consuetudine, hic error tamquam lex apud eos est custoditus; de qualibus scribit Cassianus[3] ad Castorem episcopum in libris de regulis monachorum et institutionibus. *Multi,* inquit, *per diversas regiones pro arbitrio suo, habentes quidem, ut apostolus ait, zelum*[c] *Dei, sed non secundum scientiam, diversos modos ac regulas sibimet constituerunt, et tot propemodum regulae sunt usurpatae, quot etiam monasteria cellaeque constructae sunt; ideoque constat, has diversitates per provincias usurpatas esse, quia necdum seniorum institutionibus eruditi, nescientes quidem ordinem disciplinae, monasteriis praeesse festinant et abbates antequam discipuli quod libitum fuerit observari decernunt, promptiores suorum inventorum exigere custodiam, quam examinatam maiorum servare doctrinam. Super hac re,* inquit, *viri et vita nobiles et sermone scientiaque praeclari multa iam opuscula desudarunt, sanctum Basilium et Hieronymum dico aliosque nonnullos, quorum tenor sciscitantibus fratribus super diversis institutis vel quaestionibus non solum facundia, verum etiam Divinarum Scripturarum testimoniis copioso sermone respondet.* Unde et legitur in Ecclesiastica Historia[4] de priorum patrum temporibus, quomodo restiterunt lupis gregi dominico insidiantibus, qui nunc plus abundant istis novissimis diebus. *Igitur hereticis,* inquit, *per omnem locum zizaniorum modo pura verbi Dei semina maculantibus et areas apostolicae doctrinae adulterina admistione polluentibus, ex omni parte sacerdotes Domini velut vigilantes agricolae excutere et expurgare eorum mala semina nitebantur et tanquam solliciti pastores insidiantes lupos gregibus Christi clamoribus simul insectationibusque repellere, commonendo fratres, instruendo, scribendo etiam longe positis, ipsos, sicubi coram deprehendissent, in communi perurgendo et verborum luctamine ac disputationum certamine prosternendo, alii etiam posteris consulendo, quaestiones eorum et perversas obiectiones editis commentariis confutando.* Hinc etiam sanctus Leo papa[5]: *Non est,* inquit, *omnino ferendum, sed*[d] *profanis erro-*

cf. Matth. 13, 52. — Ier. 10, 14. 15. — Rom. 10, 2.

a) *ita Bened.;* quod sit 1. b) ut 1. c) aemulationem *Vulg.* d) si *Leo.*

1) Bened. Reg. c. 2. 2) Locum non inveni. 3) Cass. lib. II. de canonico nocturn. oration. et psalmor. modo c. 2. 3. 4) Cf. Eusebii Hist. eccl. IV, 22. 23. 5) Decreta Leonis ad Turibium, Hinsch. l. c. p. 595.

ribus etiam quorundam sacerdotum corda consentiunt, vel, ut mitius dixerim, non resistunt. Qua conscientia honorem sibi sacerdotii praestitum vendicant, qui pro animabus sibi creditis non laborant? Bestiae irruunt, et ovium septa non claudunt. Fures insidiantur, et excubias non praetendunt. Morbi crebrescunt, et remedia nulla prospiciunt. Cum autem illud addunt, ut his qui sollicitius agunt consentire detrectent et impietatibus[a] *olim toto orbe damnatis*[b] *subscriptionibus suis anathematizare dissimulent, quid de se intelligi volunt, nisi quod non*[c] *de numero fratrum, sed de parte sint hostium?* Et iterum idem[1] qui supra, scilicet Leo papa: *Non sit perversis,* inquit, *liberum, simulare quod fingunt, ne sub velamine nominis christiani decretorum imperialium statuta declinent; quia ideo ad catholicam ecclesiam cum tanta cordis diversitate conveniunt, ut quos possint suos faciant et legum severitatem, dum se nostros mentiuntur, effugiant.* Sicut enim ait sanctus Augustinus[2]: *Inimici Christi ita sentiunt, nullum sibi esse pondus auctoritatis ad suadendum quod profertur*[d] *contra doctrinam Christi, dum*[e] *si non habent*[f] *nomen Christi.* De cetero *Deus patientiae* Rom. 15, *et solatii det vobis, fratres, id ipsum sapere in alterutrum* 5. 6. *secundum Iesum Christum, ut unanimes uno ore honorificetis Deum et Patrem domini nostri Iesu Christi,* cui est honor et gloria in saecula saeculorum. Amen.

LIBER III.

1. *Deus itaque summus et verus cum Verbo suo et Spiritu sancto, quae tria unum sunt, Deus unus, omnipotens et factor omnis animae atque omnis corporis, cuius sunt participatione felices*[g]; *qui fecit hominem rationale animal ex anima et corpore, qui eum peccantem nec impunitum esse permisit nec sine misericordia dereliquit, qui bonis et malis essentiam etiam cum lapidibus, vitam seminalem cum arboribus, vitam sensualem etiam cum pecoribus, vitam intellectualem cum solis angelis dedit, a quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo, a quo est mensura, numerus, pondus, a quo est quicquid naturaliter est, cuiuscunque generis est, cuiuslibet aestimationis est, a quo sunt semina formarum, forma seminum, motus seminum atque formarum, qui dedit et carni originem, pulchritudinem, valetudinem, propagationis foecunditatem, membrorum dispositionem, salutem concordiae, qui et animae irrationabili memoriam dedit, sensum, appetitum, rationali autem insuper mentem, intelligentiam, voluntatem, qui non solum caelum et terram, nec solum angelum et hominem, sed nec exigui et contemptibilis animantis viscera, nec avis pennulam nec herbae flosculum nec arboris folium sine suarum partium convenientia et quadam veluti pace dereliquit: hic nullo modo est credendus regna hominum, eorum dominationes et servitutes a suae providentiae legibus alienas esse voluisse,* sicut scribit sanctus Augu-

a) impietates *Leo.* b) damnatas *Leo.* c) *ita Leo; deest* 1. d) proferunt *Aug.* e) *deest Aug.* f) habeat *Aug.* g) *desunt verba Augustini:* quicumque sunt veritate, non vanitate felices.

1) L. c. p. 595. 2) August., De consensu euangel. lib. I, Opera III, 2, p. 10.

stinus in libro quinto de civitate Dei[1], asserens veritatem catholicae fidei; quam certe fidem catholicam cum nos teneamus et confiteamur, tamen heretici esse et scismatici ab hominibus externae communionis inscribimur, quoniam iuxta doctrinam at-
1. Petr. 2, 13. que mandatum beati Petri apostoli nos subditi sumus regi tanquam praecellenti sive ducibus tanquam ab eo missis, et quia etiam communicamus pontifici apostolicae sedis. Sed qui debeant aestimari vel catholici vel heretici, poterit ex studio alterutrorum colligi, iuxta quod in superiori libro[2] aliqua eorum gesta et mores descripsimus. Cum nostri denique adversarii exeuntes[a] a nobis, non nos ab illis, fecerunt scisma in ecclesiastico corpore, professi etiam in scriptis suis, se defendere partem sui papae Gregorii, qualibus certe scribit apostolicus doctor Gelasius[3]: *Tollatur ergo,* inquit, *nomen e medio, quod ecclesiarum discretionem procul a catholica communione operatur, ut syncera pax fidei communionisque reparetur et unitas;* et tunc quis nostrum contra venerandam vel insurrexerit vel nitatur insurgere vetustatem, competenter et legitime perquiratur, et illic apparebit, quis modesto proposito custodiat formam traditionemque maiorum, quis supra haec inreve-
cf. Phil. 2, 6. renter insiliens, quis rapina aequalem posse fieri arbitretur.

2. Haec hactenus; nunc vero, sicut supra promisimus[4], de scriptis Clementis papae disseremus, probantes, ea fidei catholicae esse, quae vir quidam iniquus et dolosus quaerit pervertere falsissima interpretatione, qui etiam plura praeter hanc quam adhuc in manu tenemus epistolam profitetur se scripsisse contra eundem pontificem apostolicae sedis: *In libello,* inquiens, *quem fecimus tibi scribi, optime ad omnia respondetur his quae in Wigberti epistola invenis.* Sed quis sit ad quem scribat, textus scripturae non indicat, cum nec proprii nominis nec eius ad quem scribitur epistola vocabuli mentionem aliquam scriptor fecerit, qui etiam in exordio ipsius epistolae dicit, quod salutationem ei praefigere nolit, cum praecipiat Paulus apostolus fratres salutare se invicem
2. Thess. 3, 17. in osculo sancto: *quod signum,* inquit, *salutationis in omni epistola ita scribo; atque ideo rogamus,* ait, *vos fratres per adventum domini nostri Iesu Christi et nostrae congregationis in id ipsum, ut non cito moveamini a vestro sensu neque terreamini neque per spiritum neque per sermonem*

a) exigentes 1.

1) Augustini Opera VII, p. 126. 2) Ex his verbis apparet, Waltramum disputationem suam in tres libros divisisse, et ab hoc capite tertium librum incipere. 3) Hinsch. l. c. p. 641. 4) Lib. II, c. 22, ubi Waltramus dixerat: *sicut probabimus in sequenti libro.*

neque per epistolam tanquam per nos missam, scientes, quomodo oporteat vos conversari in domo Dei, quae est ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis et manifestae magnum sacramentum pietatis. Ecclesia quippe Dei dicitur columna in his esse, qui scilicet firmiores cum eodem apostolo Paulo solent imbecillitates infirmorum sustinere, in quibus est etiam firmamentum veritatis, quia veritatem ipsi euangelii confirmant verbis et miraculis. Sed magnum quidem sacramentum pietatis ipsa dicitur ecclesia, quoniam, attestante beato Iob, *pietas est sapientia, abstinere autem a malis est scientia.* Pietas quippe, quae est Dei cultus, Graece dicitur theosebia, quoniam ad colendum Deum soli ecclesiae competit religio sancta atque syncera. Sed sicut scribit Augustinus in libro de vera religione[1]: *Paria quidem sacramenta celebrant heretici, quamvis sententia dispares sint, qui, dum errores suos animosius defendere quam cautius corrigere malunt*[a], *exclusi a catholica communione et a participatione quamvis parium sacramentorum, propria vocabula propriosque conventus non in sermone tantum, sed etiam superstitione merentur, ut Photiniani*[b] *et Arriani,* et qui nostris temporibus emerserunt Paterini, de quibus postea sumus[c] dicturi. Sunt autem sacramenta[d] chrisma et corpus (III) et sanguis, quae ob id sacramenta dicuntur, quia sub tegimento corporalium rerum virtus secretius salutem eorundem sacramentorum operatur. Unde et a secretis virtutibus vel a sacris sacramenta dicuntur, quae ideo fructuose penes ecclesiam fiunt, quia sanctus in ea manens Spiritus eorundem sacramentorum effectum latenter operatur; atque ideo nec bonorum meritis dispensatorum haec dona amplificantur nec malorum attenuantur, quae vivificat Spiritus sanctus, quia *neque qui plantat neque qui rigat aliquid est, sed qui incrementum dat Deus.* Horum enim quodlibet sacramentum si verbis euangelicis in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti aliquis etiam hereticus consecraverit, illa sanctitas sacramenti verbis euangelicis consecrata vere integra manebit, quamvis fides illius sub eisdem verbis aliud opinata quam catholica veritas docet non sit integra, sed fabulosis falsitatibus inquinata. Unde Augustinus in libro cuius titulus est de unico baptismo[2]: *Non itaque,* ait, *ideo non sunt sacramenta Christi et ecclesiae, quia eis illicite utuntur non solum heretici, sed etiam omnes iniqui et impii; sed tamen illi,* inquit, *corrigendi et puniendi, illa vero agnoscenda et veneranda sunt; quia*[3] *nec ipsa creatura, quam Deus condidit, mala est nec verba euangelica in*

2. Thess. 2, 1. 2. — 1. Tim. 3, 15. — Iob. 28, 28. — 1. Cor. 3, 7.

a) maluit 1; *Schard. emendavit.* b) Photini 1. c) simus 1; *Gold. emend.* d) baptismus *add. Gold.*

1) Cf. Augustini Opera I, p. 751. 2) Cf. ibid. IX, p. 531. 532. 3) Sequentia alio loco quaeras.

quibuslibet errantibus reprehendenda sunt, sed error ipsorum, in quibus et sacramenti integritas honoratur et mentis vanitas emendatur.

3. Proinde Clemens papa arguit eos, qui aliter credunt de ipsis sacramentis Christi et ecclesiae, asserentes, ea extra ecclesiam sacramenta non esse, qui etiam, cum fidem catholicam non habeant, sese catholicos appellant, ceteros autem, qui multo rectius quam ipsi credunt, hereticos atque scismaticos esse diiudicant. *Sciendum vero,* inquiunt, *quod Wigbertus*[1] *arguit catholicos asserere illa quae fiunt extra ecclesiam sacramenta non esse nec aliud quam*[a] *damnationem cuiquam conferre, astruens, tam extra quam intra catholicam ecclesiam haec omnia rata et vera existere, assumitque in testimonium assertionis suae Augustini sententiam in quodam tractatu in euangelium Iohannis contra rebaptizatores editam*[2]. *'Ita ergo', inquit Augustinus, 'nec foris sicut nec intus quisquam qui ex parte diaboli est potest vel in se vel in quoquam maculare sacramentum, quod Christi est'. Quam et nos,* inquiunt, *sententiam fideliter amplectentes respondemus, hoc Augustinum de solo, unde tunc agebatur, baptismi dixisse sacramento.* Notate obsecro, notate utrorumque verba, ut pariter proficiamus in fide catholica; quod nobis praestare dignetur qui sine fine vivit et regnat! Amen.

a) aliquam 1; *sed cf. Jaffé V, p.* 147.

1) Cf. lib. II, c. 4. 2) Cf. Augustini Opera IV, p. 124.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

p. 2, n. 1. *dele* III, 1. — p. 8 *pro 'et fortasse ideo ait: non' lege: et fortasse ideo,* ait, *non.* — p. 14. *ad* Domitium *pone notam:* Re vera L. Licinius Crassus. Sed haec ex Hieronymi ep. 52, 7. desumta sunt, ubi iam idem error.

Infelici casu contigit, ut editio libri de unitate ecclesiae nuper vulgata editionem principem, quam codicis deperditi loco sequamur oportet, non satis accurate reddat. Quare sex foliis iterum emendatius propositis, cetera menda quae vel ita vel typorum errore irrepserunt hic annotanda duximus, benevolum lectorem ut ea corrigat rogatum volentes.

p. 1, *l.* 10. *lege* eis, *et ita saepius. p.* 5, *l.* 39. *lege* ipsorum. *p.* 6, *l.* 26. *lege* atque exemplis. *p.* 7, *l.* 11. *lege* praelio; *l.* 19, *lege* observantia; *l.* 32. *lege* Dominus; *l.* 33. *lege* Petro. *p.* 8, *l.* 20. *post* inquit *adde* minima. *p.* 9, *l.* 25. *post* sit *adde* et. *p.* 10, *l.* 4. *lege* Hildebrandi. *p.* 14, *l.* 6. *post* vultis *adde* inquit. *p.* 15, *l.* 11. *lege* videt; *l.* 40. *lege* ecclesiae filiis *et adde n.* [a]) discernuntur 1. *p.* 19, *l.* 8. *lege* et. *p.* 20, *l.* 4. *lege* omnium. *p.* 28, *l.* 35. *lege* in quibus. *p.* 29, *l.* 33. *lege* cito. *p.* 35, *l. ult. lege* maiori. *p.* 37, *l.* 30. *lege* a iuramento. *p.* 39, *l.* 7. *lege* praenunitaret. *p.* 41, *l.* 6. *lege* idemque. *p.* 47, *l.* 33. *lege* proprie convenit. *p.* 49, *l.* 41. *add. n.* [a]) Petrus sanctus 1. *p.* 55, *l.* 38. *lege* Iuda. *p.* 56, *l.* 35. *lege* perinde. *p.* 58, *l.* 25. *add. n.* [a]) beneficantur 1.; *l.* 31. *post* quam *dele* in. *p.* 64, *l.* 6. *lege* et. *p.* 77, *l.* 29. *post* profanus est *dele* et. *p.* 79, *l.* 32. *post* Gelasius *adde* quoque. *p.* 83, *l.* 10. *lege* fieri. *p.* 86, *l.* 28. *adde n.* [a]) quod *deest* 1; *post* Caelestini *adde* papae. *p.* 87, *l.* 19. *post* spiritu *adde* intus; *l.* 32. *lege* partem s. G. *p.* 94, *n.* [a]) *lege* accingebat 1; *l.* 18. *lege* illi. *p.* 101, *l.* 34. *adde n.* [a]) perfidiam 1. *p.* 102, *l.* 34. *ad* de *adde n.* [b]) ex 1. *p.* 104, *l.* 19. *lege* et in. *p.* 107, *l.* 1. *lege* cui. *p.* 111, *l.* 10. *lege* averterunt. *p.* 118, *l.* 36. *lege* circuiens. *p.* 120, *l.* 24. *lege* ac. *p.* 141, *l.* 4. *lege* praetendunt in veste sua, utentes.

Cartonblätter

zu

Waltrami liber de unitate ecclesiae conservanda.

debet induci confusio! Quod hac observatione servabitur, si nihil potestati, sed totum aequitati tribuitur. Hoc Fabianus papa scripsit et docuit, et hoc Romana ecclesia quasi divini Petri voce firmatum tenuit, donec ille papa Hildebrant omnia conturbavit[1], qui regiam potestatem, quam utpote a Deo concessam defendit catholica ecclesia, multum per omnem modum inhonoravit. Regem enim, quem honorificari apostolus praecipit, ipse de pessimo crimine accusavit, quod non probavit[2]. Ipse etiam huius accusationis testis extitit, quia alios testes non adhibuit, ipse etiam iudex extitit, quia regem se excommunicasse perhibuit; scripsit etiam, sicut supra iam diximus, quod ipse regi fuerit offensus. Sed eiusmodi vel accusatores vel testes catholica ecclesia non recipit, quoniam Anacletus papa sic scripsit et sic docuit[3]: *Inoffensus,* inquiens, *accusatorum et testium affectus quaerendus est, non suspectus.* Et Callistus papa[4]: *Nec*[5] *accusatores,* inquit, *nec testes suspecti recipiantur, neque absente eo, quem accusare voluerit, quicunque accusator credatur. Similiter testes,* ait, *per quamcunque scripturam testimonium non*[a] *proferant*[b], *sed praesentes ex his quae viderunt et noverunt testimonium dicant.* Igitur, sicut Damasus quoque papa scribit[6]: *Accusatores et iudices iidem non debent esse, sed per se iudices, per se accusatores, per se testes, per se accusati, unusquisque in suo ordinabiliter ordine.* De quibus etiam inquit: *Omnibus vera semper fiat aequitas, quatinus accusationis et iudicii ac testimonii mercedem per veritatem gestorum consequi valeant.* Quis autem iudicem iudicabit, qui Dei minister est, vindex in iram ei qui malum agit, quem non sine causa portare gladium apostolus[c] dicit? *Carissimi,* inquit, *subiecti estote omni humanae creaturae propter Deum, sive regi, quasi praecellenti, sive ducibus, tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum, quoniam sic voluntas Dei est, ut benefaciatis et obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam, quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiae libertatem, sed sicut servi Dei. Omnes honorificate, fraternitatem diligite, Deum timete, regem honorificate!* Haec quidem potestas, quae a Deo ordinata est, et quae iubetur honorificari, ubi tandem debet iudicari? Utrum in ecclesia, an in curia? Si in ecclesia, fortasse ecclesia fit curia, quae a cruore dicitur,

1.Petr. 2, 13—17.

a) *deest* 1. b) perferant 1. *Recepi verba Callixti.* c) apostolis 1.

1) Cf. Gregorii epist. collect., Jaffé p. 539. 2) Cf. Bennonis Gesta et Vita Hildebr. ed. Orth. Gratius p. 41. 3) Epistula Anacleti tertia ap. Hinschium p. 84. 4) Epistula Callixti secunda ad omnes Gall. urbium episc. c. 17, Hinschius p. 141. 5) Cf. epist. Gebhardi Salisb. ed. Tengnagel p. 20. 6) Decreta Damasi papae c. 16, Hinschius p. 504.

sicut Sylvester papa attestatur[1]: *Nemo*, inquiens, *clericus vel diaconus vel presbyter propter quamlibet causam intret in curiam, nec ante iudicem cinctum causam dicere praesumat, quoniam omnis*, ait, *curia a cruore dicitur.* Et cum ecclesiastica prohibeant decreta sub anathematis etiam interpositione, ut inferior quilibet gradus non praesumat superiorem accusare, quis accusabit regem quasi praecellentem, cui, sicut Innocentius papa ait[2], *servabuntur sua gesta omnia ad reddendam Deo rationem?* Fabianus papa[3]: *Omnis*, inquit, *qui crimen obicit, scribat, se probaturum re vera; ibi semper causa*[a] *agatur, ubi crimen admittitur; et qui non probaverit quod obiecit, poenam*, inquit, *quam intulerit patiatur.* Probet nunc ille Hildebrant aut aliquis de parte eius, regem, quem nos adhuc aestimamus ut catholicum, probet, inquam, eum esse hereticorum auctorem et consentaneum, atque hoc per idoneos faciat testes, quoniam ecclesiastica iudicia non recipiunt personas quae dicuntur infames, sicut sunt incestuosi, periuri, homicidae, et qui auferunt iniuste facultates ecclesiae, et qui fratres calumniantur aut accusant et non probant, vel qui contra innocentes principum animos ad iracundiam provocant, et qui apostolorum vel patrum statuta violant, et cetera, de quibus plura scribit Stephanus papa. Contra haec atque alia sacrosancta canonum statuta aliud aliquid eligere, hoc est certe heresim statuere, quoniam heresis dicitur ab electione. Ecce autem verbi gratia Theodoricum regem noverat Romana ecclesia fuisse hereticum, utpote Arrianum, nec tamen iudicavit eum, sed magis quaesivit interea, sibi eum fore pacificum. Qui enim huiusmodi est, iam iudicatus est, quoniam iuxta sancti papae Gelasii[4] sententiam error, qui semel cum suo auctore damnatus est, in participe quolibet pravae communionis effecto et execrationem sui gestat et poenam. Ecce, inquam, in Arriano quoque rege potestatem a Deo ordinatam ecclesia honoravit, cui, sicut legitur[5] in decretis Symmachi papae, supplicem magis quam iudicem ipsa se obtulit: *Sancta*, inquiens, *synodus apud urbem Romam ex praecepto gloriosissimi regis Theodorici ex diversis regionibus congregata curavit dissidentes cum humilitate propositi sui ad concordiam hortari, Deo in hoc parens et sanctae principis voluntati, ut non sub occasione dissensionis contingat membra dispergi, sed magis per mansuetudinem sustineri, sicut boni nos operis Paulus magister instruxerat dicens, sanandos esse plurimos per patientiam atque*

a) *deest* 1; *recepi ex epist. Fab.*

1) Excerpta quaedam ex synodalibus gestis S. Silvestri papae c. 5, Hinschius p. 449. 2) Hinschius p. 532. 3) Epistula Fabiani tertia c. 28, Hinschius p. 168. 4) Epistula Gelasii, Thiel l. c. p. 399. 5) Hinschius p. 662. 663.

iurium ita insecuta est ultio divina: *Vivo ego, dicit Domi-* Ezech. 17, 19.
nus, quoniam iuramentum quod sprevit et pactum quod praevaricatus est ponam in caput eius, et morietur in praevaricatione, qua despexit me. Ergo iusiurandum hos habet comites, veritatem, iudicium et iustitiam, ut, si ista desierint, nequaquam sit iuramentum, sed periurium. Unde et Dominus loquitur in Hieremia propheta: *Iurabis,* inquiens, *'vivit* Ier. 4, 2.
Dominus, in veritate et in iudicio et in iustitia'. Quod dicitur: *vivit Dominus,* in Testamento Veteri iusiurandum est ad condemnationem mortuorum, per quos iuraverunt cultores idolorum. In Novo autem Testamento prohibet Dominus non iurare omnino: *Ne decidatis,* inquit, *sub iudicio,* si non Iac. 5, 12.
secutae fuerint veritas et iustitia, quae pariter iuxta sententiam ipsius Domini comites sunt iuramento.

14. Pro magno quidem salutis nostrae mysterio iurare (XV)
nos Dominus per se ipsum pariter et per apostolum suum Iacobum prohibuit, quoniam videtur solvere Iesum, quisquis iuramentum solverit. Unde et sanctus Iohannes apostolus et euangelista: *Omnis,* inquit, *spiritus, qui solvit Iesum, ex* 1. Ioh. 4, 3.
Deo non est, et hic est Antichristus, de quo audistis, quoniam venit et nunc iam in mundo est. Qui enim solvit Ezech. 17, 15, 19.
pactum, nunquid effugiet? Vivo ego, dicit Dominus, quoniam iuramentum quod sprevit et pactum quod praevaricatus est ponam in caput eius, et morietur in praevaricatione, qua despexit me. Ergo, sicut testatur Dominus per prophe- Ier. 4, 2.
tam, iusiurandum habet comites veritatem, iudicium et iustitiam. Veritas autem Christus est, simul et iustitia Christus est. *Ego sum,* inquit, *via, veritas et vita.* Sed psalmista Ioh. 14, 6.
ait, quoniam: *Iustitia et pax osculatae sunt se,* quando Ps. 84, 11. 12.
veritas de terra orta est, Christus scilicet natus de Maria virgine. *Factus est* enim *nobis Iesus Christus sapientia a* 1. Cor. 1, 30.
Deo et iustitia et sanctificatio et redemptio, sicut dictum est ab apostolo. Igitur veritas est Christus, iustitia est Christus, pax est Christus, immo quicquid bonum est aut Christus aut a Christo est, quoniam Christus Deus est. Sed omnes virtutum species uno iustitiae continentur nomine, beato quoque Hieronymo attestante[1], qui exponens illud psalmistae: Ps. 105, 3.
Beati, qui custodiunt iudicium et faciunt iustitiam in omni tempore: cum dominus, inquit, *et salvator noster sit Dei iustitia, felix est et beatus qui facit iustitiam in omni tempore, id est Christum, quoniam, si iuste agimus, concipitur in nobis iustitia*[a] *et paritur ex nobis iustitia, et sumus mater iustitiae.* *Omnis* autem *spiritus, qui solvit* 1. Ioh. 4, 3.
Iesum, ex Deo non est, et hic est Antichristus, de quo audistis,

a) aut tristitia 1; *emend. Freherus.*

1) Hieronymi Opera ed. Dom. Vallarsius, Venetiis 1769, VII, II. Psalm. CV (coll. 388).

quoniam venit et nunc iam in mundo est; sicut dicit sanctus
1. Ioh. 4, 1. Iohannes apostolus: *Ideoque probate spiritus, si ex Deo sunt.* Scripsit enim Hildebrant papa, secundum quod supra dictum est[1], Herimanno Metensi episcopo, quod ipse exemplo alicuius Romani pontificis potestatem habuerit solvere a sacramento principes regni, immo solvere in eis sacramentum, quo fidem vel pactum promiserant regi suo. Miseremini, o principes regni caelestis, populus Dei, si tamen estis pacifici, et si estis in unitate ecclesiae Dei, vos, inquam, miseremini, immo indignemini, quod aestimavit vos talis momenti, ut putaret, vos posse in hanc sententiam adduci, ut id quod non potest fieri credatis posse fieri. Nam sacramentum dicitur quoque iusiurandum, et sacramentum dictum est ab eo quod sit sacrum signum, ut, dum visibiliter iusiurandum agitur, invisibilis rei sacrum
Ier. 4, 2. signum intelligatur. *Iurabis enim,* inquit Dominus, *in veritate, in iudicio et in iustitia.* Quis enim potest haec solvere, quae, sicut psalmista ait, sunt opera manuum tuarum,
Ps. 110, 7. 8. Domine? *Opera manuum eius,* inquit psalmista, *veritas et iudicium; fidelia omnia mandata eius confirmata in saeculum saeculi, facta in veritate et aequitate.* Opera quippe virtutis Dei sunt veritas, iudicium et iustitia, et fidelia omnia mandata eius sunt, quae non variantur neque mutantur, quoniam confirmata in saeculum saeculi per humana verba nullo modo solvuntur, quae verbo Dei confirmantur, facta in veritate et aequitate. Veritas enim est, qua dicta complentur, aequitas, qua iuste proferuntur, iudicium vero est, quo vel iustus vel iniustus utrique pro meritis suis remunerantur. Sive iudicium dicitur, iuxta quod in libro beati Iob legitur:
Iob. 34, 17. *Nunquid qui non amat iudicium sanari potest?* Unde sanctus papa Gregorius: *Amat iudicium,* inquit[2], *quisquis vias suas subtiliter discutit, et secretarium cordis ingressus, quid Dominus ipsi tribuat*[a], *quid ipse Domino debeat, pensat. Tale iudicium qui non amat,*
Ier. 4, 2. *nunquid sanari potest? Iurabis enim,* ait Dominus, *in veritate et in iudicio et iustitia.* De quibus si aliquis solutus fuerit et nihil horum habuerit vel amaverit, quid tunc erit? Profecto mendax et iniustus etiam iudicatus, quia mendax et iniustus.
Ioh. 8, 44. Veritas quippe loquitur in euangelio de diabolo: *Ille,* inquiens, *homicida erat ab initio et in veritate non stetit, quia veritas non est in eo. Cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax est,* ait, *et pater eius,* id est ipsius mendacii. Mendacium suum ipse genuit, a nemine audivit. Quomodo Deus Pater genuit Filium veritatem, sic diabolus lapsus genuit quasi filium mendacium. Ergo veritas est Dei, sed mendacium est diaboli, et quisquis

a) tribuit 1.

1) Cf. c. 4. 2) Gregorii Moral. XXIV, 24, Opp. ed. Bened. I, p. 785.

ecclesiam Dei atque rem publicam imperii, quoniam partes inde segregavit sibi. Inter ipsum namque et inter regem Henrichum graves ortae sunt atque inexorabiles discordiae, papa plurimum annitente, ut rex deponeretur a regia potestate pariter et dignitate, rege vero contra nitente, ut defenderet se ab hostium suorum circumventione, qui pro parte eiusdem papae certantes quaerebant eum opprimere. Exinde divisa est ecclesia, et divisa sunt ecclesiae sacerdotia, atque omnia scandalorum orta sunt genera; exinde crevit grave et diuturnum bellum, et non solum civile bellum, sed etiam[a] plus quam civile bellum, et factae sunt absque divino pariter et humano respectu vastationes ecclesiarum et caedes hominum; exinde etiam corruptae sunt divinae pariter et humanae leges, sine quibus non subsistit vel Dei ecclesia vel imperii res publica; et exinde violata est fides et publica et catholica; exinde etiam illa crevit iniustitia, ut pro veritate falsa testimonia et pro fide catholica abundent periuria, ut, postquam leges bello siluere coactae[1], impleatur iam ista Domini sententia per Osee prophetam: *Non est*, inquit, Osee 4, 1. 2.
veritas et non est misericordia et non est scientia Dei in terra. Maledictum et mendacium et homicidium et furtum et adulterium inundaverunt, et sanguis sanguinem tetigit. Haec nunc abundare et superabundare propter doctrinam Hildebrandi papae, qua divisit corpus vel ecclesiae vel rei publicae, nunquid hoc est apostolicum esse, et Gregorium, id est bene vigilantem, esse, et in doctrina et in conversatione catholicum esse secundum sententiam scriptoris propositae epistolae? atque cum tali Hildebrando partes habere et eiusmodi qualia supradicta sunt flagitia nutrire, fovere vel defendere, nunquid hoc est filios Dei esse et spiritales atque caelestes esse iuxta sententiam scriptoris eiusdem epistolae? Absit hoc, absit, inquam, quoniam, attestante apo- Ephes. 5,27.
stolo, Christus exhibuit sibi gloriosam ecclesiam non habentem maculam nec per duplicitatem rugam, quia et per iustitiam est munda et per simplicem intentionem tensa. Unde et in Cantico canticorum Spiritus sanctus ex persona Domini designat et dicit: *Una est columba mea, perfecta* Cant. 6, 8.
mea, una est matris suae electa, genitricis suae. Sed adversarii nostri, quamvis ipsi exierint a nobis, non nos ab ipsis, tamen sic solent se commendare dictis ac scriptis: *Nos catholici sumus, nos in unitate ecclesiae sumus.* Unde scriptor illius epistolae appellat eos qui sunt in parte sui Gregorii catholicos, nos autem, qui fidem sanctorum patrum

a) et 1.

1) Cf. Cicero pro Milone 4, 10: *Leges silent inter arma.*

tenemus, qui bonis omnibus consentientes sumus, qui pacem amamus et fraternitatem diligimus, qui impendimus honorem, cui debemus honorem, qui iuxta prae-
1. Petr. 2, 13. 14. ceptum Petri apostoli subiecti sumus omni creaturae propter Deum, sive regi tanquam praecellenti sive ducibus tanquam ab eo missis, et non tantum bonis et modestis, sed etiam dyscolis, id est indisciplinatis, qui confitemur iuxta
1. Tim 2, 1—4. doctrinam Pauli apostoli, bonum esse et acceptum coram salvatore Deo nostro, qui omnes homines vult salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire, ut primum omnium fiant obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus et omnibus qui in sublimitate sunt, ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate, nos vero, qui optamus etiam cum
Ier. 9, 1. propheta, dari capiti nostro aquam et oculis nostris fontem lacrimarum, ut ploremus die ac nocte interfectos filiae populi nostri, nos, inquam, praeiudicat ille scriptor, dicens, nos esse scismaticos et hereticos et excommunicatos, quia regiae potestati non resistimus et quia Clementi papae communicamus.

4. *Quid inviolabile,* inquit[1], *baptismi sacramentum apud scismaticos et hereticos et excommunicatos valeat, Isidorus in Allegoriarum libro super Genesin declarat*[2]. *'Quod praeter arcam', ait, 'omnis caro, quam terra sustentabat, diluvio consumpta est, significat, quia praeter ecclesiae societatem aqua baptismi, quamvis*[a] *eadem sit, non solum non valet ad salutem, sed valet potius ad perniciem'. Sciendum autem, quod Wigberdus arguit*[3] *catholicos asserere, illa quae fiunt extra ecclesiam sacramenta non esse nec aliud quam damnationem cuiquam conferre, astruens, tam*[b] *extra quam intra catholicam ecclesiam haec omnia rata et vera existere, assumitque in testimonium assertionis suae Augustini sententiam in quodam tractatu in euangelium Iohannis contra rebaptizatos editam. 'Ita ergo', inquit Augustinus*[4], *'nec foris sicut nec intus quisquam, qui ex parte diaboli est, potest vel in se vel in quoquam maculare sacramentum, quod Christi est'. Quam et nos sententiam fideliter amplectentes respondemus, hoc Augustinum de solo, unde tunc agebatur*[c], *baptismi dixisse sacramento.* Et in fine ipsius epistolae: *Intuendum etiam,* inquit, *quod qui Wigberdo vel Heinricho favent, aut temporalis commodi respectu vel huma-*

a) quam eadem sit vis 1. b) iam 1. *Freherus emendavit.* c) angebatur 1.

1) Sc. adversarius; cf. praefationem. 2) Isidori Hispalensis Opera ed. Arevalo V, p. 288. 3) In illa epistula, Jaffé V, 147. 148. 4) Cf. Augustini de baptismo contra Donatistas l. IV, 5, Opera IX, p. 124.

Priscillianistae heretici, de quorum fetidissima heresi sic scribit Leo papa, vere dignus successor Petri apostoli: *Nihil est,* inquit[1], *sordium in quorumcunque sensibus impiorum, quod non in hoc dogma confluxerit, quoniam de omni terrenarum opinionum luto multiplicem faeculentiam miscuerunt, ut soli totum biberent, quicquid alii ex parte gustassent;* qui dicunt inter cetera, quod diabolus nunquam fuerit bonus, et quod non sit officium Dei natura eius. Sed Hildebrant et episcopi eius factis quidem negant, creaturam Dei hominem bonam esse, quem scilicet hominem in tantum despiciunt in rege, ut episcopatus suos relinquentes et curam animarum sibi creditarum negligentes fugiant eum videre, cum vera fides, quae est catholica, omnium creaturarum, sive spiritalium sive corporalium, bonam confiteatur substantiam et mali nullam esse naturam; ex vitio quippe voluntatis pravae vitiatum est bonum sive in angelo sive in homine. Hinc supradictus Leo papa: *Odio,* inquit[2], *habeantur peccata, non homines, et quod in peccantibus severius castigari necesse est, non saevientis plectatur animo, sed medentis;* ubi enim benevolentia, ibi amicitia. Sed cum diabolo amicitia non est habenda, cui semel renuntiando bellum indiximus, cui si nunquam consensissemus, nunquam in istas miserias incidissemus. Cum omnibus autem hominibus iubemur, quantum Rom. 12, 18.
in nobis est, pacem habere, cuius pietatis studium praecipimur usque ad inimicos etiam diligendos transfundere. Inter haec enim quae valde bona describuntur praecipue est bona creatura Dei homo, quoniam ad imaginem et similitudinem Dei factus est homo, qui, etsi male usus sit libero arbitrio, declinans a bono ad malum, non perdidit tamen mentis intellectum, ubi ad similitudinem Dei factus est homo. Dicitur autem homo totius collectio multitudinis, quae est sub specie hominis, qui scilicet homo diligendus est, non errores ipsius, non peccata ipsius. Nam dicens in euangelio Dominus: *Diligite inimicos vestros, orate pro eis, qui vos per-* Matth. 5, 44.
sequuntur, benefacite eis, qui vos[a] *oderunt,* hortatur nos ad similitudinem Dei, ideoque adiunxit: *Sitis,* inquiens, *filii Patris vestri, qui in caelis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos.* Unde Augustinus in tractatu psalmi 70: *Qui ergo,* inquit[3], *bene vult inimico suo, Deo similis est, nec ista superbia, sed obedientia est, quoniam ad imaginem Dei facti sumus. Faciamus, inquit, hominem* Gen. 1, 26.
ad imaginem et similitudinem nostram.

a) nos 1; *Schardius emend.*

1) Leonis epistula ad Turibium Astur. episc., Hinschius p. 591. 2) Leonis epist. ad Rusticum Narbon. episc., Hinschius p. 616. 3) Opera IV, p. 737.

9. Hanc utique imaginem Hildebrant et episcopi eius in rege Henricho et oderunt et persecuti sunt, et potestatem, quae a Deo est, qua et ipse adhuc regnat atque imperat, et oderunt et persecuti sunt, ideoque, assumptis sibi quibusdam scissuris regni, constituerunt contra ordinationem Dei alium regem, Rudolfum scilicet ducem Suevorum, sub quo praeliarentur bellum suum, quo quaerebant omnibus modis mortificare regem Henrichum, cupientes, corpore et anima perire eum. Igitur anno ab incarnatione Domini 1077. convenerunt mense Martio episcopi et principes, qui erant ex parte Hildebranti papae, et elegerunt regem contra regem, circa tertiam scilicet hebdomadam quadragesimae, quibus scilicet sacrosanctis diebus iubetur christiana religio aliorum temporum negligentias diluere et sicut rerum ita quoque offerre Deo decimas dierum, quando etiam praecipit Dominus per praedicatores suos insonare non signum belli, sed tubam praedicationis ad convocandum in ecclesia populum
Ioel 2,15.16. propter poenitentiae studium. *Canite*, inquit, *tuba in Sion, sanctificate ieiunium, vocate coetum, congregate populum, sanctificate ecclesiam, coadunate senes, congregate parvulos*
Es. 58, 1. *et sugentes ubera.* Et iterum: *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum et domui Iacob peccata eorum*, dicit dominus Deus. Legitur quoque in libro Romani ordinis [1], quia ordo scrutiniorum quarta feria tertiae in quadragesima hebdomadae propter novae scilicet regenerationis candidatum initiatur et in sabbato sancto pascae finitur, ut secundum formam 7 donorum Spiritus sancti 7 scrutinia et totidem oblationes, quas patrini vel matrinae pro electis iubentur offerre, compleantur. Sed contra aliud nunc instituitur iter quam ad baptismum, quoniam scrutinium intelligitur iter ad baptismum; nam circa hanc tertiam quadragesimae hebdomadam canitur per supradictos episcopos quasi bellicum quoddam signum, ut congregent populum constituere sibi regem novum. Qui certe Rudolfus, cum media
1077. Mart. 19. quadragesima, die scilicet dominica, per Sigifridum Moguntinae ecclesiae archiepiscopum ordinaretur, sanguine multorum hominum initiatur, quoniam Moguntiae plebis multitudo conclamans atque concurrens ad eiusmodi seditionis portentum repellitur, fugatur atque occiditur, et ecclesia, in qua facta est haec ordinatio, sanguine etiam violatur [2]. Proinde vos, qui tremitis ad iudicium Domini, attendite obsecro iudicium Domini. Postquam vero ille Rudolfus rex quarto ordinationis suae anno in praelio

1) Ordo Romanus VII, Mabillon Museum Italicum II, p. 82. 2) Cf. Brunonem de bello Sax. (SS. V, p. 365. 366); cf. Paulum Bernried. (Watterich Vit. pontif. I, p. 531).

defendunt. *Intuendum etiam,* inquit, *quod homines, qui Wigberto vel Henricho favent, aut temporalis commodi respectu vel humanae gloriae faciunt hoc intuitu.*

14. Erubescimus sane, quod facti sumus obprobrium (XIII) nimis inimicis nostris, quod et dici non debet sine lacrimis, quia ipsi ferventiores sunt ad defendendam pariter et augendam partem sui Gregorii, quam nostri ad probandam et confirmandam unitatem catholicae ecclesiae Christi. Nam iuxta quod dicitur in euangelio, moris esse scribarum et Phari- Matth. 23, 15. saeorum et hypocritarum, circumeunt mare et aridam, ut non tantum faciant unum proselytum[a], sed ut totus mundus vadat post eos, non post Christum; unde et Pharisaei, qui dicuntur divisi, invidebant Christo, sicut legitur in euangelio, quod turba, quae praecedebat et quae sequebatur euntem Hierosolymam, ad visionem scilicet pacis, laudes Matth. 21, 9. acclamaverit ei: *Osanna, benedictus, qui venit in nomine Domini,* et dicebant: *Videtis, quia nihil profecimus, ecce* Ioh. 12, 19. *mundus totus post eum abiit.* Et ille: *Cum exaltatus,* inquit, Ib. 32. *fuero, omnia traham ad me.* Et gratias agens Deo patri, quod mitibus atque mansuetis revelaverit sacramenta adventus sui, quae nescierunt scribae et Pharisaei: *Confiteor,* Matth. 11, 25—27. inquit, *tibi pater, domine caeli et terrae, quia abscondisti haec a sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis. Ita pater, quoniam sic fuit placitum ante te. Omnia mihi tradita sunt a patre meo.* Ecce, cum exaltatus fuerit Christus, dicitur ad se omnia trahere, et sibi omnia a patre suo tradita esse. Sed ille, qui non est in hac universitate, hoc est in catholica ecclesia, scribit talia: *Nos,* inquit, *qui iustam partem Gregorii iam a Deo assumpti, sicut iustum est, defendimus, per hoc non homini, sed soli Deo placere contendimus.* Ergo, sicut dictum est ex auctoritate sanctorum patrum, heretici, dum defendere Deum nituntur, offendunt; quanto magis qui partem alicuius hominis defendunt! Unum itaque signum est electionis: soliditas caritatis. Unde ne vel miraculis quidem reproborum seducamur, quae non fiunt ex caritate, sed per elationem. *In hoc,* inquit Dominus, Ioh. 13, 35. *cognoscent omnes, quia mei estis discipuli, si dilectionem habueritis ad invicem.* Igitur ubi non est caritas, unde unitur ecclesia, ibi non est iustitia, et ubi non est iustitia, ibi nec virtus aliqua, quoniam omnes virtutum species continentur uno iustitiae nomine, cum et iustitia sit lex divina et vinculum societatis humanae.

15. *Intuendum etiam,* inquit, *quod omnes, qui Wigberto vel Henricho favent, aut temporalis commodi respectu vel*

a) proselythum 1.

(XIV) *humanae gloriae faciunt hoc intuitu.* Sicut scribit Gelasius papa[1], *duo sunt, quibus principaliter mundus hic regitur, auctoritas sacrata pontificum et regalis potestas. Christus*[2] *enim, memor fragilitatis humanae, quod suorum saluti congrueret dispensatione magnifica temperavit, sic actionibus propriis dignitatibusque distinctis officia potestatis utriusque discrevit, suos volens medicinali humilitate salvari, non humana superbia intercipi, ut et christiani imperatores pro aeterna vita pontificibus indigerent et pontifices pro temporalium cursu rerum imperialibus dispositionibus uterentur, quatinus spiritalis actio a temporalibus distaret incursibus, et Deo militans minime se negotiis saecularibus implicaret, et vicissim non ille rebus divinis praesidere videretur, qui esset negotiis saecularibus implicatus, ut et modestia utriusque ordinis curaretur, ne extolleretur utroque suffultus, et competens qualitatibus actionum specialiter professio aptaretur.* Hanc Dei dispensationem quisquis diligenter consyderat iuxta divinam utriusque potestatis ordinationem, perspiciet sane, in hoc quoque per Hildebrantum et episcopos eius magnam operatam esse iniquitatem, qui, cum pro pontificali dignitate non deberent vel negociis saecularibus sese implicare, usurpaverunt sibi ordinationem regiae dignitatis contra Dei ordinationem et contra usum atque disciplinam ecclesiae; et quia ipsi noluerunt Henrichum regem regnare, iccirco noluit etiam scriptor propositae epistolae regem eum appellare, sed miro modo eum inhonoravit, quem Deus per
1. Pet. 2, 17. apostolum suum Petrum honorificare praecipit, quoniam et honor regis iudicium diligit. Et quia nos instituti doctrina
Iud. 8. apostoli Iudae non praesumimus dominationem spernere vel maiestatem blasphemare, iudicamur extranei esse ab eccle-
Hebr. 12, 2 siastica communione, cum, aspicientes in auctorem fidei et consummatorem Iesum, reddamus potestati a Deo nobis
Hebr. 12. 1. praelatae debiti honoris suffragium, 'magnam habentes impositam nubem testium, per quorum patientiam simul et doctrinam curramus ad propositi certaminis bravium'. Sanctus enim Gregorius in libro de pastorali cura proponit nobis exemplum Saulis atque David, quomodo boni etiam atque eminentes in ecclesia viri debeant malis quoque rectoribus subditi esse, iuxta quod David Saulem pertulit, quem videlicet infestissimum persecutorem suum cum posset occidere, noluit occidere[3]; insuper et viros suos, ne consurgerent in eum, sermonibus confregit, et quod vel oram chlamydis suae abscidisset, poenituit. Quod vero hic summus pontifex et virtutum artifex legitur proposuisse et docuisse, credas omnes sanctos patres pariter et fecisse et docuise. *Boni,* inquit[4], *subditi, si quando pro infirmitate se abstinere vix possunt, ut extrema quaedam atque exteriora praepositorum mala, sed tamen humiliter loquantur, quasi oram chlamydis silenter incidunt, quia videlicet,*

1) Tractat. IV. Thiel I, p. 350. 351. 2) Ibidem p. 568.
3) Cf, II, 1. 4) Gregorii Opera II, p. 39.

fuit cum Levi vitae et pacis; sed *vae prophetis, qui prophe-* Mal. 2, 5.
tabant de cordibus suis, ut interficerent animas, quae non[a] Ezech. 13, 3. 17. 19.
moriuntur, et vivificarent animas, quae non vivunt, mentientes populo meo credenti mandatis; propter quod, ait Dominus, o sacerdotes, *et ego dedi vos contemptibiles et* Malach. 2, 9.
humiles omnibus populis. Tertium deinde praelium factum 1080.
est in Thuringia 1080. anno ab incarnatione Domini, 6. Idus Februarii[1]; quod scilicet praelium alterutris regibus parum prospere cessit, quoniam unus victoria, alter Saxonia caruit[2]; sed eodem anno reversus est Henrichus expugnaturus Saxonum duritiam, et quartam iam contra eos instituit pugnam, quae facta est 4. Idus Octobris[3], quando et Ruodolfus rex ibi occisus est quarto anno suae ordinationis. Sic ille provectae aetatis vir amisit vitam cum regno Saxoniae, cuius praecipue opera ante aliquot annos victi sunt Saxones, cum primum coepissent contra regem Henrichum rebellare, licet maiorem exercitus iacturam acceperint victores quam victi; quod scilicet primum regis Henrichi praelium contra Saxo- 1075.
nes gestum est in Thuringia[4] anno 1075. ab incarnatione Domini, 5. Idus Iunii. Tum quidem erat Ruodolfus dux Suevorum, cui etiam dederat Hagna imperatrix cum regno Burgundiae filiam suam in coniugium, ut regi Henricho, filio suo, esset tanto fidelior, quanto affinitate simul et beneficiis coniunctior. Sed qui prius fuerat defensor imperii atque hostis Saxonum, postea factus est invasor imperii atque rex Saxonum, ut praevalerent praelia et seditiones eorum.

17. Perempto siquidem Ruodolfo rege Saxonum, paravit Henrichus rex secundam profectionem in Italiam, si quo pacto posset flectere ad misericordiam Hildebrandum papam, 1081.
ut pacem aliquando diligens misereretur vel ecclesiae vel rei publicae, quae iam dudum fuerant in magna defectione pro imminente bellorum tempestate. Tunc quidem gesta sunt, quae superius[5] dicta sunt vel de rebellione ac fuga Hildebrandi papae vel de consecratione Wigberdi in pontificem sedis apostolicae vel de ordinatione Henrichi regis, 1084.
quando factus est imperator atque augustus iuxta dispositionem Romanae dignitatis. Ex illo tempore nunc est annus

a) *deest* 1.

1) Apud Flarchheim a. 1080. Omnes alii scriptores illius aetatis alio die ac Waltramus vult proelium commissum esse dicunt; cf. Brun., Berth., Ekkeh., A. Erphesf. 2) Post proelium multi principes Saxoniae a Rudolfo desciverunt. 3) Apud Hohenmölsen a. 1080. Cf. Brunonem (SS. V, 381): *Factum est autem hoc proelium quartum anno ab incarnatione Domini* 1080, *Idibus Octobris feria* 5. Cf. Grandidier, 'Histoire d'Alsace. Preuves' II, p. 181. et Bernoldum (SS. V, p. 436): *et postea uno die superstes, omnibus suis rite ordinatis, ad Dominum migrasse non dubitatur Idibus Octobris.* 4) Apud Hohenburg. 5) C. 7. 8 in.

octavus [1], et ne adhuc quidem cessant participes Hildebranti studere modis omnibus, ut non habeat Romana ecclesia Clementem papam neque res publica catholicum imperatorem, nisi Herimanno regi despectissimo succedat alius rex despectior illo, et nisi succedat etiam catholico papae Clementi aliquis hereticus, sicut fuisse monstratur ille Cassiniensis abbas Sergius [2], qui post discessionem imperatoris ex Italia subintroductus est, et per studia partium Hildebranti ordinatus, cuius scilicet honoris rapinam non diu impunitus tenuit, quoniam in ipso ordinationis suae ingressu dysen-
1087, Mai. 9. teriae morbo solutus deficere coepit, ac paulo post pericu-
Sept. 16. losa morte interiit; ex quo scilicet divino iudicio manifestum est, qualis etiam ipse fuerit, qui adhuc procul dubio subintroductus est, ut incendia Hildebranti iam defuncti resuscitaret et hereses atque scismata illius ex tanti pontificatus auctoritate confirmaret [3]. Saepe quidem Satanas expetivit
Luc. 22, 31. 32. Petrum, ut cribraret sicut triticum. *Sed ego,* dixit Iesus, *rogavi pro te, ut non deficiat fides tua, Petre.* Petrus quippe ministerio est ecclesiae super petram, qui Christus est, fun-
Matth. 16, 18. datae, et iccirco 'portae inferi non praevalebunt adversus eam', quoniam ipse Christus super semet ipsum aedificavit eam, atque ideo 'nemo potest aliud fundamentum ponere' praeterquam quod positum esse dicit sapiens ille architectus
1. Cor. 3, 11. Paulus apostolus, 'qui est Christus Iesus', cum ecclesia huius capitis sit corpus, ex cuius unitatis societate quisquis discesserit, hunc alienum, profanum et hostem esse consonans iudicium sanctorum patrum diffinit. Ecce quidam episcopi secesserunt in partem Hildebranti, habentes eam pluris pretii quam universitatem catholicae ecclesiae Dei. Ex quo factum est, seminante inimico homine in agro dominico multorum scandalorum zizania, ut in episcopiis eorum fierent non iam baptisteria, sed homicidia, non sacri chrismatis consecratio, sed humani sanguinis effusio, non alia quaelibet Christi et ecclesiae sacramenta, quae solent fieri per episcopos Dei, sed execramenta, quae solent fieri per ministros diaboli, qui, sicut sanctus Cyprianus [4] episcopus scribit, *videns idola derelicta et per nimium credentium populum sedes suas ac templa deserta, excogitavit novam fraudem, ut sub ipso christiani nominis titulo fallat incautos, heresesque invenit et scismata, quibus subverteret fidem, corrumperet veritatem, scinderet unitatem.* Unde et supradicti sacerdotes Hildebranti, aestimantes suo more, ecclesiam Dei aut immitem esse aut non posse ea quae ligata sunt absolvere, discesserunt ab universali ecclesia et reliquerunt proprias

1) A. 1092. 1) Immo Desiderius. 3) Re vera Desiderius non tanto studio aut ardore partes Hildebranti sequebatur. Cf. Jaffé, Bibl. II, Epist. coll., 29. 30; Amatum IV, c. 52; Hirsch, 'Forschungen z. Deutsch. Gesch.' VII, p. 91 sqq. 4) Cypriani Opera p. 211.